KABUSNÂME

İlyasoğlu Mercimek Ahmed

2 nci cilt

Tercüman 1001 TEMEL ESER

Tercüman
1001 TEMEL ESER

36

★★

Hazırlayan ve sadeleştiren :
Atillâ ÖZKIRIMLI

KEYKÂVUS — MERCİMEK AHMET

KÂBUSNAME

İKİNCİ CİLT

Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır
Resimkopya: Remaver

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren,ona yön veren konularda "**Gerçek eserler**" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -**Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış**- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

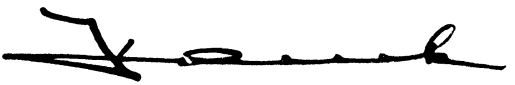
Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız **"1000 Temel Eser"** serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve **"Tercüman 1001 Temel Eser"** dizisini yayınlamaya karar verdik. **"1000 Temel Eser"** serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lâyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

Yirmi Dokuzuncu Bölüm

DÜŞMANDAN SAKINMAK TEDBİRİNİ BEYAN EDER

Ey oğul, kimseye düşman olmamaya çalış ve eğer (bir) kimse sana düşman olursa korkma ve önem verme. Çünkü, düşmanı olmayan kişi sonra düşmanın eğlencesi olur, demişlerdir. Ama gizlice ve açıkça, düşmanın işinden habersiz olma. (Çünkü o) daima kötü tasarılarla seni aldatmak hesapları peşindedir. Sen de bir an (bile) onun kötü oyunlarından (kendini) güvende sanmayasın. Düşmanının halini ve (tasarladığı) oyunları her an sora dur, tâ ki düşmanın belâsına ve âfetlerine uğramayasın. Sonra, fırsat elvermedikçe düşmanlığını belli etme ve düşmanına karşı ne denli büyüklük taslarsan tasla, kendini düşmana büyük göster. Ne denli düşmüş olsan da (ona) durumunu alçak gösterme. Düşmanının güler yüz göstermesine ya da tatlı sözüne aldanıp gönül bağlama ve inanma. Eğer düşman sana şeker gösterse, sen onu acı nesne san. Ve düşmanın ne denli küçük olsa da onu hor görme ve zayıf olan düşmanına, güçlü bir düşmana eder gibi düşmanlık et. «O da kim ki» deyip önemsemez olma.

Hikâye: İşittim ki Horasan'da bir ayyar vardı. Çok ulu ve iyi (bir) kişiydi, adlı sanlı, tanınan bir erdi, adı Mehlep'di. Bir gün bu ayyar bir kaç çömeziyle bir mahallede yürüyordu. Ayağını bir kavun kabuğunun üstü-

ne bastı, ayağı kaydı ve yıkıldı. (Hemen) doğruldu, yanından bir bıçak çıkardı ve kavun kabuğunu doğram doğram etti. Hizmetkârları ona sordular.

— Ey serhenk, sen bu ululuk ve akılla (nasıl olur da) utanmadan bir kavun kabuğunu bıçakla vurursun? Mehlep dedi ki, «Beni bu kavun kabuğu düşürdü. Ayağım alan düşmanım budur, (ben) kinim almayayım mı?»

Şu halde düşmanı hor saymamak gerek, hor olsa bile. Çünkü kim düşmanını hor görürse, düşman elinde tez hor olur. Amma bir kimse ile düşmanlık edersen, kendinin ondan üstün olduğunu bilsen de, zaman zaman, onu halka (karşı) kötüleyip, «Görün ne acizdir» diyerek daima ona söğme ve kimsenin yanında aşağsama, bu, senin için öğünme sebebi olmayacaktır. Şunun için ki, Tanrı korusun, eğer o sana üstün gelirse, senin için büyük bir ayıp olur, düşmanından (daha) aciz ve düşkün bir durumda kalırsın, ayrıca dilden dile düşersin. Görmez misin ki bir padişah birisiyle uğraşsa (savaşsa) ve (onun ülkesini) fethetse, karşısındaki önemsiz biri olsa da, şairler fetheden bey için fetih övgüsü okurlar ve yazıcılar elden ele (gezen) fetihnameler yazarlar. Ama o fetihnamede önce yenilen çerinin yiğitliğini söylerler, atlısını ve yayasını öğerler. En aciz yayasını bir arslana benzetirler. Sonra da derler ki, «Bu kadar büyük bir çeriyi filân beyin çerisi yendi ve o çeriyi bozdu, dağıttı.» Böylece beylerini ululamış ve çerilerinin kuvvetini anmış olurlar. Eğer önce rakip çeriyi öğmeselerdi, aciz ve güçsüz bir çeriydi deseler ve yerselerdi, sonra bu muzaffer padişah ve cerisi için hiç de öğünme sebebi olmazdı. «ha, aciz ve zayıf bir çeriyi yenmiş, ne var (bunda).» derlerdi.

Hikâye: Şöyle işittim, bir zamanlar Rey'de bir avrat vardı, melikeydi, yani padişahlık ederdi. Onun beylik etmesinin sebebi neydi, (bunu) açıklamak (gerek): Bu kadının adı Seyyide'ydi, melikzade bir avrattı, dini bütündü, yetenekliydi. Aynı zamanda benim babamın amcasının kızı ve Fahrüddevle'nin karısıydı. Fahrüddevle ölünce geride bir küçücük oğlu kaldı. Ona Mecdüddevle diye ad koydular. Padişahlık adını (böylece) o oğlancığa taktılar. Oğlan büyüdü, (ama) babasının yerini tutamadı ve padişahlığa yaramadı. Beylikte onun adı vardı ancak. Yoksa o gece ve gündüz evde cariyelerle, işretle meşguldü. Ama anası Rey'de, Isfahan ve bütün Kûhistan üzerinde, otuz yıldan az eksik padişahlık sürdü. (İyi bir) yönetimle ülkesine yabancı yağı ayağı bastırmadı. Şimdi ey oğul bu kıssayı (anlatmamın) amacı şudur: Senin deden Sultan Mahmud, Tanrı rahmet eylesin, bu Seyyide'ye elçi gönderdi, «Bundan sonra hutbeyi benim adıma okutman, akça ve altın sikkesini benim adıma bastırman ve yıldan yıla haraç (vermeyi) üzerine alman gerekmektedir. Yoksa varırım, ülkeni elinden alırım ve seni yok ederim.» Vaktaki elçi geldi ve haberi iletti, Seyyide (o zaman) şunları söyledi: «Var Sultan Mahmud'a de ki, benim erim Fahrüddevle sağken senden buna benzer bir söz gelir diye kaygılanırdım. Şimdi erim öldü, iş benim üzerime düştü, bu kaygı gönlümden çıktı. Dedim ki, Sultan Mahmud ulu ve akıllı bir padişahtır. (Üstelik) bilir ki kendi gibi adlı bir padişahın mülkten ötürü benim gibi bir avratla savaşmağa gelmesi (doğru) olmaz. Ama benimle savaşmağa gelirse, Tanrı bilir ki ben kaçacak değilim. Savaşa hazırım. Bundan dolayı savaşmak iki yönden doğru değildir. Elbette iki çeriden biri yenilse gerek. Eğer ben

seni, çerini yenersem cümle aleme haber gönderirim ki Sultan Mahmud'u yendim o ki nice sultanları yenmiştir. Bana da fetihname değer ve benim için fetih şiirini okurlar. Eğer sen beni yenersen, ne diyebilirsin? Ben de fethettim, bir avradı yendim, dersin. Öyle olunca bundan sana öğünç hasıl olmaz.» Bu, bir söz üzerine Sultan Mahmud bir daha bu avradın ülkesine kasdeylemedi.

Şimdi bunu şunun için söyledim: Düşmandan çok çekinmek gerekir. Çünkü hükümdarın (zaman hâkimlerinin) eli halk üzerine uzundur, tez erişir. Öyleyse düşmanından önce onun yok olmasına çalış, çünkü o seni yoketmeye çalışır. Hiç bir durumda düşmandan emin olma, özellikle evdeki düşmanından, ondan çok kork, çünkü yabancı düşman seni evdeki düşman gibi görmez. Şundan ötürü ki evindeki düşman senin her halinden haberlidir. Ama sen onun halinden habersizsin. Evindeki düşman senden bir kez korkunca artık onun gönlü senin için kötülük düşünmekten geri durmayacaktır. Her an haline nazır olacak seni gözleyecektir. Ama dışardaki düşman böyle gözlemez, evdeki düşman gözler. O halde düşmanla gönülden dostluk etme. Ama mecazi dostluğu ede gör, yani yalandan dost gibi görün, (bunun) zararı yoktur. Ola ki mecazi dostluk gerçek dostluğa erişir. Yalandan dostluk eden çok kişi sonradan gerçek dost olmuşlardır. Çok olmuştur ki iki düşman arasında iyi dostluk meydana gelmiştir ve çok olmuştur ki iki dost arasında kötü düşmanlık ortaya çıkmıştır. Ayrıca bilmiş ol ki düşmana iyilik etmek biçareliğe delildir, yani kişi düşmanını yok etmek için çare bulamazsa, aciz kalırsa ister istemez iyilik edecektir. Öyleyse dostluğun düşmanlıkla karışmama-

sına gayret et. Dostlarının çok, düşmanlarının az olmasına çalış. Elinden gelirse bin dost tutun, bir düşman tutunma. Çünkü o bin dostun seni düşmanından korumakta gafil olabilirler ama o bir düşman senin için kötülük düşünmekten geri durmaz.

Halk için kendini perişan eyleyip sıcak soğuk zahmetini çekmekten, ve halkın yükünü kaldırmaktan utan. Çünkü olur olmaz kişinin yükünü kaldırmak kendi değerini bilmemektendir. Kendi değerini bilmeyen birinin erliğinde bir eksikliği var demektir.

Senden güçlü olan birisine düşmanlık etme ve senden zayıf olan düşmanı türlü türlü haksızlıklarla eziyete uğratmadıkça, dinlenme. Ama eğer bir düşmanın senden aman dilerse, ne denli düşmanın olsa da ve sana ne denli eziyet etmişse de sen ona aman ver ve düşmanının aman dilemesini çok büyük bir nimet yerine say. Çünkü düşmanın yenilmesi, kaçması ve ölmesi nasılsa aman dilemesi de öyledir. Ama düşmanını güçsüz gördüğünde birden emin olup oturma, onu arada sırada deneye dur.

Sonra düşmanının senin elinde ölmesine sevinmen yerindedir. Ama eğer kendi eceliyle ölürse neşelenip sevinme. Sen de ölmeyecek olsaydın o zaman sevinebilirdin. Gerçi bilgeler demişlerdir ki, «Kişi düşmanından bir nefes sonra ölse de o ölümü ganimet bilmelidir.» Ancak gördüğün gibi hepimiz öleceğiz, öyleyse kimsenin ölümüne sevinmemek gerek. Nitekim ben de dim bir beyitte,

(Türkçe çevirisi)

Çün ecel sonra seni etse gerek pejmürde
Pes kimsenin öldüğüne şad olmağın fikrin kes (1)

İmdi bilmiş ol ki hepimiz sefer direzesine (2) hazırlanmışız, sefer direzesinin üstünde yürürüz. Yani dokuyucu direzesi ipliktir, sefer direzesi yoldur. Mademki yol üstündeyiz, öyleyse bu yola giren kişiye iyi işten özge azık götürmek olmaz. O yolun azığı iyi iştir. Nitekim ulu Tanrı buyurur ki, azıklanın, doğrusu en iyi azık günahtan sakınmaktır. (3)

Hikâye: Şöyle işittim ki, Zülkarneyn âlemi dolaşıp buyruğu altına aldıktan sonra, geri dönüp evine gelmeğe niyetlendi. Damgan'a geldiği sırada Tanrının emriyle öldü. Ölürken vasiyet etti.

— Beni tabuta koyun sonra tabutun yan tarafını delin, bir elimi dışarı çıkarın ve avucumu açın. Nereye iletirseniz halk görsün ve bilsin ki gerçi bütün cihanı zaptetdim, ama öldüğüm zaman işte eli boş giderim. Anama da söyleyin, eğer ruhumun ondan hoşnut olmasını dilerse benim için kaygı çekmesin. Eğer kaygı çekecekse bari iki kişi bulmadıkça çekmesin: Biri o ola ki sevgili bir kimsesi ölmemiş olsun, biri de o ola ki hiç ölmesin.

Yani böylesi kişiler bulunmaz, anam da hiç tasalanmasın, söylemek istediği budur.

---

(1) Said Nefisî'nin yayınladığı metinde bu, bir beyit değil iki beyyittir.

(2) Bk. «Açıklamalar» da, sefer drezesi.

(3) Bakara sûresi, Ayet 197.

İmdi ey oğul sen de ölümünü düşün. Eğer bir kimseyi elinle yere vurursan, sakın benden uzaklaşsın deme, ayağınla yarı çekiver, önüne gelsin, tâ ki senin için üzüntü olmasın. Çünkü bir sicimi ölçüyle burunca birbirine ulaşır, eğer o ölçüden biraz fazla burarsan, yani ölçüyü aşsan, hemen üzülür. Öyleyse bütün işlerinin ölçüsünü koru, Ebu Şekûr bunu şöyle söyler bir beyitte,

(Türkçe çeviri)

Gel uranla bekle endazeyi sen
Nazar kılmagıl çoğa bak aza sen
Kİ pâzehr tiryak iken zehr olur
İçen anı endazesiz kahrolur (1)

(Bunu) bir kişi daha söylemiştir, hem bu anlamda bir beyitte,

(Türkçe çeviri)

Ne kim hadd ü endazesin kovar olur
Ne denlü aziz ise key hâr olur. (1)

O halde dostluğun ve düşmanlığın ölçüsünü sakla ve kıskançların işinden habersiz olmamaya çalış. Türlü türlü hareketler yap, onu kızdır, öfkelendir, tâ ki kızgınlığının verdiği kaygıdan eti erisin, gücü kurusun. Sana kötülük düşünenlere sen de kötülük düşünücü ol. Onların iyiliğini isteme, çünkü onların iyiliğini istemek insanın kendisinin kötülüğünü istemesi demek olur. Ancak senin düşüncen şudur: Ben onlar için iyilik düşünürsem onlar da benim iyiliğimi düşünürler. Böyle der-

---

(1) Bunları Mercimek eklemiş olsa gerek.

sen, bu ev hesabıdır, böyle pazarda doğru gelmez. Çünkün testi her kezinde sudan bütün gelmez.

(Türkçe çevirisi)

Hazır tut elinde bir kabak çekme emek
Kim böyle sudan dürüst gelmeye seğer (1)

Sonra delilere ve yok yere savaş isteyici heriflere karşı çıkma, yükünü ne deli götürebilirsen götür. Ama baş kaldıranlara, baş kaldırıcı ol. Hangi işte olursan ol insanlık yolundan sapıklık yoluna sapma. Sözü dostuna ve düşmanına tatlı söyle, sert ve acı söyleme. Hoş ve tatlı söyle ki tatlı söylemek ikinci büyücülüktür, demişlerdir. İyiden ve kötüden her ne söyleyeceksen, önce o sözün cevabını düşün, sonra söyle. İşitmek istemediğin bir sözü başkasına da işittirme. Yani sen kimseye acı söz söyleme, tâ ki sana da acı söylemesinler. Birinin yüzüne karşı söyleyemeyeceğin bir sözü ardınca da söyleme. Yok yere kimseyi korkutma, seni şöyle, böyle ederim, diyerek lâf vurma. Olmamış iş için, göreceksin ne yapacağım demektense, gördün mü ne yaptım, de. Şöyle ki ben söylerim,

(Türkçe çevirisi)

Aşkını gönülden saneme sordum tuttum
Dağlar gibi kaygılarını yazıya attım
Bugün demezem sana ki yarın üş ederem
Yarın göresin sana deyiserem üç uttum.

İmdi önce işi yapmaya sonra yaptığını söylemeye gayret et. Beyhude yere kimseye dil uzatma ki hiç bir

---

(1) Mercimek Ahmet eklemiş olsa gerek.

zaman onun da sana dil uzatmak elinden gelmesin. Asla ikiyüzlülük etme ve iki yüzlü insanlardan ırak ol. Yedi başlı ejderhadan korkma ama evet deyiciden kork. Çünkü onun söz götürüp getirmekten bir anda yırttığını sen bir yılda dikemezsin. Ne denli ulu ve muhteşem kişi olsan da senden daha ulu olanla senet alıp verme, tâ ki ululuğunun şerefi yerinde olsun. Eğer birisi senin bir ayıbını yakalasa, ister istemez, sen o ayıbı kendinden uzaklaştır. Ayrıca kendini itibarlı bir yere geçirme, tâ ki o yerden uluorta aşağı inmeyesin. Birisini öğersen de, sonra yermek gerekince yeremiyecek biçimde öğme ve öğmek zamanı öğemiyecek kadar da kötüleme.

Senden hiç bir biçimde umusu olmayan kişiyi, öfkeyle ve ona buna şikâyet etmekle korkutma. Senden uzak olan kişi, senin öfkenden de sözünden de korkmaz. Senden korkan kişiyi ise daha beter korkutursan çok düşüncesizlik etmiş olursun. Birisinin bir işi olsa, bu işin sensiz bitmeyeceğini bilse, sakın onu güçten düşürme, sakın ona sert davranma. Başka birine olan kızgınlığını ondan çıkarmayı doğru bulma. Eğer günah işlemiş bile olsa, mademki senden bir isteği vardır. Günahını bağışla.

Kendi kullarına da yok yere kusur bulma. Sen onlarla abad olursun. Onlar senden ürkmesinler ve daima onları gönendir. Çünkü hizmetçilerin senin köylerindir. Nasıl köyü bayındır hale getirince ürünü çok verirse, hizmetçi de gönenirse kulluğu fazlaca eder. Eğer viran tutarsan senin de işin viran olur. Sonra hizmetçilerini buyruk dinleyenden tut. Çünkü kapında buyruğunu tutan uşağın kusurlusu, buyruk tutmayan

uşağın kusursuzundan yeğdir. Ayrıca eğer bir iş buyurursan iki kişiye buyurma, tâ ki o işe zarar değmesin. «İki kişi arasında pişen aş ya tuzlu olur ya tuzsuz» demişlerdir. Sonra iki avradın olduğu ev temiz süpürülmez.

Eğer sana bir iş buyurulursa, «Ben bunu yalnız (başıma) nasıl işleyeyim» diyerek ortak isteme. Sonradan o işlediğin iş eksik olmasın, o işi buyuranın katında yüzün kızarmasın. Ama dostuna ve düşmanına kendini sıcak göster soğuk gösterme. Halkın suçunu da gözleme, onlarla çok uğraşma ve her bir sözü alıp parmağına dolama. Vara yoğa halkı kınamağa gönül bağlama, büyüklük yolunu sakla ve gözet. Tâ ki herkes seni öğsün, âlemde iyi adla ünlenesin ve büyüklükle tanınasın, vesselâm.

Otuzuncu Bölüm

BİR SUÇLUYU AFFEDİP BAĞIŞLAMAK MI YEĞDİR, YOKSA CEZALANDIRMAK MI ONU BEYAN EDER.

Ey oğul, her bir suç için kimseyi cezalandırmayı düşünme. Şöyle ki, eğer birisi bir suç isterse, sen büyüklük göster ve o suçun özrünü ondan iste. Çünkü o suçlu âdem oğludur, âlemde suçu önce Adem atamız işledi. Şu iki beyitte söylediğim gibi,

(Türkçe çevirisi)

Vaslından ayrı hecr ile mahrem değil miyim
Cürmüm bilip nedamete hemdem değil miyim
Benden çevirme yüzünü bir kez günah için
Adem günah etti ben âdem değil miyim?

İmdi küçük bir suç için kimseyi suçlama, tâ ki seni de suçsuz suçlamasınlar, yani keşke böyle yapmasaydı, diye suçlamasınlar. Yok yere öfkelenme. Kızmaktan aciz kaldığın vakit, kızgınlığını yutkunmağı âdet edin, birisi senin katında suç işlese ve dönüp senden suçunu bilerek af istese, kendine o suçu bağışlamayı boyun borcu bil, çok büyük bir suç olsa da affetmek yeğdir. Çünkü kul suç işlemese hocanın affı belirmezdi. Sen de suçuna göre cezasını verince, büyüklüğün nerede kaldı. Ama eğer affedip bağışlarsan ululuk şerefinden hali olmazsın.

Sen suç işlememeye çalış, sonra özür dilemeli olmayasın. Eğer birisinin katında ansızın suçlu olursan, yine de özür dilemekten utanma, tâ ki aradan inatçılık ipi kesilsin. Eğer birisi suç işlerse, elbette cezalandırmak gerek. Tamam o suça göre cezalandırırsan büyüklük, şefkat ve yumuşak başlılık yolunu unutmuş olursun. Ama âlemin düzeni için şöyle gerektir ki bir dirhem suç işleyeni yarım dirhem suç işlemiş gibi cezalandırasın, tâ ki siyaset töresini yerine getirmiş olursun. Hem de büyüklük şartını korumuş olursun, büyüklük ehline şefkatsizlerin işini işlemek revâ değildir. Buna münasip,

Hikâye: Şöyle işittim ki Muaviye zamanında bir bölük halk, hepsinin öldürülmelerini gerektiren bir suç, işledi. Muaviye önünde boyunlarını vurmalarını emretti. Birkaçının boynunu vurdular. Boynunu vurmak için sıradan birini daha getirdiler. O kişi dedi ki,

— Ya müminlerin beyi, bize her ne yaparsan, suçumuza göre yeridir, ve biz suçumuzu kabul ediyoruz. Ama Allah için iki söz söyleyeyim, dinle ve bana cevabını ver.

Muaviye, söyle, dedi. O kişi dedi ki:

— Senin büyüklüğünün, yumuşak başlılığının ve sefkatinin olduğu herkesçe bilinir. Eğer bizi bu suçla bir bey'in katına iletselerdi onun şefkati ve büyüklüğü olmasaydı acep bizi ne yapardı? Muaviye,

— Hemen benim yaptığım gibi yapardı, dedi. O kişi,

— Öyle ise senin büyüklüğünün ve şefkatinin bize ne yararı vardır, dedi. Muaviye, beylerine dedi ki;

— Eğer o kişi bu sözü önceden söylemiş olsaydı, hepsinin suçunu bağışlardım.

Sonra buyurdu, o kişiyi kalan yoldaşlarıyla azat ettiler.

İmdi ey oğul, senden de suçlular af isterse sen de bağışla, dileklerini kabul et.

Fasıl: Birisinin senin katına bir işi düşerse ve bilsen ki o işi bitirmenin senin dinine ve dünyana zararı yoktur, öyleyse azıcık altın ve akça yüzünden o eksiklinin işini bitirmeyip katından gönlü kırık gönderme, işini bitiriver, onun senin için olan iyi düşüncesini yanlış gösterme. Çünkü o seni, iyi kişidir, diye düşünmedikçe gelip senden nesne dilemez. Hem o zavallı o işi sebebiyle sana gelir ve esir olur. Çünkü birisinden dilekli olmak ikinci esirliktir, demişlerdir. Esire de merhamet etmek gerektir, esirlik iyi değildir, kötü şeydir. Bu mânada kusur işlemeği revâ görme, yani eksiklilerin hacetini gücünün yettiğince bitir, tâ ki iki cihanın hoşnutluğunu elde etmiş olursun.

Geldik sana... eğer birisinden bir hacet dilemeği düşünürsen, onu dene gör, o kişi cömert midir yoksa cimri midir? Cömertse hacetini dile, ama dilek vaktini de gözet, yani o kişinin gönlü dar veya henüz aç olduğu vakit dileğini dileme, umduğundan mahrum olursun. Sonra dilersen mümkün olanı dile, ele geçmesi mümkün olmayan şeyi dileme, tâ ki elde edebilesin. Bir istekte bulunmaya gittiğin vakit önce iyi sözler tasarla ve hoş bir edep ve usûlle uygun bir söz at ortaya, sonra buna uygun bir davranışla sözü amacına ilet ve hacetini dile. Söylediğin sözlerle ona lûtuf göster, hacet vaktinde lûtuf göstermek ikinci aracıdır, demişler, yani bir sözü geçen kişi gibidir. Lûtuf göstermenin, ona en yakınının söylemesi kadar yardımı vardır. İmdi eğer haceti böyle dilevebilirsen, ne olursa olsun vardığın

yerden dilediğini elde edersin. Şöyle ki ben derim bir rubaide,

(Türkçe çevirisi)

İster misin gönül ki dil—ârama eresin
Dün olmadan karanu, meh—i tâma eresin.
Gözle rızasın ol sanemin iste kâmını
Ger kâmın isteyebilesin kâma eresin.

Öyleyse bir dilekte bulunduğun kimsenin katında kendini bir aciz kul yerinde görmelisin, el—insanü âbîdü'l—ihsan, yani insan iyiliğe kuldur. Biz ulu Tanrıya her an onun dergâhına ihtiyacımız olduğu için kulluk ederiz. Eğer muhtaç olmasaydı hiç kimse ulu Tanrının ibadetinden yana yüzünü ve yönünü döndürmezdi.

İmdi dilek diledin ve dileğin kabul edildi, verdiler, o kişinin şükrünü yerine getir, onu senden hoşnut et, tâ ki o da dileğini bitirmek düşüncesini arttırmak ardınca olsun. Nitekim ulu Tanrı buyurur, ve lein şekertüm leezidenneküm, (1) yani şükür nimet çokluğuna sebep olur, ulu Tanrı şükreden kullarını sever. Hem, önceki dilek kabul olunca şükretmek ikinci dileğin kabul olmasının da umududur. Ama eğer birisinden bir dilekte bulunsan ve dileğin kabul edilmese, o kişinin katında dileğinin kabul olunmamasını kendi talihinden bil. Varıp o kişiyi halka şikâyet etme, hacetimi bitirmedi deme. Çünkü o senin halka şikâyet etmene önem verseydi, hacetini bitirirdi.

Sonra bu dilek dilemeye vardığın kişi cimri ve kişiliksiz biri ise ayıkken gidip bir şey isteme, sarhoşluğu sırasında dile, cimriler ve kişiliksizler sarhoşken cö-

---

(1) İbrahim Sûresi, âyet 7.

mert olurlar ve büyüklük gösterirler. Gerçi ertesi gün pişman olurlar, ancak sen hacetini bitirmiş olursun.

İmdi şöyle bilmiş ol ey oğul, bu yukardaki sözleri söyledim ve tamam ettim. Her yönden aklımın erdiğince söyledim ve daima bu konulardan söylemek isterdim, ama ansızın mesleklerden de aklıma (bir şeyler) geldi, tâ ki onu da okuyasın ve bilesin. Çünkü bilmeğe yarar, eğer zaman seni bir sanata görümlü ederse. Ben bütün ilimlerin bende olmasını isterdim sana öğretmek için, böylece öldüğümde senden yana kaygım biraz eksik olur. Ama ben bilgiden yaya kaldım, yeterli değilim. Ama ilmi bilsem de benim sözüm sana ne denli fayda eder. Çünkü senin gönlünde benim sözümün etkisi, babamın sözünün etkisi gibi olacaktır benim gönlümde. Seni kınayıp söylemiyorum (bunu). Sen ister tut ister tutma, ben sözün tadını dimağına vermiş olayım, tâ ki gerekli bir anda söz başarır kişiye ihtiyacın olmasın. Sen ister işit, ister işitme, hele ben her sanattan birkaç söz söyleyim, tâ ki sözde cimrilik etmemiş olayım, vallahüalem bissevap.

Otuz Birinci Bölüm

İLİM TALEP ETMEYİ, FAKİHLİK, MÜDERRİSLİK VE KADILIK AHVALİNİ BEYAN EDER..

Şöyle bilmiş ol ey oğul, sana sanatların birkaçını anayım, dedimdi. Sanattan amaç daima dükkânında oturup iş işleyenler değildir. Kişi hangi işi elinde tutarsa o ona meslek olur. Yalnız o elinde tuttuğun işi başarmasını iyice bilmen gerektir, tâ ki o işin veriminden çokca yiyesin. İmdi ben şöyle bilirim ki insanın onu isteyince bir güzel işlemeye koyulacağı hiç bir iş yoktur, hemen el atsınlar ve hemen işlesinler, buna hiç imkân olmaz. Elbette iş için terbiye gerektir, (onu) sen terbiye etmelisin, öyle işe yarar hale getirmelisin ki zamanında kolaylıkla işlensin, çünkü terbiye edilmemiş şeyin zahmeti çok olur.

Geldik imdi ey oğul... meslekler çoktur, eğer herbirini ayrı ayrı açıklamağa kalkarsam mümkün olmaz ve hem kitabım da sınırı aşar, uzun olur. Ama her cinsten olan işler üç bölümden taşra değildir: Birisi, bir ilimdir, meslek yerine sayarlar; birisi, bir meslektir, ilim yerine sayarlar ve ötekisi salt Tanrı ilmidir.

Mesleğe sayılan ilim tabipliktir, müneccimliktir, mühendisliktir, hakkâklik ve şairliktir, ayrıca bunlara benzer ne varsa.

İlimle ilgili meslek çilingirliktir, nalbantlıktır, yapıcılıktır, kanal kazarak dağların dibinden yazılara su çıkarmaktır; ayrıca bunlara benzer ne varsa, ilme mensup bir meslektir.

İmdi kitabı çeviren Mercimekten bir soru geldi. O soru şudur: Tabiplik ve onun benzerleri meslek olur da nalbantlık ve benzerleri nasıl ilim olur, (bunun) sebebi nedir? Cevabı budur: Tabip, müneccim ve diğerlerinin tahkiki yoktur ilminde, ama iş edinmişlerdir ondan kazanmak için. Oysa çilingir, nalbant ve diğerleri, bunlar işlerinin ilmini iyice bilirler. Delili şudur, eğer tabip elbette ben hastalığı gidereyim derse elinden gelmez, ama bunlar sanatlarında ben bunu şöyle yapayım derse elinden gelir. Kalanı da bunun gibi.

Gelelim sözümüze... Birisi Tanrı ilmidir. O ilm—i rabbanî olarak bilinir, ona zaten açıklama gerekmez.

Ama ben her birinin yolunu yordamını söyleyivereyim, her birinin kolayını göstereyim. Çünkü her işin amacı iki yönden hali değildir, ya zaman seni bir işe görümlü eder ya da etmez. Eğer muhtaç ederse, bari hangi işe muhtaç olursan o işin sırrından haberli olasın. Eğer bir işe muhtaç olmaz da böyle ululukla kalırsan, elbette uluların her işin aslından haberli olmaları gerekir.

Bilmiş ol ey oğul, hiç bir işin salt bilgisinden nesne elde edip, yiyemezsin, hark etmelisin, yani delmelisin, zanaatın içine girmelisin, karışmalısın, işin içinden türlü türlü suret göstermelisin, şeriatta olduğu gibi. Eğer kadı kassam ve müzekkir türlü türlü yol göstermeseler dünyanın menfaati, kimseye erişmezdi. Yıldız

ilminde takvim yapmadıkça, doğan çocuğun talihine bakmadıkça ve falcılıkla yalan ya da gerçek söylemedikçe dünyanın faydası müneccime erişmez. Tıpta da el iş işlemedikçe, türlü türlü renk karıp ilâç vermedikçe —ister yanlış olsun o verdiği, ister doğru— bu dediklerimi yapmadıkça tabibin dünyalıktan istediği hasıl olmaz, kalanı da buna göre.

Ama bütün ilimlerde din ilminden ulu ilim yoktur, Büyük ilim din ilmidir. Bu din kökü birlik olan bir ağaçtır, dalları şeriattir ve bunları birbirinden ayıran dünya menfaatidir. Çünkü birlik bir ağaçtır, kökü ulu Tanrıdır, dalı Resul'dür, yaprakları müminlerdir, çiçeği müminlerin iyi davranışlarıdır ve yemişi o davranışların sevabıdır. İmdi ey oğul, sen de gücünün yettiğince din ilmine çalış, din ilmini bilenlerin yöresinde dolan, tâ ki hem dünyayı elde edesin, hem de ahireti ele geçiresin. Tanrı yardım ederse önce din ilmine yapış, çünkü o gövdedir, kalanı daldır. Gövdesiz dal istemek sapıklık nişanıdır.

Eğer bu dediğim işlerden ilimi istersen perhizkâr ve kanaatkâr ol, yani helâli ve haramı seçici ol ve açgözlü olma. Gönlünde ilim sevgisini sağlamlaştır, dünya sevgisini gider. Şöyle ki ilme dost olmalısın ve dünyaya düşman. Cefaya ve zahmete dayanıklı, gönlü şen ol. Gece uyumağı ve erken uyanmağı huy edin. Yazmaya ve okumaya (karşı) çok haris ol, yani yazmaktan ve okumaktan başka hiç bir şeye isteğin olmasın. Gayet alçakgönüllü ol, burnu büyük olma. Okumaktan üşenme, ne okursan ezberlemek ve ezberini tekrarlamak ardınca ol. İşittiğin sözün içyüzünden haberli ol. Casus ol, sözü gözle ki nereden gelir nereye gider. Alimleri

sev ve daima ilim ehline yakınlaş, onların katında hürmetli ol, edepsiz olma. İlim öğrenmekte hırslı ol, unutkan olma. Ama üstadına ve her iyilik gördüğüne karşı haktanır ol. Gerektir ki, daima kitap, risale, kalemlik ve divit yanından eksik olmasın. Gönlün bunlardan başka nesneyle uğraşmasın. Her ne işitirsen aklında tutmak ardınca ol. Sözü az söyle, uzak fikirli ve ince bakışlı ve kusursuz ol, kusurluluğa razı olma. Çünkü bir ilim talibi bu dediğim gibi olursa, çok süre geçmeden benzeri bulunmayan bir âlim olur.

Fasıl: Geldik imdi, eğer çalışıp âlim olursan gayet dindar olmalısın. Dersi çok yap, ibadette, yani namaz, oruç ve taat bucağında komşu ol, giysini daima temiz tut ve hazır cevap ol. Ama vuku bulan her türlü meselede düşünmedikçe cevap verme Kendi uygunsuzluğun için hoşnut olmayı terket ve başkasının uygunsuz sözüyle hareket etme. Kendi görüşünü başkasının görüşünden yeğ tutmaya çalış. Bir zayıf mesele ile, kendi yararın için, bu meselenin iki yüzü ve iki söylenişi vardır deyip hareket etme. Senden önce gelen inanılır ve güvenilir kişilerin itimat ettiği şeyden başkasına itimat etme. Bunu , elbet filân kitapta, filân risalede gördüm deyip, kitabı ve risaleyi kendine önder edinme. Bir râvi (1) bir şehirde tanınmış olsa, sen de ondan bir rivayet işitsen, ileri gelen râvilerin sözüne bak, eğer müttefikse, yani onların sözüne benzivorsa, kabul et, değilse bilinmeyen sözü tanınmış râviden işiterek aktarma, haberi birbirine ulaştırmaktan kaçma, yani bu söylediğim sözü filân söyledi, filândan filâna ulaştı, fi-

---

(1) Hadis rivayet eden kişilere denir.

lândan filâna, tâ bana erişinceye kadar, demekten üşenme. Böyle olmadıkça da her şeye inanma. Müçtehid (1) ol. Bağnazlıkla, yani bir kimsenin yanını tutup hoşuna gidecek biçimde söyleme. Eğer biri ile münazara edersen, (yani) söyleşirsen önce karşındakine bak, onunla ilim ehli şartınca söyleşmeye gücün varsa, müdahale et, yani onunla söze karış, meselelerle. Yoksa söyleşelim diye durdur, ama sağlam bir delil getir ve o delille yetin. Tard ve akis ve dayanaksız sözler faydasızdır, söyleme. Dâvayı çabucak kes, sözü hazırla, sakla, tâ ki çok sözü boşa harcamayasın, yani bunun gibi sözü kesen bir söz hatırında olmazsa, karşındakinin bir sözü senin o çok sözünü telef eder.

İmdi kıyas et, eğer rakibin fakih ise önce Kur'an'dan bir ayeti vereceğin habere öncü kıl. Her neden haber vereceksen, kıyas ile, mukayeseye gelecek biçimde söyle, mukayeseden taşra söyleme. Usûl münazarasında, yani din ilminin aslını bildirmek üzerine söyleşirsen vacip olan ve olmayan, mümkün olan ve olmayan, her neler gerekiyorsa söyle, ayıp değildir, tâ ki bu söylediklerinden amacın nedir, bildirmelisin. Söylediklerini de hoş bir sıra ile, açık ve anlaşılır söyle, tutuk tutuk söyleme. Anlamsız olan sözü de uzatıp durarak konuşma.

Fasıl: Geldik imdi, eğer müzekkir, yani vaiz olursan, hâfız olup Kur'anı ezber bilmelisin. Ona uygun hadis ve ulûların sözlerinin de hatırında olması gerek.

---

(1) Ayet ve hadislerden şer'i hükümler çıkaran kişi.

Kürsüye çıkıp vazettiğin vakit kürsünün aşağısında oturanlarla cedel etme, (yani) çekişme. O söyleştiğinin senden güçsüz olduğunu bilirsen (mesele yok), yoksa küçük düşersin.

Kürsüye çıktıktan sonra ne istersen söyle, yalnız doğru olsun söylediğin, yanlış olmasın. Ne istersen söyle, çünkü o sırada ne söylesen, ne sorsan kimse dönüp sana cevap vermez. Sözü açık ve akıcı söyle, çekinme, şöyle düşün, bu meclisinde oturan halkın hepsi hayvandır, onları adam hesabına sayma, gönlünün dileği nasılsa öyle söyle. Ama vücudun ve giysin temiz olsun. Taharetsiz (abdestsiz) yürüme ve vazettiğin zaman müritlerinden haykırıcıları hazır et. Şöyle ki meclisinde otursunlar, ne zaman bir nükte savurursan müritlerin karşılık olarak nâra atsınlar, haykırsınlar, senin vazını kızıştırsınlar. Meclisinde halkın ağlaştığını görünce sen de onlarla birlikte ağla. Eğer bir sözün arkasını getiremezsen, anlamı aklına gelmese ya da unutsan, sıkılma, çekinme, o arayı tekbirle, salâvatla ve söz sıcaklığı ile savuştur, tâ ki ayıp ve eksik olmasın. Kürsü üzerinde şen ol, ağır canlı ve ekşi yüzlü olma, tâ ki meclisin halka sıkıcı gelmesin. Çünkü demişlerdir ki, külli şey'in mine's—sakili sakîlün, yani ağır canlıdan ne gelirse sakildir.

Geldik, söz söylerken müteharrik ol, yani konuşma sırasında kaskatı olup durma. Karşına, sağına soluna bakarak konuş ve hararetli hararetli konuşurken, sözü çevirip gevşek gevşek konuşma. Meclisinde seni dinleyen halkı her an kontrol et, ince görüşlülükle, iyiden iyiye bak, eğer ağır nükteler hoşlarına gidiyorsa sayılır nükteler yap, yok eğer âmiyane nükteler istiyorlarsa

sen de âmiyane konuş. Çünkü avama ne yarar ve bunlar neyin alıcısıdır, kimse bilmez. Ama sözünü beğendirip. Onların katında makbul oldunsa hiç üşenme, en yaramaz sözünü iyi söz yerine sata gör. Çünkü kumaş ne denli yaramaz, olursa olsun, müşteri bulunduktan sonra değerlidir, eksiği olan alır. Ama beğenilince düşmandan gafil olma, korka dur. Vaizlere düşman olmaz kimse, ancak halk katında kabul olunduğu vakit. Sonra beğenilmediğin yeri durak edinme.

Sen kürsü üzerinde, otururken birisi sana bir soru sorarsa, bildiğin bir soruysa cevap ver. Eğer bilmediğin bir soruysa de ki,«Böyle soruya burada cevap verilmez, eve gel.» O zaten bunun gibi bir şey için senin evine gelmez. Eğer tezkere yazıp kürsü üstünde eline verirlerse ve bilmediğin bir meseleyse, kürsüde öfkelen, o tezkereyi yırt ve de ki, «Bu mesele inançsızların ve zındıkların meselesidir, bunu soran da zındıktır.» Halkın hepsi derler ki, «Lânet zındıkın üzerine olsun ve inançsızla birlikte.» Bu korku yüzünden artık kimse senden soru sormaz.

Sonra meclisinde söylediğin her sözü aklında tut, unutma ki bir mecliste yine onu tekrar etmeyesin. Her an açık yüzlü ol, asık yüzlü olma. Vardığın şehirde çok durma, çünkü vaizlerin ve falcıların rızkı gezmekle açılır, az durması yüzünden makbul olur, öyleyse yeni yüz iken halk usanmadan başka bir şehre sıvışa gör ve vâizlik hürmetini korumaya çalış. Tenini ve giysini daima temiz tut, şeriat hükümlerini içinde ve dışında iyi koru, namaz gibi, oruç gibi ve nafile ibadet gibi... Sözün gayetle güzel ve gönlün temiz olsun. Avamın gözüne değerli görünmek istiyorsan, pazarda avam arası-

na çok girme, sakın yaramaz kişilerle arkadaş olma. Kürsü edebini koru ve şartını yerine getir. Ben bu sözü bir yerde daha söylemiştim demekten, kibirlilikten, yalancılıktan ve şehvet düşkünlüğünden uzak ol. Sen iyi iş olarak neyi işliyorsan halka da onu buyur, yapamadığın şeyi, halka yapın diye buyurma, tâ ki insafsız âlim olmayasın. Okuduğun ilmi iyi bil, iyi öğrenince de iyi sözle harca, yani ağızdan çıkan ilim sözü iyi ibareyle çıksın. Çünkü bir söz ne kadar güzel olursa olsun güzel bir söyleyişle söylenmedikçe tad vermez, böyle olunca da sözün sahibi mahçup olur. İlimden bilirim diye iddiada bulunma, çünkü bu iddia anlamsızdır, uluların katında.

Vaazında her ne söylersen korku ve umutla birlikte söyle, kâh korkut, kâh umutlandır. Halkı bir anda ulu Tanrının rahmetinden umutsuz kılma, hep birden de cennetlik etme. Vaaz edince önce çok iyi bildiğin yerden söyle, tâ ki vaizlik iddiasını delilsiz etmemiş olursun, çünkü delilsiz iddianın sonu utanmaktır, hâ. İşte vaizlerin yolu budur.

Fasıl: Geldik, danişmendlikte ulu mertebeye erer, kadı olursan... İmdi kadı olunca yavaş olmak gerek. Zeki, çabuk kavrayan ve seçme yeteneği (olan biri) olmalısın. Her işin önünde ne vardır anlamalısın. Gerektir ki lisanı tanımalısın. Heybetli, din ilminde gayet bilgi sahibi olmalısın. Her tayfanın yolunu bilmeli ve her tayfanın hilesi ne çeşittir anlamalısın. Her mezhebe nasıl riayet etmek gerek ve o mezhebe bağlı kavmi nasıl gözetmek gerek, bilmelisin. Kadıların hileleri de sana malûm olmalı. Eğer günün birinde hüküm için senin katına bir mazlûm gelse, tanığı olmasa ve hak

elbette onun olsa, öteki münkir and içecek olursa bu zavallının hakkı kaybolur. Öyleyse böyle bir durumda o tanığı olmayan hak sahibine yardım etmelisin. Hile ve tedbirle onun hakcağızını almalısın. Nitekim kadı Ebu'l—Abbas Rûyanî bir zavallının hakkını bir münkirden alıverdi, tanıksız.

Hikâye: Şöyledir ki, Taberistan'da Ebu'l—Abbas el—Rûyanî derler bir kadı vardı. Gayet namuslu, âlim, dindar, dürüst, ince görüşlü, düşünce sahibi ve ihtiyatlı bir kişiydi. Bir gün bir zavallı bunun katına geldi, hüküm isteyip birisinden yüz altın dâva etti. Kadı o dâvalıya sordu ki:

— Sende bu kişinin altını var mıdır?

Dâvalı inkâr etti.

— Bende bunun hiçbir şeyi yoktur, dedi.

Kadı altın isteyene sordu.

— Tanığın var mı? O,

— Yoktur, dedi.

— Öyleyse and içirelim buna. Böyle dedi ama, altın sahibi ağladı.

— Ey mevlana kadı, bana yardım et, benim tanığım yok ve o, and içmekten çekinmez, dedi. Kadı,

— Ben senin yüzünden şeriatın dışına çıkacak değilim elbette, ya sana tanık gerek ya da ona and, dedi.

O kişi ağladı, toprakta yuvarlandı ve dedi ki,

— Ya mevlâna kadı, aman, ben mazlûmum, eğer bana yardım etmezsen zararlı çıkarım, tedbir ile benim işime bir çare bul.

Kadı o kişinin ağladığını görünce, doğru söylediğine inandı, bunu korumak istedi, ileri çağırdı ve dedi ki,

— Ey kişi, sen altını buna niçin verdin. O kişi cevapladı,

— Ödünç verdim, Kadı,

— Nasıl ödünç verdin buna, anlatıver, dedi. O kişi anlattı.

— Mevlâna kadının ömrü uzun olsun, bu kişi benim dostumdu. Rastlantı bu ya, bir cariyeye âşık oldu, cariyenin değeri yüz elli altındı ve bunun var olan sermayesi yüz altına erişmezdi. Bu, deliler gibi her an dolaştığı yerde sızlayıp ağlardı. Bir gün ikimiz bağlar arasına gezmeğe çıktık. Bir bu ve bir ben, yalnız olarak geziniyorduk. Bir yere geldik, oturduk ki biraz dinlenelim. Bu, bana cariyeyi anlatır ve ağlardı, benim buna içim acıdı, birbirimizle yirmi yıldır dostuz. Bu kişiye dedim ki, «Ey filân, senin ona yetecek kadar altının yok, kimse de sana yardım etmeyecek, bu sevdadan aciz kaldın. İmdi, benim şu dar—ı dünyada yüz altına gücüm yeter, başka da yoktur, bu kadar süren ömrümde bütün varım bu yüz altıncıktır. Onu sana ödünç vereyim, sen de bir kaç altın daha kat, o cariyeyi satın al, bir ay onunla zevkini sür ve bir aydan sonra cariyeyi geri sat, bana altınımı ver.» Bu, ayağıma kapandı ve andlar içti, «O cariyeyi bir ay tutayım, bir ay sonra, ister zararına ister kârına, satayım ve senin altınını vereyim.» dedi. Bunun üzerine ben de altıncığımı belimden çözdüm, verdim. Orada ulu Tanrıdan başka kimse yoktu, bir bu vardı ve bir ben. Sonra o cariyeyi aldı, dört ay geçti, ne cariyeyi satıyor, ne de altınımı veriyor. Kadı,

— Altını bu kişiye verdiğin vakit nerede oturuyordun, diye sordu. O,

— Bir ağacın dibinde, dedi. Kadı,

— Ağaç dibinde oturmuşsunuz da niçin tanığım yok dersin, dedi ve inkâr edene,

— Sen benim yanımda otur, diyerek, altın sahibine döndü,

— Gönlünü üzme, git o ağacın dibine var, iki rekât namaz kıl, bir çok kez salâvat getir, sonra da o ağaca de ki, «Seni kadı çağırıyor, gel bana tanıklık et.»

İnkâr eden bunu işitip gülümsedi. Kadı gülümsediğini gördü ama görmezden geldi, altınını isteyene,

— Git, çabuk ağaç gelsin tanıklık etsin, dedi. O kişi,

— Korkarım benim sözümle gelmez, dedi.

Kadı bir belge verdi,

— Götür bu belgeyi göster ve de ki, kadı seni çağırıyor, işte belge, gel ve o bildiğin tanıklığı ver.

Adam kadının verdiği belgeyi aldı ve gitti. O inkâr eden de kadının yanında oturdu. Ama kadı başka hükümlerle meşgul oldu, bu kişiden yana dönüp hiç bakmadı. O ise kendi kendine düşünceye dalmışken kadı ansızın buna döndü ve sordu,

— O şimdiye değin ağacın dibine var dı mı acaba? Bu kişi,

— Yok henüz varmadı, dedi.

Kadı yine hükümlerle meşgul oldu. O ara altın sahibi, nişanı o kavak ağacına gösterdi, gel seni kadı çağırır, tâ ki bana tanıklık edeceksin, diyerek bir zaman bekledi. Sonunda gördü ki ağaçtan hiç ses gelmiyor,

üstelik gidecek gibi de değil, gayet kaygılandı, geri döndü, geldi kadıya dedi ki,

— Vardım belgeni gösterdim, gelmedi. Kadı,

— Yanıldın sen, geldi o ağaç, tanıklık da etti, dedi. Başını hemen o münkire çevirdi.

— Çabuk ver, yoksa ben zorla cariyeyi satarım ve bunun altınını veririm dedi. O kişi cevap verdi,

— Bu gideli beri ben buradan ayrılmadım, o ağaç da gelip tanıklık etmedi. Kadı,

— Eğer sen ağacın dibinde altını almamış idiysen, ben sana sorduğumda, «O kişi ağacın dibine vardı mı acaba, dediğimde, niçin sen «O ağacı ben bilmiyorum» demedin.

Böylece o kişiyi susturdu, altını aldı ondan ve hak sahibine verdi.

Öyleyse (kadılar) hükmü yalnız kitaptan çıkarmazlar, kendi kıyas ilimlerinden de hüküm çıkarırlar ve hangisinin haklı olduğunu bilirler.

Sonra kendi evinde oturduğun sırada gayet yavaşlıkla otur, ama mahkemeye kadılığa çıkınca gayet heybetli ol. Gülmeyip yüzünü ekşitip oturmalısın, tâ ki halkın gözüne ulu ve muhteşem görünürsün. Kendini ağır tut, hafif olup olur olmaz yerde gülmeni hor görmesinler. Önce çok araştır bir hükmü, doğruyu bul, sonra azıcık sözle kes at, tâ ki bir söze daha ihtiyaç olmasın iddiaları ve dâvacıların çok sözünü (dinlemekten) hiç bıkma, çünkü onlar çok sözle dâvayı (bir yana) yöneltirler, sana da az söyleyip tez hüküm vermek kolay olur. Öyleyse dâvacıların kavgasından tasalanma, sabırlı ol, yani kavganın cefasına katlan. Ansızın bir

mesele olsa, kendi görüşüne dayanma, ben bunu hallederim deyip durma. Bildiğin müftülerin de görüşünü iste. Ama kendi görüşünün onlarınkinden açık olmasına çalış. Kendi mezhebinin ilminde çok ders yapmaktan geri durma, sınanmış meselelerle hareket et, kendi tecrübeni de işe sür, varlık kişinin tecrübesidir. Kadının tecrübesi sebebiyle olan görüşü de şeriate eşittir, yani şeriatle ilgili meselelere eşittir. Çünkü şeriat yüzünden hükmü kişiye ağır gelen çok mesele vardır. Kadının onu hafifletmesi gerektir. Bu sebelpe derler ki kadı olan kişi müçtehid olmalıdır ve âlim, zahit, temiz yaşayışlı ve günahtan kaçınan kişi olmak gerek.

Ama bir iki durum vardır ki böyle zamanda hükmetmek olmaz. Kadı olan kişinin de hükmetmemesi gerek. Bir açken, bir susuzken, bir hamamdan çıkınca, bir üzülüp gönlü daralınca hükmetmemelidir, bir de dünya düşünceleriyle meşgulken hükmetmek yoktur. Böyle zamanlarda (bir şeyi) hükme bağlamamak gerek.

Sonra hüküm sırasında, kadı yardımcılarından kuvvetlice kişiler mahkeme kapısında durmalı, kadının önünde dâvacıyı çok konuşmaya bırakmamalı, çok söz söyletmemeli ve dâvacıya çabucak amacını söyletmelidirler. Böylece kadı daha çabuk hüküm verir, bir kişiye daha sıra gelir. Çünkü kadı hal öğrenmeğe oturur, uzun uzun hikâyeler dinlemeğe oturmaz. Öyleyse dâvacının sözü kısa gerek ve eksiksiz gerek. Ama kadının yüzünü tanıktan yana çevirip iyi dinlemesi gerek. Malın çok olduğu, dâvacının iyi halk olmayıp murdar yaşayışlı bir kavim olduğu dâvada kadının her ne tecrübe ve kıyas varsa araştırması gerek. Böyle bir durumda eksiklik göstermemek ve işi kolay tutmamak

gerek, tâ ki hak sahibinin hakkı yitmesin. Kadının yanında daima âdil naipleri olmalıdır. Ayrıca çalışmak gerek ki kadı hüküm verdikten sonra artık kendi hükmünü kendisi bozmasın ve kendi buyruğunu sağlam tutsun.

Kadı asla kendi eliyle delil ve hüküm kâğıdını yazmamalıdır. Yazıcı yazıp, kadı nişan vurmak gerek. Zorunlu kaldığı bir zamanda, yazıcı yoksa kendi yazabilir. Amaç budur ki kendi yazısını aziz tutsun.

Ayrıca kadının hünerli olması gerek. Kadının ulu hüneri odur ki, âlim olsun, zahit olsun ve haramdan sakınsın.

İmdi, işte kadıların hali budur. Ama eğer kadılığı başaramayıp da o ilimden nasibin olmazsa ve at binmeyi sanat edinsen, at arkasından rızk kazanayım dersen, var bezirgânlık yolunu tut. Ola ki onu başarırsın, bezirgânlık da ululuların sanatıdır, bilmiş ol, vesselâm.

Otuz İkinci Bölüm

BEZİRGÂNLIK YOLUNU VE ALIP SATMAK TÖRESİNİ BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ey oğul, gerçi bezirgânlık, sanattır diyebileceğin bir iş değildir, ama gerçek gözüyle bakarsan bezirgânlığın töresi, sanatkârlığın töresinin aynıdır. O da zor işlerdendir, nitekim akıllı kişiler demişlerdir ki, bezirgânlık yemişli bir ağaca benzer, o ağacın kökü bilgisizliğe, dalları akla ulaşmıştır, yani yararını gözlemesi akla uymasıdır, zarara, başa ve cana bakmaması tam bir bilgisizliktir. Ancak bu bilgisizlik olmasa, erenler bezirgânlardan hiç yarar görmezlerdi. Şöyle demişlerdir ki, levle'l—cühhalü leheleke'r—ricalü, yani bilgisizler olmasa erenler helâk olurdu. Bu sözün amacı şudur: Bir kişi akçasını arttırmak için tamah edip, doğuda olan nimeti batıya batıda olan nimeti doğuya iletir, dağda, taşta, düzde ve denizde, canını ve malını bunca tehlikeli yerlerde elîne alır, yolda hırsızdan, haramiden ve yırtıcı, adam yiyici hayvanlardan, düşmanlıktan ve ürkülecek şeylerden çekinmez de batı halkına doğu nimetini, doğu halkına batı nimetini ulaştırırsa, elbette ister istemez böyle (cahil) olmak gerektir. Çünkü âlemin şenliği bununladır, bu söylediğimin sebebi bezirgânlıktan başka şey olamaz. O halde bu, yolunda bunca tehlikelerin var olduğunu bilirken

tamah edip yola çıkanın akılsızlığına ve değil bilgisizlik, gözünün körlüğüne delildir. Kalanını da buna göre kıyas etmek gerek.

Bezirgânlık iki kısımdır, ikisi de tehlikesiz değildir. Bir kısmı, misafir olup kazanç için ilden ile gezmektir, bir kısmı da bir yerde oturup iş görmektir. Şöyle ki bir yerde oturur, değeri düşmüş malı alır saklar, değeri artınca fazla fiyata satayım diye. Bu da telhikelidir, ama tehlike maladır. Çok cesur, yürekli kişi gerektir ki geçmez kumaş alsın zamanı gelince satayım, kâr edeyim diye, sonra zarar edebileceğini önemsemesin.

Geldik... misafir bezirgânı bekleyen tehlikenin ne olduğunu yukarda bildirdimdi, imdi bu iki türlü bezirgânın da yiğit olması gerek, korkmamalı, başını ve malını önemsememeli. Çünkü, korkaklığı yüzünden gerçi zarar etmez, ama kâr da etmez. Nitekim ulular demişlerdir, korkak bezirgân ne kâr eder ne ziyan.

(Buna) uygun Türkçe şiir

Tacir ki mal ve baş ele ala revan ola
Korkaklık etse assısı cümle ziyan ola
Korkak ne assı ve ne ziyan ede dediler
Hâşâ sözünde anların kim yalan ola.

Geldik bezirgânlık yaşayışına... Gerçektir ki gayet dindar ve doğru olsun, yalancı olmasın, kendi kazancı için başkasının zararını istemesin. Birisiyle alışveriş ve iş yaparsa kendinden aşağı olanla yapsın, eğer kendinden büyük kimseyle yaparsa, onun ululuğu kadar dindarlığı ve insanlığı olsun. Sakın, türlü türlü oyunlarla

insan aldatanlardan ve de malı bilmekte hünerli ol, yani iyisini kötüsünü, halisini, elverişlisini seçebilmelisin. Yakın dostunla alış ve satış yapma. Ey oğul, eğer yaparsan, dostundan kazanç umma, sermayesine razı ol, tâ ki dostluğun temeli harap olmasın, çok dostluk, azıcık yarara ve zarara katlanmadıkları için yele gitmiştir.

Sonra fazla fiata tamah edip veresiye nesne satma, çünkü çok tamah ziyan getirir. Her ne olursa olsun bu kolay bir şeydir deme, bu önemsizdir, bu kolaydır demek büyük zarardır.

Türkçe Şiir

Dedim olur isem yine andan ırağ ben
Görem gönülde derd—i serinden ferağ ben
Bu sehl fikir saldı beni çok ziyana gör
Şimdi bulamazam anı tutup çerağ ben.

Bundan belli oldu ki hiç bir nesneyi küçümsemek olmaz.

Sonra sakın telefkâr olma, yani boş yere akçayı çürütme. Çünkü bezirgânların zevali (iflâsı) telefkârlıktandır. Nitekim sebatı tasarruftandır, meselâ tasarruf budur ki kazancının birazını harcasın, birazını sermayeye katsın, böyle olursa bezirgânlığı sabit olur. Ne zaman kazanç ve sermaye birlikte harcanırsa, mal tez günde gider, zevale düşer. Öyleyse telefkârlık iyi değildir, doğrusu Allah müsrifleri sezmez. (1)

---

(1) En'am suresi, âyet 142

Sonra ey oğul, alınca malın iyisini al, meselâ iyisi odur ki alınca batmanla veya okkayla alınsın, dirhemle ya da miskalle satılsın, bunun tersi olan kötü maldır.

Ondan sonra tahıl alıp satmanın kârına tamah etmekten sakın, çok kötüdür, kötü adlı olursun. Çünkü tahılı ucuz alıp pahalı olunca satayım diyenin adı madrabaz olur, çabası şudur ki yağmur yağmasın, tahıl bitmesin, kuraklık olsun, kendinin niyeti bu olmasa da halk böyle der. Öyleyse böylesi suçlamadan kaçıp tahılın kârını gözleme.

Almakta ve satmakta yalan söylememek ulu dindarlıktır. Çünkü kâfir ve müslüman arasında alışverişte yalan söylemek çok ayıptır. Şöyle ki ben derim Farsça şiiri çevirip,

Cânân gönülde aşkın odu çün nihân ola
Can merkezinde nûr—i tecellî ayân ola
Aşkın satın aldım u verdim gönül—ü can
Hâşâ ki uş bu bey'ü şir'âda yalan ola.

Çünkü alışverişte yalan söylemek haram yiyiciliğe delildir, hem malı da haram olur, sonra haramın sebatı olmaz.

Ondan sonra satmadan önce hiç kimseye alıp gitmesi için kumaşını verme, çünkü karışıklıktan hali değildir. Muamelede, yani kumaş alırken ya da satarken hiç utanma, fayda bulmağa çalış, akıllı kişiler demişlerdir ki, utanmak rızkı engeller, nitekim buyurur (aynı anlamda), el—hayâü yemnaü'r—rızka. Öyleyse alışveriş zamanında daima hürmet gözetme ve çok da kişiliksiz olma. Belli oldu ki ortası hoştur. Çünkü tasar-

rufu gözeten bezirgânlar demişlerdir ki, bezirgânlığın aslı hem tasarruftur hem de cömertlik. Önce tasarruf et ki zengin olursun, sonra cömertlik et, böylece iyi adlı olursun. Şöyle ki tasarruf malın bekçisidir, cömertlik de yüceliğin ve ululuğun bekçisidir. Buna münasip hikâye,

Hikâye: Şöyle işittim ki, bir bezirgân bir bezirgânın dükkânına varmış, bin altın verip kumaş satın almış. Sonra hesap etmişler, aralarında bir kırat altın ayrılık çıkmış. Meselâ satan demiş, «Senin bende bir altının kaldı.» Alan da demiş ki, «Hayır, bir kırat daha fazladır.» Kırat dedikleri bir çekirdek ağırlığıdır. Kısaca o dedi, bir altın, bu dedi, bir altın ve bir kırat. Akşama değin bölye söyleştiler. Alıcı olan bezirgân bir çekirdek altın için kavga eder, bağırır. Sonunda öyle galebe etti ki kumaşı satan bezirgân bezdi, ister istemez bir çekirdek altını verdi, öteki de aldı, gitti.

Meğer bu kumaş satanın bir hizmetkârı varmış, seğirtti o hocanın ardından, yetişti ve dedi ki,

— Hoca ben de kumaşını tutmakta, kapamakta seninle birliktim, yardım ettim, bana bahşiş ver.

Hoca o bir altın ve bir kıratı ona verdi. Çocuk altını aldı, hocasının yanına geldi, hocası,

— Nereye gittin, diye sordu. Çocuk,

— O kumaş alan hocadan bahşiş istemeğe gittim dedi. Hocası,

— Ey haramzade, birisi ki sabahtan akşama değin bir çekirdek altın için kavga edip bağırmış çağırmıştır ve halktan utanmamıştır, sen ondan bir şey mi umarsın ya da umduğun için sana bir şey mi verecektir? dedi.

Çocuk altını gösterdi, hocası şaşırdı, kendi kendine, «Ey kadir Allah, bu oğlan güzel bir oğlan değildir, işe de yaramaz henüz küçüktür. Bundan ötürü verdi dersek yanlış bir sanıya kapılmış oluruz. O kişi bu cimrilikle bu cömertliği nasıl yaptı acaba? Bunda bir sır var, gidip görmek gerek.» dedi. Kalktı, o kişinin arıınca vardı ve dedi ki,

— Ey hoca, billahi bir an dur, sana bir sorum var. Hoca,

— Ne diyorsun, dedi, Bez tüccarı,

— Ey hoca, senden bir acayip şey gördüm. Gördüğüm şudur ki, bunca halkın içinde akşama kadar bir kırat için çekiştin, almadıkça bırakmadın; sonra aldın, kıratla bir altını geri benim çırağıma verdin. Peki, bunca kavganın zahmetini çekmenin yararı nedir? Bana anlat, onda cimriliğinin ve bunda cömertliğinin hikmeti nedir? Açıkla, dedi.

O hoca dedi ki,

— Bunda şaşacak ne var, mademki ben bezirganım, bezirgânlığın şartını korumam gerek. Çünkü bezirgânlığın şartı odur ki alışverişte bir akçası boşa giderse ömrünün yarısını gitti bilsin; cömertlik zamanı ise yerinde nesneyi esirgerse asılsızlığına tanıklık vermiş olur. Bu sebeple ben ne ömrümün yarısını yitirip zararlı olmak istedim ve ne de asılsızlığa tanıklık vermek diledim, böylece hem adımı korudum, hem ömrümü.

İmdi bundan belli oldu ki bezirgânın bu nitelikte olması gerek.

Sonra sermayesi az olan bir bezirgân, çok sermayeye tamah etmek yüzünden hiç kimse ile ortak olmasın. Ancak gayet zengin, utangaç ve cömert olursa (ortak olunabilir), tâ ki ortak olmağa yarar. Çünkü onun gibi kişi zarara da katlanır.

Sonra elinde sermayesi az olan (bezirgân) masrafı çok olan malı almasın, meselâ yüz akçalık mal ki amaca ulaşıncaya kadar bin akça daha harcanır. Bilmediği kumaş için talihimi deneyeyim diye sermayeciğini dağıtmasın. Bir ilden bir il'e mektup verirlerse okumadıkça alıp gitsin. Hele kapalı olanı alıp gitmesin ki mektuplarda türlü belâlar olur, bilinmez hangi belâya uğrar. Ama açık mektuplardan yüz çevirmesin.

Bezirgânlar bir şehre gelirlerse korkulu haber vermesinler, hayırlı haber versinler. Yoldan geldiklerinde hiç kimseye ölüm haberi vermesinler, ama sevinçli haberi vermekte kusur etmesinler.

Yoldaşsız yola çıkmasınlar. Yoldaşın iyisini arayıp bulsun. Yolda mola verince kafilenin ortasında bulunsun, tâ ki uğrudan emin olur. Kafile içinde silâhlı kişilerin arasında oturmasın, çünkü haramiler önce kafilenin silâhlısına gelirler. Eğer yaya ise atlıyla yoldaş olmasın ve yabancıdan yol sormasın valnız o yörenin rençberlerinden olduğunu bilirse sorabilir. Çünkü çok bozguncu vardır ki yanlış yol gösterir ve zarara sokar.

Sonra yolda rastladıklarına açık yüz ile selâm versin, kendisini pejmürde ve güçsüz göstermesin.

Bacdarlara hıyânetlik göstermesin, tâ ki malına eksiklik değirmesinler. Ama onları iyilikle ve tatlı dil-

le kandırırsa revâdır. Azıksız yola çıkmasın, her ne kadar yol ıssız olmasa da. Yol bekleyenleri ve sürücüleri hoşnut etmek gerek. Konacak yer için, filân kişi iyi tanıdıktır, onun yanına konaklayayım deyip, yiğitlik gösterip güvenip konaklamasın. Çünkü çok kişinin başını ve malını yine tanıdıkları almıştır, öyleyse gafil olmamak gerek. Ama tanıdığın kişi alışveriş ehli ve dindar biri ise onun gibinin katına konaklaman uygundur.

Ondan sonra arkadaşlık ederse üç kişiyle etsin: Önce onunla ki civanmert ve ayyar pişe olsun, yani ayyar pişelerle arkadaş olmak hırsızdan, haramiden ve hileciden korur (kişiyi). İkinci olarak kişilikli zenginlerle, çünkü bunların arkadaşlığından sıkıntılı zamanında yardım sağlar. Üçüncü olarak yol, iz bilenlerle, çünkü bunların arkadaşlığından rahdân olur, (yani) yol bilmezlik endişesinden kurtulur.

Bezirgânlığa heves edenin vücudunu sıcağa ve soğuğa alıştırması gerektir. Açlığı ve susuzluğu huy edinsin, atına, katırına kendi hizmet etsin, seyise, eşekçiye ve sürücüye her zaman için güvenmesin, başına bu hallerden birisi gelirse bunalmaz ve zahmet çekmez.

Sonra ey oğul, senin kendinin yapabileceği bir işi başkasına yaptırma daima sen yap başkasına güvenme. Çünkü zaman insanı tez aldatır.

Sonra bezirgânlıkta doğru ve dindar ol, çünkü bezirgânlığın en büyük sermayesi doğruluk ve dindarlıktır. Alışta ve satışta hareketli, güvenilir ve doğru sözlü ol, tâ ki mahçup olmayasın.

Bezirgânlıkta az az alıp geç geç satılacak mal alma. Çok çok alıp tez tez satılır malı alıcı ol. Çünkü geç

satılan kumaşın çok kârından tez satılan kumaşın azıcık kârı yeğdir, zamanla bu az o çoktan daha çok olur.

Sonra gücünün yettiği kadar veresiye kumaş almamaya ve satmamaya çalış. Çünkü kârı zararına değmez. Eğer çaresiz kalıp veresiye alışveriş edersen, hiç değilse birkaç tayfa ile etme. Az sermayeli kişiyle, yeni denenmiş kişiyle, alevîlerle, danişmentlerle, kadı vekilleriyle, müftülerle, hadımlarla ve tüysüz oğlanlarla ne denli çaban varsa o denli bu tayfayla veresiye alışveriş etme. Çünkü her kim bunlarla veresiye alışveriş ederse kavgayla başını ağrıtıp zarardan ve pişmanlıktan kurtulmaz.

Ondan sonra, görmemiş kişileri işinin başına bırakma ve sınanmamış kişilerden emin olma. Ayrıca sınanmış kişiyi sınanmamış kişiye değişme. Çünkü çok zaman gerektir bir insanı sınamağa ve ona güvenmeğe, öyleyse onun gibisi her zaman ele geçmez. Meselde demişlerdir ki, sınanmış dev yeğdir sınanmamış insandan. Ayrıca birini denemek istersen başkasının yanındayken dene, tâ ki sınadığın sürece sana zararı dokunmasın. Ondan sonra kendi yanında dene, sonra güven. Çünkü kişinin kendisine yararı dokunmazsa, sana ne kadar yararı dokunur. Peşin parayı da yeğle, çünkü bugün serçe olan peşin para, yarınki veresiye tavustan yeğdir.

Mademki on akçan kara seferinde yarım akça kâr getirir, bir akça kâr için denize girme, yani on akçam on bir olsun diye deniz seferi yapma. Deniz seferinde gerçi kazanç bol olur ama deniz seferinin zahmeti ve zararı da çoktur. Öyleyse çok kazanç için var olan sermayeni yele vermen gerekmez. Karada mal gitse, başın

kurtulması mümkündür mal bulunur can bulunmaz. Ama denizde böyle olmaz, hem mal için tehlikelidir, hem can için. Denizi, bir kulunu az áz büyüten bir padişaha benzetirler, bir gün gönlü azınca öyle yere vurur ki dünyaya gelmemiş gibi olur. İmdi deniz böyle tehlikeliyken girmek akıllılık değil. Ama (ulu Tanrının) anlaşılmaz eserlerini görmek için bir kez denize girersen revadır. Peygamber aleyhisselâm dedi ki, irkebu'l—bahre merreten f'enzurû fi âsâr—ı azameti'l—lâhi Taâla, yani gemiye binin, deiz yüzünde bir kez seyredin ve görün azametini eserin, ulu Tanrının. Böylece bilirsin ki ulu Tanrı ne büyük padişahtır bunun gibi heybetli nesne yaratmıştır. Öyleyse belli oldu ki deniz seferini bir kezden fazla yapmak doğru değilmiş, o da ibret için, kazanç için değil.

Ondan sonra almak ve satmak zamanı halktan yalnız ben yararlanayım deme, benden de yararlansınlar demek gerek, çünkü kendi yararı için halkın zararını gözlemek insafsızlıktır. Kendi işini başkalarının eliyle tutma, başkasının eliyle yılan tutmak gerektir, demişler. İmdi bununla kıyas etmek gerek.

Bezirgânın kârını ve zararını daima yazması gerek tâ ki yanılmaktan ve unutmaktan emin olsun. Alışveriş ettiği kişilerle daima hesaplaşması gerektir, çünkü işini hesap etmek malının hakkını vermektir, hesap etmezse malı telef olur ve malına zulmetmiş olur.

Sonra birisinden ödünç alıp veresiye alışveriş edersen, üzerine senet yazdırmamaya çalış, tâ ki bir zaman inkâr etmek istersen, edebilesin. Çünkü senet olunca inkâr edemezsin. Her an kârını ve zararını düşüne dur, yani her an kârını ve zararını yazdığın defterin yüzüne

bak ve oku, tâ ki kârından ve zararından haberli olasın. Kişinin kârını ve zararını bilmemesi çok ayıptır. Nitekim meselde getirmişlerdir, birisini yermek isteseler, ne kârını bilir ne zararını derler. Öyleyse kârını ve zararını her an gözle dur. Hainlikten çok sakın, yani sahtekâr olma, halka gizlice kalplık etme, çünkü kalp, zazararı kendine eder. Buna münasip,

Hikâye: Şöyle işittim ki birinin birçok koyunu ve bir çobanı vardı. Çok dindar, yani temiz yaşayışlı, iyi halli ve haramdan sakınan bir kişiydi. Bu çoban her zaman sağdığı sütü koyun sahibine getirirdi. O kişi gelen sütün yarısı kadar su katar, git bunu sat diye ölçüyle çobana verirdi. Çoban, zavallı o kişiye «halka böyle yapma, bir gün cezasını çekersin» diye her gün öğüt verirdi. O hiç işitmez, her gün öyle yapardı ve her gün çoban derdi ki, «Hey kişi halka bu hainliği yapma, hainlerin sonu çürük olur.» deyip öğüt verirdi ve o hiç işitmezdi. Sonunda rastlantı bu ya, bir gece çoban koyun sürüsünü yatırmağa götürdü, koyunları bir derenin önceğizine yatırdı, kendisi de yüksekçe bir yere yattı. İlk yaz günleriydi, dağda yağmur yağar, o dereye sığmayacak sel gelir, koyunları alır götürür, öyle ki bir tanesi canlı kurtulmaz, çoban kendisinin kurtulduğuna şükreder, koyun sahibinin katına gelir, yanında süt yok. Bunu görünce koyun sahibi sordu, «Niçin süt getirmedin», «Koyun nerede ki süt getireyim.», «Koyuna ne oldu?» Çoban dedi ki,

— Ben sana süte su katma, halka karşı hain olma demez miydim. Sen dinlemezdin. İşte o süte kattığın sular toplandı, birikti, bir ulu sel oldu, geldi bütün koyunları aldı ve gitti.

Sonra o kişi tamah ile hainliği yüzünden ölünceye kadar yoksulluk sıkıntısından kurtulamadı.

Öyleyse bütün gücünle hileden ve hainlikten sakın, hainlik ve kalplık, geri, yapanın başına gelir. Nitekim ulu Tanrı buyurur, hilenin kötülüğü sahibine dokunur. (1) Peygamber aleyhisselâm da buyurur ki, men âşebi'l —mekri mate bi'—fakri, yani her kim hileyle yaşarsa yoksullukla ölür. O halde hainlikten sakınmaya çalış, kişinin bir kez hainliği görülse artık halk ona güvenmez. Bundan dolayı doğruluğu meslek edin, çünkü doğruluk ulu tarrarlıktır. Tarrar diye birine derler ki birisinin malını mülkünü dolandırıp kendi katına getirsin. Ulu tarrarlık ise budur ki halk güvenip kendi eliyle nesi varsa saklaması için buna verir, tanık yok, tezkiye yok. Eğer gittiği yerde ölürse emânet kaldı güvenilene, Tanrısı ile kendisi bilir. Öyleyse güvenilir olmak hem dünyaya hem ahirete yarar.

Geldik imdi halk içinde muamele göstermeye... Yani alışta ve verişte müsamaha göstermeye çalış. Meselâ bir kişiye, on olan kumaşı on bire sattın, üç kez de onu on buçuğa ver de gör halk sana nasıl akar, alışverişin bolluğunda kumaş tez satılır, kazanç çok olur.

Geldik imdi... kimseye söz verme, yani birisine sana şunu edeyim bunu edeyim deme, eğer diyecek olursan bari sözüne sadık ol, tâ ki yalancı olmayasın. Kişi yapayım dediğini yapmazsa yalancı olmuş olur. Sen andına doğruluk et, tâ ki ulu Tanrı senin kazancını arttırsın.

---

(1) Fâtır suresi, âyet 42

Geldik... alış veriş üzerine senet verecek ya da senet alacak olsan çok uyanık olmalısın, çünkü çok kişiyi senetle aldatmışlardır. Malı ele geçirmedikçe senet verme. Her nereye gidersen bir tanıdık bulmak ardınca ol. Eğer tanıdık bulamazsan o yerde bir güvenilir kişi ile tanışmak peşinde ol. Ne denli ulu bezirgân olsan da, ne zaman bir şehirden başka bir şehire gidersen sefer kâğıdını yanında götür, yani bu şehrin bir adı belli kişisinden kâğıt al, o gideceğin şehrin bir adı belli kişisine. O kâğıda hiç ihtiyacın olmasa da şerefinin artması için gerektir. İki sebepten dolayı, önce iyiliğin ve bu ülkeden açıkça gittiğin için, çünkü çokları kalplık edip şehirden gizlice kaçarlar, sen bu suçlamadan uzak olursun; ikincisi o gittiğin yerin uluları bizi anarlarmış diye memnun olurlar. Sen arada elçi olmuş olursun, seni hoş görürler ve ne işin varsa ilgilenirler. Böyle bir sefer kâğıdının eğer yararı olmazsa zararı da olmaz. Hiç işe yaramasa da hele yanında olsun. Sonra bilgisiz, yoksul ve akılsız kişilerle yoldaş olma, iyi yoldaş bulmadıkça yola çıkma. Nitekim demişlerdir, er—refik sümme't—tarik, yani önce yoldaş, sonra yol demektir.

Geldik... birisi seni doğru ve güvenilir bir kişi sansa sen de onun bu sanısını yalan çıkarma, yani birisi seni denemeden iyi kişi sanarsa, sen ona eğrilik ve hainlik gösterip onun sanısını yalan çıkarma.

Her ne satın almak istersen görmeden alma ve her ne satmak istersen önce şira'ını, yani narhını sormadıkça, o şehirde kaça satılır, o fiyatını bilmedikçe satma. Sattığın şart—ı tamam ile sat, yani muhayyer satma, beğenirsen alırsın, beğenmezsen geri verirsin de-

me. Böyle satışta başın derdi ve sıkıntı çok olur. Ancak sen de aldığını muhayyer alırsan, aldıktan sonra iyice dene, eğer yararlı ise kabul et yararı yoksa sahibine geri ver.

Sonra ağır başlı ol, hafif olma, bezirgânlığın ulu hüneri ağır başlı ve oturaklı olmaktır. Evinde düzenini bol et. Şöyle ki her cinsten ne alırsan, baldan, yağdan, arpadan, buğdaydan ve buna benzer ne varsa, bir yıldan bir yıla hesapla ne kadar yetiyorsa sen iki mislini al, her an da pazarda narhın ne olduğunu sora dur. Pahalılaşacak olursa, o evdeki yiyeceğin çok olan yarısını satarsın kârına, ev masrafı sana kolay gelir, o yıl yiyecek, sana bedavaya yakın olur ki böyle bir işte ne günah ve ne kötü adlılık vardır. Hiçkimse cimri dahi demez, kethüdalığa mensuptur, iş adamıdır der. Bu işte asla ayıp edecek şey yoktur.

Geldik... imdi bu düzeni böyle düzenlemiştin bir de baktın ki bozuldu şaştın hemen yine yerine yetirmeye çalış, büsbütün başaramazsan masrafı kes, o zarar yerine gelinceye kadar çünkü tasarruf yabandan kazanılmış yarar gibidir, malı arttırır.

Ama ey ciğerköşem, eğer rast gelip de bezirgân olamazsan, kutsal bir ilim öğrenmek istesen, din ilminden güç ise de tıp ilminden faydalı ilim yoktur. Peygamber aleyhisselâm buyurur, «İlim iki türlüdür, beden ilmi, sonra din ilmi.» Dine yararı çok olduğundan ötürü önce beden ilmini andı tâ ki halk içinde tıp ilminin şerefi belli olsun ve halk ona rağbet etsin. (1)

---

(1) Tıp ve yıldız ilminin peygamberlerce Tanrı vahyiyle konulduğu söylenmektedir. Bu kur'ana dayanan bir kanaattir. 37. Surede İbrahim Peygamberin yıldızlara bakı% hastalanmak üzere olduğunu bildiği anlatılır. Lokman'a da hizmet verildiği 31. surede anlatılmaktadır.

Otuz Üçüncü Bölüm

TABİPLER YOLUNU BEYAN EDER

Ey oğul eğer tabip olursan tıbbın aslını iyice bilmen gerektir. Meselâ tıp iki kısımdır, biri nazarî ve biri amelî. Nazarî'nin ve amelînin de kaç çeşit olduğunu iyice bilmelisin.

Ayrıca sende mevcut olanın ya tâbiînin ya da haricînin terkibinden olduğunu bilmelisin. Ama o terkip anasır—ı erbaadandır. Tâbiî olan üç şeydir. Biri odur ki bu beden onunla kaimdir, yani bedenin dikçe durması onun yüzündendir, akıl gibi, insan baygın olunca yıkılır. İkincisi odur ki bedenin sağlamlığı onunladır, o kandır. Nitekim kan çok akınca beden süst olur, gevşer. Üçüncüsü de odur ki bedeni harekete geçirir, halden hale döndürür, türlü türlü davranışlar ve hareketler ondandır, o candır, cansız beden hareketli olmaz. İşte bunlar tâbiîdir, elbet insan bunlarsız olmaz.

Ama harici olan, taşradan, yani bedenin dış yüzünden yardım görme sonucu ya bedene yararı dokunur ya da zararı, (yani) vasıta ile. Meselâ, bir kişi bir kişiden intikam almak isterse yalnız olunca cesaret edemez, hele düşmanı kendinden üstün olursa. Ama eline bir yardımcı geçse hemen bir zararı dokunur intikam almak için. Ya da birisine yardım etmek isterse yardımcı olunca tez yapar.

Öyleyse bedenin sebatı ve kıvamı bunlarla sabit ve kaim olur, ya madde cinsindendir ya da suret cinsindendir.

Madde cinsinden olanlar anasır—ı erbaadır, bunların kaç olduğunu sorarlarsa dörttür diyesin: Ateş, toprak, hava ve su. Bunlar ustukussattan çok uzak olanlardır. Ustukussata yakın olanlar mizaçlardır ki sayıları dokuzdur, biri mutedil, kalan sekizi birbirine muhalif. Eğer bunların ayrı ayrı açıklanmasıyla meşgul olursak kitap uzar, ayrıca kitabı yazan anmamıştır.

Bu dokuz mizaçtan dördü tektir dördü bileşik. O mizaçlardan yakın olan dördü hılttır, kan, safra, sevda, balgam gibi. Bu hıltlardan da yakın olan azanın sayısı bir söyleyişe göre dörttür, bir söyleyişe göre ikidir. Dörttür diyenler akciğer ve karaciğeri de sayarlar. Ama hasıl azalar ikidir diyenler, yürek ve dimağdır derler.

Geldik bu sözlerle anlatılmak istenene... Uzuvların terkibi ahlattır, ahlatın terkibi de mizaçtandır, yani hıltların birbirine karışmasındandır. Nitekim su toprağa karışmazsa balçık olmaz. Öyleyse bu uzuvların terkibi ahlattandır, yani safra, sevda, balgam ve kandan. Ahlat terkibi de mizaçtan, yani bunların birbiriyle karışmış olmasından. Meselâ safra safraya karışırsa bu iki safranın arasında bir hararet doğar, adı safra olur. Kalanı da buna göre.

Mizaç terkibi de ustukussattır. Bilginlerin terimlerince ateşe, suya, toprağa ve havaya ustukussat derler. Safra, sevda, kan ve balgam bu ustukussattan oluşur. Ama ahlat, kavramak bakımından ustukussattan daha yakındır insana, yani yakın görünen safra bölüğüdür.

Yel, su, ateş ve toprak bölüğünü uzak görüşlüler görür. Öyleyse bedenin ileri menzili ateş, su, toprak, hava; beri menzili safra, kan balgam ve sevdadır. Göz idrak eder, onu görür, yakınlığının delili budur. Göz idrak edemez, uzaklığının sebebi ve delili budur.

Geldik suret cinsine... Suret cinsi üç kısımdır: Kuvvetler, fiiller ve ruhlar.

Kuvvetler de üç kısımdır: Nefsanî, hayvanî ve tabiî.

Geldik nefsanî kuvvete... Duyudur ve beş kısımdır: Görmek, işitmek, koklamak, tatmak ve lems, yani el vurup bir nesnenin sertini ve yumuşağını seçmek (dokunmak). Bunlar dıştaki (görünürdeki) uzuvlardır. İçerde de birkaç şey vardır, kuvveti, hareketi, parçaları sayışta hemen bu dışardaki uzuvlar gibidir, duygusu, hareketi, kuvveti ve siyaseti vardır. Bu dediğim şey üç kısımdır: Anlatma, düşünme, tasarlama.

İmdi hayvanî de iki kısımdır: Biri etken ve biri edilgen, yani hareket ve hareketsizlik.

Tabiî de üç kısımdır: Müvellide, mürebbiye, gadiye; yani biri doğurtucu, kuvvet doğurur; öbürü kuvveti besler; ötekisi de kuvvete besin getirir. Bütün fiiller bu üç kuvvetin hakkı içindir, nefsanî, hayvanî ve tabiîdir. Varlık (varoluş) bu üç kuvvettendir, can da bu kuvvetlerin hizmetçisidir. Bu sebeple bilgeler, ruh üçtür derler, yani nefsanî kuvvete ruh—ı nefsanî (dimağ), hayvanî kuvvete ruh—ı hayvanî (kalp), tabiî kuvvete ruh—ı tabiî (kan) derler.

Geldik insan yapısının bir parçası olan tevabiye... Tevabi uyundu demektir. Meselâ birbiriyle uyuşan nes-

neye tevabi derler, tâ ki beden onunla kaim olur, semizlik gibi ki mizaç soğukluğuna bağlıdır. Çünkü soğuk mizaçlılar daima semiz olur. Zayıflık sıcak mizaca bağlıdır. Kızıllık kana bağlıdır. Kuruluk, delilik sevdaya bağlıdır. Nitekim nabız hareketi kuvvet—i failiyyeye bağlıdır ve bahadırlık kuvvet—i hayvaniyye tamamlığına bağlıdır, çünkü yüreklilik ilk önce hayvandan alınmıştır. Sağlık gibi ki kuvvet—i şehvaniyyeye (yeme içme isteği) bağlıdır. Çünkü iştiha yerinde olmazsa sağlık olmaz. Hikmet gibi ki kuvvet—i nefs—i natıkaya (anlatma gücü) bağlıdır, konuşma yetisi olmazsa hikmet de malûm olmaz. Avarız maddeye tâbidir, yani bedene bir hastalığın gelmesi içerdeki hılta (safra, sevda, balgam, kan) bağlıdır, ya da surete.

O ki seni halden hale döndürür ona esbab—ı zaruri (zorunlu sebepler) derler, altı kısımdır: Birincisi istek, ikincisi yemek, üçüncüsü dinginlik ve hareket, dördüncüsü uyku ve uyanıklık, beşincisi sevinç ve kaygı, altıncısı nefis havadisleridir yani öfke, korku, pişmanlık gibi. Bunlar zorunludur, insan bunlardan çekinip sakınamaz, elbette gelir. Herkesin bedeninde bir iz belirmedikçe olmaz. Eğer bu söylediklerim orta olursa insanda tesiri de orta olur. Eğer çok olursa insanın halini değiştirir, bir hasatlık hasıl olur' o fiilin aşırısından, yani tokluk sınırı aşınca, ya da açlık, uyku, uyanıklık, kaygı, sevinç, öfke ve bunlara benzer ne varsa sınırı aşınca hasta etmemesi mümkün değildir.

Geldik tabiattan hariç olanlara... Bunlar üç kısımdır. —Yani uyku gibi şey tabiata mensuptur, hariç değil, çünkü az ve çok uyumak kişinin elindedir.— Ama tabiattan hariç olanlardan biri uzvun hastalığıyla

ilgilidir, bedenin halini değiştirir, hasta kılar. Çıban gibi ki bir uzuvda çıkar ve bütün bedeni hasta eder. Kalanını da bununla kıyas etmek gerek.

Geldik sıcak hastalığına... beş kısımdır: Ya çok olur, ya az, ya orta, ya kuru, ya da yaş.

Soğuk hastalığı da sekiz kısımdır. Yaş soğuk ki balgamdır, dört tanedir. Kuru soğuk, sevdadır, dört tanedir. İşte sekiz kısım oldu.

Geldik bir hastalık yüzünden olan hastalığa... Odur ki bir uzuvda bir hastalık belirse, çıban ya da başka bir şey gibi geri kalan uzuvlar da hasta olur. Bir hastalığa daha sebep olan ve beden dairesine düşen hastalıklar ya miktarla, ya vaz' ile ya da sağışla olur. Yani ya fiille belirir, kendi görünmez, boğaz ağrısı gibi; ya da bir şekil görünür şiş gibi; ya da birkaç şekil görünür çıbanlar gibi.

Hilkat (yaratılış) hastalıklarının sebebi de şekil hastalıklarının sebebi olur. Bu illetler de yedi kısımdır. Sebebi kuruluk ve sertlik olur, uyuz gibi, demreği (Temriye hastalığı) gibi.

Bu da iki kısımdır, ya sebepsiz olur, ya da sebebi yara olur. Hem bu da iki kısımdır.

Miktar hastalığı üç çeşittir.

Vaz' hastalıkları ve gudde (bez) hastalıkları da ikişer kısımdır. Teferruk—ı ittisalin sebebi olur, yani yaralar dört çeşittir, deri, et, sinir ve kemik yaraları, çeşidinin dört olması budur.

Birbirine benzeyen uzuvların hastalıkları üç kısımdır. Birbiriyle karışmış olanlar müşterek hastalıklar-

dır. Sekiz kısımdır, dördü tek, dördü bileşik. Tek olanlar, sıcak, soğuk, kuru ve yaştır. Bileşikler iki hılttan peyda olur, sıcak ve kuru; sıcak ve yaş; soğuk ve kuru; ya da soğuk ve yaş.

Aslî hastalık dört çeşittir, nitekim yukarda söylemiştik, hilkate düşer, hilkat, miktar, vaz' ve gudet (gudde).

Hilkatin dört hastalığı şunlardır: Şekle düşer, değiştirir, sertlik olur, mülaset gibi boğaza düşer.

Geldik miktar hastalıkları iki türlüdür: Ya madde çokluğudur, ya da eksikliğidir.

Vaz' hastalığı dediğimiz iki türlüdür: Ya bir uzvu yerinden yiter insanın, o yiyen çıbanlar gibi, insanın bir yerine düşer, o yeri yer bitirir, ya da iki uzvun sağlam yeri fesat bulur, yaramaz hılt yüzünden.

Geldik gudde hastalıkları da iki türlüdür, ya maddenin çokluğu ya eksikliği gibi.

Geldik teferruk—ı ittisal yarası gibi olanlara ki et ve deri birbirinden ayrılır. Ama bu hastalık ya benzer uzuvlara düşer, ya da ulu uzuvlara, ya da her ikisine bir seferde. Ulu uzuvlar, gözdür, kulaktır, dildir, el ve ayaktır. Nitekim bir göz doktoruna sormuşlar, «Göz nedir?», demiş ki «Âliyûnu basar», yani ulu diye bunun gibi uzva derler, benzer (uzuvlar) ise bunlara yakın olanlara derler.

Geldik araz hastalığı odur ki bir sebep yüzünden ortaya çıkar. Bu da üç türlüdür: Bütün sert işlerden olur, bedene bir hal vâki olur ya da beden boş bulunur, arız ortaya çıkar.

Geldik bu, bütün sert işler de üç türlüdür, bedenin fiilleriyle ilgili olan dört türlüdür, kusmayla ilgili olan üç türlüdür.

Geldik imdi ey oğul, bilmiş ol ki tıp ilmi iki kısımdır, bir kısmı ilimdir ve bir kısmı iştir. İlim kısmı budur, açıkladım, daha açık ve anlaşılır olsun dersen, söylediğim sözlerin her birini hangi kitaptan bulmak gerek beyan edeyim: Bu ilmi Calinus açıklamıştır, çoğunu Sitte Aşere—i Calinus'dan aldık. Eğer ustukussatın ne olduğunu öğrenmek istersen Sitte Aşere'de ustukussat bölümünde görürsün. İlm—i ahlatı öğrenmek istersen Sitte Aşerenin ikinci makalesinde aradığını bulursun. Aza—yı müteşabihe (benzer uzuvlar) dediğimizi Sitte Aşere'nin, Teşrih—i Kûçek'inden öğrenesin ve aza—yı âlinin, (ulu uzuvların) açıklanmasını Teşrih—i Büzürk'ten öğrenesin, yalnız bu Teşrih—i Büzürk Sitte Aşere'de değildir, ayrı bir kitaptır. Kuvâ—yı tabiiyyenin (kan) ne olduğunu öğrenmek istersen, o da Sitte Aşere kitabındadır ve kuvâ—yi hayvanînin (kalp) açıklamasını yine Sitte Aşere'de nabız bölümünde göresin, kuvâ—yi nefsanînin (dimağ) açıklaması, Rây—ı Bukrat ve Eflâtun derler bir kitap vardır, Calinûs yazmıştır, orada anlatılır, bilesin, Sitte Aşere'den değildir.

Geldik eğer bu ilimde mahir olmak ve ilim duraklarında gezinmek istersen Kevn ü Fesat kitabından ustukussat ve mizaç ilmini oku ve Semâü'l—Alem'de de vardır, ondan da ara. Kuvvetler ve fiiller ilmini Nefs Kitabı'ndan ve His ve Mahsûs Kitabı'ndan ara, böylece açıklanması sence bilinsin. Uzuvlar ilminin açıklamasını Kitabü'l—Hayavan derler bir kitap vardır, oradan ara. Aksam—ı Emraz açıklaması Sitte Aşere'nin ilk

makalesindeki Araz—ı İlel kitabıdır, oradan öğrenesin ve hastalıkların sebeplerini yine Sitte Aşere'nin ikinci makalesinde ara, esbâb—ı emrâzı ise yine Sitte Areşe'nin dördüncü ve beşinci makalesinden öğrenesin, işte anlattım, bilgi edinirsen allâme olursun.

Fasıl: Mademki ilim kısmını anlattım, ister istemez amelinden de bir parça anlatmak gerek, gerçi söz uzar ama elbette anlatmak gerektir, çünkü ilim ve amel, can ve beden gibidir, can tensiz olmaz ve ten cansız bu da öyle.

Geldik eğer bir hastaya gidip tedavi etmek istersen önce yemeğini düşün, bu hasta yaşlı olursa ne türlü gıda buyurman gerek, genç olursa ya da çocuk olursa ne yedirmek gerek, hastalıktan kalkanlara nasıl gıda gerek ki asıl ilâç gıdadır, çünkü tedavi iki türlüdür, birisi yedirmek ve içirmekle, öbürü yemesini içmesini kesmekle (yapılır). Ama tabibin önce tedaviyle meşgul olmaması gerek, önce hissetsin, görsün, hastanın kuvvetini denesin, hastalığı hangi hastalıktır ve hangi sebeptendir bilsin, hastalığın mizacı nedir (hangi hılttandır), mevsim ilkbahar mıdır, yaz mıdır, güz müdür, kış mıdır, mahass, yani nabız hali nasıldır, ortaya çıkan bu hastalık ne cinstir görünüşte.

Ayrıca içten olan hastalıkların nişanını veren iyi ve kötü belirtileri bilmek gerek. Buhranın (1) belirtilerini, iyi ve kötü, bilmek gerek. İnsanın tabiatının vücudu hasta eden madde ile savaştığı ana buhran der-

---

(1) Buhran, hastalığın ateş yaptığı devre demektir.

ler, tabiat yenerse buhran tamdır, hastalık yenerse eksiktir, kötüdür.

Geldik sıtma kaç cinstir, herbirinin ağrısı, sızısı nasıldır bilmek gerek, yine her birinin ağrısının çaresi nedir bilmek, ilâçları yapmakta usta olmak, tecrübelilerin yolunca gitmek, tedavi usûllerini bilmek gerek, tâ ki tabip işinde yanılmasın ve tedavi edebilsin.

İmdi eğer bu dediklerimi ayrı ayrı açıklarsam söz uzar, ama herbiri hangi kitaptadır söyleyeyim, tâ ki gerektiği zaman okuyasın ve bilesin.

Geldik, eğer hıfzıssıhha, yani daima sağlıklı olmanın tedbirini istersen Sitte Aşere'nin Asıhhâ bölümünden yararlanasın, iyi ve kötü belirtileri bilmek istersen Takdime'den, Takdimetü'l—Ma'rife derler bir kitap vardır, ondan öğrenesin ya da Fusul—i Bukrat'tan. Nabız belirtilerini Nabz—ı Kebir ve Nabz—ı Sagir kitabından öğrenesin. Bevl halini, yani karure halini Sitte Aşere'nin ilk makalesinde ara. Calinus bir kitap daha yazmıştır, Sitte Aşere'den başka, Kitabü'l—Bevl (1) derler, karure halini bilmek için ona da bakasın. İçte olan hastalıkların belirtilerini Sitte Aşere'de İlel ve'l—Araz derler bir fasıl vardır, oraya bakasın. Hastalıklara çare arıyorsan Bukrat'ın bir kitabı vardır, adı Mâü'ş—Şair, oradan ara, ya da yine İlel Ve'l—Araz'dan, ya da Hiletü'l—Bür (1) derler bir kitap vardır, oradan ara.

---

(1) Benim karşılaştırdığım Said Nafisînin yayınladığı Kâbusname'de bu iki kitabın adı yok. Burada iki ihtimal akla geliyor: Ya Mercimek ekledi bu kitapları ya da onun çevirisini yaptığı nüshada bunlar vardı. Biz başka ekleri de gözönünde tutarak birinci ihtimalden yanayız.

İlâçların bileşimini Calinus'un bileşimlerinden yapasın. Ama ilâçta çok tecrübe yapmalısın, ancak tecrübeyi tanınmış bir kişi üzerinde yapma, meçhûl kişiler üzerinde yaparsan doğru olur.

Ama tabibin hastanede çok hizmet etmiş bir kişi olması gerektir, tâ ki garip hastalıkların sureti ona açık olsun, yani her hastalığın adını bilsin, böylece tedavi etmek onun için kolay olur, adını bilmediği hastalığı tedavi etmeye kalkışmak bilgisizliktir.

Kitapta okuduğun her şeyin görünüşünü gözünle de görmelisin, kitapta görmek düşte görmek gibidir, hakikatsizdir, gözle görmek gerçektir. Sonra bir mualeceye kalmamak gerek, yani bu hastalığa bir ilâç bilirim, yeter deyip durmamak gerek, hasta tedavisi için Bukrat'ın Vasiyetname'sini okumak gerek, tâ ki emanetçilik şartını yerine getirmiş olasın. Çünkü hasta kendisini sana emanet eder, canı senin çabanla sağlığa erişsin diye, sen tedavide bilmezlikle bir yanlış yapınca o hastanın canını telef etmiş olursun, işte hain oldun. Nitekim demişlerdir. Yarım fâkih dinden eder, yarım hekim candan eder. Gerçi insan öldürmek tabiplerin öğüncüdür, ama sen böyle olmasından sakın.

Sonra tabibin dini bütün elbisesi temiz ve arı olmak gerektir. Daima misk, gülsuyu ve hoş kokulu abîr sürünsün, hastanın yanına varınca güzel yüz göstersin, tatlı konuşsun, hastanın yüreğini soğutacak söz söylemesin, sıcak söylesin, hastaya sıcak söz söylemek yüreğinin gücünü arttırır, vücudun normal sıcaklığı onun dayanağıdır, o sıcak söz bu sıcaklığı ziyade kılar.

Geldik belirtileri bilmeğe, yani hastanın üzerine varınca iyi belirtiler olur, insan onunla umutlanır ve

kötü belirtiler de olur, o hastadan umut kesilir, işte tabip bunları bilmezse tez utanır.

İmdi tabip hastanın yanına varınca haline baksın, eğer hastayı uyur gibi görürse, hastaya seslensin, o cevap verirse, ancak konuşanın kim olduğunu bilmezse ve gözünü kâh yumup kâh açsa, abuk sabuk homurdansa kötüye alâmettir. Kendinden geçip elini her bir yana sallar, bir şey arar gibi hareket ettirirse ve âşıklar gibi acı belirtileri gösterirse bu da kötüye alâmettir. O baygınlıkla acı acı bağırıp kendi elinin parmağını bursa, kendi elini sıkı sıkı tutsa yine kötüye alâmettir. Eğer kusarsa, kusmuğunun rengi kızıla, sarıya, karaya ya da beyaza çalarsa, o hasta için kusması durunca kadar korkmalıdır. Bir hasta öksürürse, balgamını bir parça bez üstüne alsınlar, kurutsunlar ve ateşe atsınlar, eğer yandıktan sonra izi kalırsa kötüdür.

Bütün bu söylediğim belirtiler umutsuz belirtilerdir, bir hastada bu belirtilerin olduğunu görürsen, onu tedavi etme, ilâç verme, yararı yoktur, ama bu belirtilerden birisi olmazsa kurtulma umudu vardır.

Geldik madde belirtilerini bilmeğe.

Fasıl: Nabza el vurmak gerek, eğer kuvvetli atıyorsa ve parmaklarının arasına ya da parmaklarının altına yürür gibi görünürse bilesin ki kan galiptir. Eğer ince ve tez tez atarsa parmağının altında bilesin ki safra galiptir. Parmağının altında geç geç atıp yavaş ve kalın görünürse bilesin ki rutûbet galiptir, yani balgam. İnce ve geç atarsa yubuset galiptir, yani sevda. Bu dediklerime aykırı bir durum gördüğün zaman damarın eğilmi hangi yana daha fazla ise ona göre hüküm verme-

lidir, yani bir nöbet sırasında kâh ince, kâh kalın, kâh tez, kâh yavaş atarsa maddenin bileşikliğine delildir, meselâ kâh sert, kâh yumuşak atarsa kanla balgamın karışmış olduğuna delildir. Çabuk ve ağır atarsa safra ve sevda karışmıştır.

Geldik imdi, nabız hali bu kadar öğrenildi, ondan sonra karureye (sidik kabına) bak.

Fasıl: Hastanın bevlini, yani sidiğini karureye, yani şişeye al ve bak, eğer beyaz olursa, ama bulanık olsun açık olmasın, o kişinin kaygıdan hasta olduğuna delildir. Eğer beyaz olursa, ama açık olsun bulanık olmasın, hastalığı havadandır ve rutubettendir, (1) henüz hamdır pişmemiştir. Çünkü madde pişmedikçe eczası birbirinden ayrılmaz.

Eğer sidiği çok duru ve açık olursa, o an yine su rengini alırsa pis bir yiyecek yüzünden hasta olmuştur. Turunç renginde olursa ve içinde zerre zerre şeyler görünürse hastalığı içi ağrısındandır. Eğer yağ gibi görünüp şişe dibinde çizgiyi benzer bir iplik şeklinde görünürse, o hastanın ölüm vakti yakındır, tedavi etme.

Sıtmalı kişinin sidiği sarı safran gibi olursa ve şişenin dibinde zerre zerre şeyler görünürse o kişi tez iyi olur, çünkü kan safraya yâr olmuştur.

Sidiğinin üstünde sarı yağ gibi bir şey görünürse ve altında kara renkli bir şey olursa içinde baş vermiş

---

(1) Yani hastalığı anasır—ı erbaadan olan hava ve ahlat—ı erbaadan olan balgam yüzündendir.

çıban vardır, onu tedavi etme, sidiğinin üstünde kara renkli bir şey görünürse o da kötüdür, ondan kaça gör.

Eğer şişenin dibinde sarı ya da yeşil renkli bir şey görürsen sağlık belirtisidir, tez iyi olur.

Eğer hasta sayıklıyorsa, sidiği kızılsa ve karaya çalıyorsa, üstü köpüklüyse, içinde eti kararmış kanlı çıban olduğuna delildir, sakınmak gerekir. korkulu hastalıktır. Sidik rengi kara olup üstünde kan gibi nokta olursa yine kötüdür, ondan uzak ol, yakın olma, eğer o kara sidiğin üstünde köpük gibi ya da kan gibi bir şey görünürse o hasta ile esenleş, veda vaktidir.

Sidiği sarı olup içinde güneş ışığı gibi bir şey görünürse ve rengi kızılımsı olursa, belki hastalığı kandandır, tez kan aldırsın, iyi olur az zamanda. Eğer o sarılığın arasında iplik iplik kızıl birşey görünürse onu da Tanrıya ısmarla. Yine o sarılığın içinde iplik iplik kan olursa bir hastalığı varken bir hastalık daha gelmiştir, iki türlü hastalığı vardır. Sarılığın içinde iplik iplik görünen yeşil olursa hastalığı dalaktandır. Eğer yeşil ve kara, iplik gibi görünürse onu artık görmeyeceksin. O iplik gibi görünen yeşil ve ak olursa, içinde sirke kurdu gibi birlikte olursa, o sidik sahibinin hastalığı basurdur ve cinsî münasebette bulunamaz olur.

Fasıl: Mademki nabzı yeterince öğrendin, sidiği anladın bundan sonra hastalıkların cinsini ara, kaç cins hastalık vardır bilmek gerek. Cünkü hastalıklar hep bir cins değildir, çeşit çeşittir. Hastalığın ne cins olduğunu öğrenince tedavini ona göre yap, yani bir hastalık ki gıda ile iyi olur, hemen uygun gıda buyur, ilâç vermekle, yakıyla meşgul olup çabalama. Eğer içeri-

den erik veya zerdali hoşafiyle ya da dışardan yakı ile tedavi edilebileceğini görürsen, hapla ya da matbuhla tedavi etme, ağır macun yedirme. Sert ilâçlar vermemeğe çalış. Küçük bir şeyle harareti söndüreceğini ve acıyı durduracağını görünce kusturmaya kalkışma, insanın içini boşaltmaya kusturma derler, ilâçla ya da kan almak yoluyla. Ama ağrının sınırı aştığını ve küçük bir tedavinin çare olmadığını görünce, böyle bir zamanda ilâç vermekle meşgul olma, asla hastayı suçlama, yani tedavide yanılma olursa sen pehriz etmezsin diye suçlama.

Boğazına dayanamayan hastadan kaça gör, senin on günde yaptığın tedaviyi o bir lokmada bozar. Eğer çaresiz böyle birini tedavi edersen boğazına hükmetme, o ne yerse sen onun yediğinin zararını defedecek şey ver, kalan tedaviyle meşgul ol. Sonra her hastalığın devâsını iyi bil ki tabip olan için deva bilmekten daha iyi şey yoktur.

İmdi ben bu konuda çok (şey) söyledim, çünkü bu ilmi çok severim, şöyle ki bu ilim yararlı ilimdir, ben de bu sebeple çok söyledim, çünkü kişi sevdiğinin sözünü etmeği sever.

Ama ey oğul eğer rastlantı sonucu bu ilmi öğrenemezsen, bari yıldız ilmini öğrenmek için çaba göster, bu ilim de yüce ilimdir, peygamber ilmidir, yani İdris Peygamber ilmidir ve onun mucizesidir.

Otuz Dördüncü Bölüm

YILDIZ İLMİNİ NİCE BİLMEK GEREK ONU BEYAN EDER (1)

Ey oğul, eğer müneccim olursan önce matematik ilmine emek çekmelisin, ihkâm ilmi çoktur, hangi yolla gerekiyorsa o yolla el edilir. Gerçi bu yıldız ilmi küçük ilimdir, ama zor ilimdir, bu ilim ele girmez, iyi matematik bilmedikçe. Eğer böyle olmazsa bu ilimden amacını elde etmemiş olursun, çünkü kimse fenninde hata etmeyecek mertebeye erişmez. Ama bu ilimde çok sakınmak gerek, tâ ki çıkardığın hükümde hata olmasın, çünkü yıldız ilminin semeresi hüküm çıkarmaktır.

Yıldız ilmini öğrenince takvim çıkarmak gerek, takvim çıkarmanın yararı ise olacakları öğrenmektir. İmdi eğer bu yıl böyle olsa gerek dediğin vakit hükmünde hata olmamasını dilersen, çalış ki takvim çıkarmanın aslını iyi bilesin ve takvimcilikte güçlü olasın. Hükmettiğin o vakit dürüst gelir ki takvimin doğru olsun ve talih uygun gelsin. Yani çıkardığın anlamın doğru (olması) gerek. Çok zahmet çekmedikçe, doğru hesapla ve dikkatle düzenlemedikçe, sakın gözle anlam çıkarmaya güvenme, hesabın görüşte doğru olursa, artık ne türlü hüküm çıkarırsan çıkar doğru gelir.

---

(1) Bk. Açıklama bölümü, «yıldız ilmi»

Sonra her ne için hüküm çıkarmak istersen, talihten ya da mevlut zamirinden önce, yıldızların hallerinden, tali'den, tali' sahibinden, burçlardan, onların derecelerinden, aydan ve ayın burcundan, her bir burcun mizacından ve yıldızların tabiatından (haberli olmalısın). Bunlar her burçta nasıl olurlar, her yıldız kendi evinde bulunursa nasıl olur, ay bir yıldızdan yüzünü çevirmiş ya da bir yıldız aydan yana yüzünü tutmuş olursa nasıl hüküm gösterir ve bir seyr derecesinde müstevli, yani hâkim olursa, ne yüz gösterir, seyirde ikinci olan yıldız nicedir, (bunların hepsinin) hükmünü bilmekte gafil olma. On iki sehim ki mevcuttur, bilmek gerek.

Derecelere, zayiçelere, yıldızın evindeki hareketine, yani hadde ve surete, yükselmesine ve en aşağı derecesine düşmesine nazar et. Mal, ferah ve afet evi hangi burçtur, gezegenlerin arza en uzak ve en yakın bulunmaları nedir ve ne yüz gösterir, bilmek gerek.

Sonra ayın havalelerine bak, uğursuz ve uğurlu yıldızlardan hangisi havale olmuştur, talih ve talihsizlik hangisinindir, yani karşı gelmek ve geri gitmek, iyilik ve kötülük nedendir. İki yıldızın bir burçta birleşmesi, kavuşması, ayrılması ve bir yıldızın nurdan ırak olması nedir, yani ittisalden (kavuşmadan) ırak nedir? Seyirden uzak yıldız, yaramaz hareketli yıldız nedir

Nurun toplanması, engellenmesi, reddedilmesi ve yıldızın tabiatının değişmesi, hükmünün zorlaşması ve bozulması, kuvvetlenmesi, mükâfatlanması ve iki yıldızın birbirini kabullenmesi, yıldızın doğuda ya da batıda bulunması; içtima, istikbal ve marifet ne demektir; ömrü bildiren derece ve yıldız, bunun bağışı, yani öm-

rü az etmek ya da çok etmek hangi yıldıza bağlıdır, ömrün uzunluğu ve kısalığı nedendir Hayatın beş türlü seyretmesinin sürücüsü kimdir İşte bunları bilmedikçe hüküm çıkarmayasın, bu dediklerimi elde edince hüküm çıkarmada ne sözün varsa söyle, tâ ki senin hükmün rast gelsin (doğru çıksın).

Ama eğer sen takvim çıkarmaz da başka bir kişinin takviminden hüküm söylemek istersen o ilimde ustalığıyla meşhur olan adı belli güvenilir bir kişinin takviminden hüküm çıkar. O takvimdekilerin hepsi meşhur ve hatasız bir zayiçeden çıkarılmış, tanınmış, yazısında hata yapmayan bir yazıcının yazısiyle yazılmış olsun. O takvimin içine doğru olarak bakö, toplamasına ve diğer işlemlerine nazar edip gör, tekrar tekrar gözden geçir, gerçekten doğru olduğunu öğren, sonra o takvimden hüküm çıkar. Bütün bu şartlar olduktan sonra bile çok sakınmak gerek, yanılmaktan ve hatadan, tâ ki hesap yanlış düşmesin.

Geldik... bütün bu tedbirleri aldıktan, sakındıktan sonra hükmünün yanlışsız ve doğru olduğuna inanmalısın, çünkü çıkardığın hükümlere inanmayıp kuşkulu olursan artık hükmün rast gelmez.

Bu söylediğim şartlarla oldukça, eğer doğan çocuğun talihiyle ilgili mesele sorarlarsa cevap vermek elinden gelir, şöyle ki çoğunlukla hükmün doğru çıkar. Ama doğan çocuğun talihini nasıl tutmak gerektir, bilmelisin. Çünkü doğan çocuğun talihi sözünü ben kendi üstadımdan, Tanrının rahmeti üzerine olsun, şöyle işittim ki, çocuğun talihini anasından doğduğu vakit tutmak (doğru) bir şey değildir, belki hüküm doğru çıkmaz, çünkü doğan çocuğun aslı, ekildiği vakittir, yani

meninin ana rahmine düştüğü vakittir. Şöyle ki meni, babanın dölünden ana rahmine düştüğü zaman, eğer doğacak ise, talihinin iyi mi ya da kötü mü olacağı o vakit yazılıdır. Gerçi doğduğu vakit olan talihe tahvil—i kübra (en büyük değişme) derler, rahim darlığından cihan genişliğine geldiği için, ya da küçüklükten sonra büyüklüğe erdiği için olacak, ama insanın alnına hayır ve şer ne yazılacaksa ve kişinin başına neyin gelmesi gerekse ana rahmindeyken yazılır, doğduktan sonra gelir. Bu söze delil olmak üzere Hz. Peygamber buyurmuştur ki, talihsiz anasının karnında talihsiz olandır, talihli de anasının karnında talihli olandır. Ama o zamanı söylemek için sana söz düşmez, çünkü o meninin düştüğü ana kimsenin idraki ermez. Öyleyse kimsenin elinin ermediği yere sen ayak basma, ama talih tahvil—i kübradandır hüküm çıkarayım dersen, bunda da ileri gelen üstatların şartını gözle ve kanununu sakla, her hükmünde yukarda açıkladığım şartları gözet, tâ ki yanlıştan uzak olasın.

Geldik... eğer birisi senden bir mesele sorarsa, yıldız ilmiyle ya da ona benzer bir ilimle ilgili, önce o soru sorduğu vaktin talihine bak, o zamanın talihinin sahibi kimdir Aya, ayın burcuna, o ay burcunun sahibine, ayın yüzünü kaçırmış olduğu ya da ondan yana yüz tuttuğu yıldıza bak. O talihe uygun düşen ya da talih hanesinde olan yıldıza bak, eğer talih hanesinde iki yıldız görürsen hangisi hâkimdir, cevap için hangisinin tanıklığı gerçektir onu gözle. İşte bunları bil ve bunların gerektirdiği biçimde cevap ver, tâ ki cevabın doğru olsun, sorunun (karşılığı olan yıldızın) seyrinde cevabını söyle, isabetli olsun.

Fasıl: İmdi hüküm çıkarmak konusunda gerekli olanı biraz beyan ettik. Ama geometri ilmi ve matematik ilmi de hoş ilimdir, yıldız ilmine ve ötekilere dahil olan ilimdir.

Eğer kısmet olup da bu ilmi öğrenecek olursan, sakın bir saat bile bu ilmi tekrar etmekten uzak olmayasın. Çünkü hesap ilmi zorlu ilimdir, iyi hesap yapmak için tekrar gerekir, tâ ki zihin bu ilimle alışkanlık kazansın.

Ama mühendis olursan ki bu ilim de hoş ilimdir, bunun içi kıyas gerektir, şöyle ki eğer yer ölçmek istersen önce köşenin (1) nasıl düşmesi gerek onu bilmelisin, köşelerin yanına düşecek çeşitli şekillerden gafil olmamalısın, yani önce bir duvarını ölçeyim sonra dört bucağını beraber edeyim deme, çünkü bu dört bucak birbirine rast gelince aralarında çok fark olur. Bucakların birbirine rastlamasına çalış ki gayet pehlivan mühendis olmak gerektir rast getirebilmek için.

Benim bu ilimdeki üstadımın daima bana öğüdü şu idi, ey filân köşede çok küçük eğrice bir yer kalmasından gafil olma, köşenin ölçülmesinde çeşitli eğrilik olur ki değme mimar seçemez. Çünkü bir şekil bir köşeden bir köşeye kadar her yerden bir eğri gösterir ama sen onu dosdoğru sanırsın. Nitekim kavisli köşeler olur, doğru gibi görünür, şu misalde ya da şu misalde olduğu gibi. İşte çok doğru gibi görünen köşe eğri olur sen onu doğrudur diye sevinir-

---

(1) Açı anlamına geliyor.

meninin ana rahmine düştüğü vakittir. Şöyle ki meni, babanın dölünden ana rahmine düştüğü zaman, eğer doğacak ise, talihinin iyi mi ya da kötü mü olacağı o vakit yazılıdır. Gerçi doğduğu vakit olan talihe tahvil—i kübra (en büyük değişme) derler, rahim darlığından cihan genişliğine geldiği için, ya da küçüklükten sonra büyüklüğe erdiği için olacak, ama insanın alnına hayır ve şer ne yazılacaksa ve kişinin başına neyin gelmesi gerekse ana rahmindeyken yazılır, doğduktan sonra gelir. Bu söze delil olmak üzere Hz. Peygamber buyurmuştur ki, talihsiz anasının karnında talihsiz olandır, talihli de anasının karnında talihli olandır. Ama o zamanı söylemek için sana söz düşmez, çünkü o meninin düştüğü ana kimsenin idraki ermez. Öyleyse kimsenin elinin ermediği yere sen ayak basma, ama talih tahvil—i kübradandır hüküm çıkarayım dersen, bunda da ileri gelen üstatların şartını gözle ve kanununu sakla, her hükmünde yukarda açıkladığım şartları gözet, tâ ki yanlıştan uzak olasın.

Geldik... eğer birisi senden bir mesele sorarsa, yıldız ilmiyle ya da ona benzer bir ilimle ilgili, önce o soru sorduğu vaktin talihine bak, o zamanın talihinin sahibi kimdir Aya, ayın burcuna, o ay burcunun sahibine, ayın yüzünü kaçırmış olduğu ya da ondan yana yüz tuttuğu yıldıza bak. O talihe uygun düşen ya da talih hanesinde olan yıldıza bak, eğer talih hanesinde iki yıldız görürsen hangisi hâkimdir, cevap için hangisinin tanıklığı gerçektir onu gözle. İşte bunları bil ve bunların gerektirdiği biçimde cevap ver, tâ ki cevabın doğru olsun, sorunun (karşılığı olan yıldızın) seyrinde cevabını söyle, isabetli olsun.

Fasıl: İmdi hüküm çıkarmak konusunda gerekli olanı biraz beyan ettik. Ama geometri ilmi ve matematik ilmi de hoş ilimdir, yıldız ilmine ve ötekilere dahil olan ilimdir.

Eğer kısmet olup da bu ilmi öğrenecek olursan, sakın bir saat bile bu ilmi tekrar etmekten uzak olmayasın. Çünkü hesap ilmi zorlu ilimdir, iyi hesap yapmak için tekrar gerekir, tâ ki zihin bu ilimle alışkanlık kazansın.

Ama mühendis olursan ki bu ilim de hoş ilimdir, bunun içi kıyas gerektir, şöyle ki eğer yer ölçmek istersen önce köşenin (1) nasıl düşmesi gerek onu bilmelisin, köşelerin yanına düşecek çeşitli şekillerden gafil olmamalısın, yani önce bir duvarını ölçeyim sonra dört bucağını beraber edeyim deme, çünkü bu dört bucak birbirine rast gelince aralarında çok fark olur. Bucakların birbirine rastlamasına çalış ki gayet pehlivan mühendis olmak gerektir rast getirebilmek için.

Benim bu ilimdeki üstadımın daima bana öğüdü şu idi, ey filân köşede çok küçük eğrice bir yer kalmasından gafil olma, köşenin ölçülmesinde çeşitli eğrilik olur ki değme mimar seçemez. Çünkü bir şekil bir köşeden bir köşeye kadar her yerden bir eğri gösterir ama sen onu dosdoğru sanırsın. Nitekim kavisli köşeler olur, doğru gibi görünür, şu misalde ya da şu misalde olduğu gibi. İşte çok doğru gibi görünen köşe eğri olur sen onu doğrudur diye sevinir-

(1) *Açı anlamına geliyor.*

dir deyip bilinmeyen bir kafiyeyi kullanma, gerekmeyen bir yerde Arapça anlaşılmaz söz katıp şiirini soğuk etme. Şiirinde her ne söylersen aşıkların bir haline göre hoş olarak söyle, şiirde hoş misaller ve teşbihler getir, şöyle ki hem seçkinlere güzel gelsin hem avama, tâ ki senin şiirin şöhret kazansın ve tanınsın.

Şiiri aruzun ağır vezinlerinde söyleme, tâ ki şiirin de ağır düşmesin, çünkü ağır vezinde şiir söylemeğe kimse heveslenmez, meğer ki söyleyen de bir ağır canlı sakil olsun ve başka vezinde söylemeğe gücü yetmesin, sözü ağır olduğu için hafif yerlerde bir şey söyleyemesin. Ama eğer senden o vezinde şiir isterlerse, o ağır bahrde (kalıpta) söylersen revadır.

Aruz ilmini iyi öğrenip bilmek gereksin, şiir ilminde sanatlı olan her beytin unvanını ve değerini iyi öğren. Şöyle ki eğer şairlerin içinde karşılıklı şiir söylemek gerekirse ya da birbirinin değerini anlamak için imtihan ederlerse cevap vermekte aciz olma.

Medihte, gazelde, hicivde, tevhitte, mersiyede, her ne söz söylersen yerli yerinde söyle, tâ ki sözün tertipli olsun, yerli yersiz söyleyip söze zülum eyleme. Halkın nesirde söylemeği çirkin bulduğu sözü sen nazımda söyleme, nesir raiyyet gibidir, nazım padişahtır, raiyyete yarayamayan bir nesne padişaha nasıl yarar.

Sonra gazel ve türkü söylersen taze ve parlak söyle, översen parlak öv, açık söyle, donuk söyleme, tâ ki onun yüzünden işitenlerin gönlü daralıp tutulmasın. Çalışkan ol, dar görüşlü olma. Hakkında bir şey söylediğin her kişinin değerini bilerek söyle, tâ ki övgün

yergiye dönmesin, yani her tayfayı nasıl methedip övmek gerek bilmelisin, her kişinin yeri nedir bil. Meselâ bir kişi ömrü boyunca bıçak taşımamış olsun, kılıcınla arslan düşürdün, süngünle Billûr dağını getirdin deme, ya da Bîsütun dağını getirdin deme, —Bîsütun Acem'de bir dağın adıdır— sonra bir kişi eşeğe binmemiş olsun, ona atın Düldül'den yeğdir, ya da Burak'tan yeğdir, ya da buna benzer bir şeydir deme. İşte yergiye dönüşen övgü budur. Öyleyse her kişiye övgüyü nasıl söylemek gerek bilmelisin.

Sonra şairin öveceği kişinin tabiatını araştırması ve öğrenmesi gerektir, bilsin ki ona ne türlü söz hoş gelir, ona göre övsün, çünkü sen onu kendi dileğince öğmezsen, o da sana senin gönlünün isteğince esne vermez.

Ayrıca hakir himmet olup kedini hor gösterme, yani her kasidede kendin için, kulunum, kullukçunum deme. Ancak böyle demende yarar olan yerde de.

Hicvetmeği de âdet edinme, testi daima sudan sağlam gelmez, yani bir gayret sahibine rastlarsın, intikam alır. Ama eğer mersiye ve tevhitte güçlü isen, güzel söyleyebiliyorsan, kusur etme, tevhit ve mersiye hem dünyada hoştur hem ahirette.

Sonra şiirde yalanı haddinden fazla söyleme, şiirde mübalağa ve yalan ne denli hüner ise de ölçülü olursa hoştur.

Dostlarının ve arkadaşlarının ölümünde mersiye söylemeği kendine boyun borcu bil, şöyle ki halk senin dostluğuna rağbet etsin. Hem gazel ve mersiye söylersen bir yolda söyle, hiciv ve medih bir yolda, yani ga-

zel ve mersiye, hiciv ve medih birbirlerinin tersidir, eğer nasıl söylenmesi gerektiğini bilmiyorsan (açıklayayım), medihte birisini öğmek gerek, hicivde yermek gerek, meselâ medihte iyi huylu dedin, hicivde kötü huylu de, işte methin karşıtı oldu. Gazel ve mersiye de söyle: Birisinin sağlığında olgunluğunun güzelliğini öğerdin ve anlatırdın, öldükten sonra eksikliğini anmak o olgun kişinin mersiye olur. Kalanını bununla kıyas et.

Sonra gönüller hedefine söz okunu atmak istersen, kendi okluğundan at, başkasını okluğundan atma, yani her ne söz söylersen sanatı ve hayali kendi biriktirdiğinden harca, başkasının şiirinden çalma, iğreti elbise giyenin sırtı tez açılır, birisinin sözünden hayal almağı öğrenirsen tabiatın açılmaz, söz meydanı, gönlünün ovasında açılmaz, o söz hırsızlığıyla kalırsın, ölünceye kadar artık sözde derecen artmaz, yani şiire ilk heveslendiğin zaman ne isen sonuna kadar öyle kalırsın.

Ama sanatlı şiir söylemeğe kadir oldun, gücün yetti her hayalin kasdını bilmeğe, ustalaştın kalıpları vezinleri kullanmakta, işte o zaman eğer sana hoş gelen garip bir mâna işitirsen ve o garip mânayı oradan alarak bir yere daha götürmek ve kullanmak istersen olduğu gibi kullanma, bir başka kılığa sok, tâ ki hırsızlığın ispat edilemesin. Meselâ o mânayı medihte gördün, büyüklenerek sen de medihte kullanma. Ama bir kılığa daha girmesi budur ki medihte bir garip deyiş işittin, daha girmesi budur ki medihte kullanma. Ama bir kılığa sen onu hicivde kullan, hicivdekini medihte, gazeldekini mersiyede, mersiyedekini gazelde kullan, tâ ki örtülü olsun, değme kişi hırsızlığından haberli olmasın, o mâna nereden alındı bilmesin.

Sonra birisini methetmeğe gidersen ya da pazarda meddahlık etmek istersen cimri görünüşlü olma, kirli elbise ile gitme, yüzün açık elbisen temiz olsun, güler yüzlü ol, tâ ki şiirinden önce senden ferahlık yayılsın. Duyulmamış hikâyeler, işitilmemiş meseller ve müdhike, yani gülünç nükteler ezberinde olmalıdır ki methettiğin kişinin katında ve pazarda bunun gibi şeyler şiirinden daha iyi düşer, vesselâm.

Otuz Altıncı Bölüm

ÇALGICILARIN TÖRESİNİ BEYAN EDER (1)

Şöyle bilmiş ol ey oğul, eğer mutriplik öğrenip çalıcı olursan hoş huylu ve canı tez ol, kötü huylu ve ağır canlı olma, daima gücünün yettiği kadar hoş kokulu nesneler, abîr, misk ve gülsuyu gibi, sürün, yanında bulundur, tâ ki gittiğin yerde hoş kokulu olasın. Sonra daima uygun ve tatlı dilli ol, gerçi çalgıcılar erkek olur, ama bütün davranışlarının kadınca olması gerek.

Bir sohbete girince daima hafif ezgiler çalma, ağır ezgiler de çalma. Çünkü sohbette bulunan heriflerin tabiatı aynı değildir. Nasıl halkın tabiatı aynı değilse, huyu da aynı değildir, birine hoş gelen öbürüne hoş gelmez. İşte bu sebeple bu eğlencenin üstatları bu sanatta bir tertip koymuşlardır, yani bir düzen düzmüşlerdir ki tabiatı ne denli birbirine aykırı kişiler bir yerde toplansalar da hepsine hoş gelsin.

---

(1) Metindeki «mutrip» sözünü «çalgıcı» kelimesiyle karşıladık Mercimek de aynı sözü, kimi cümlelerde «çalgıcı» ile karşılamış. Yalnız, buradaki çalgıcılığın, şarkıcılığı da içerdiği unutulmamalı.

Önce husrevânî hafif ahenk besteledîler, çalsınlar padişahların meclisi için, sonra ağır ezgiler besteledîler, şöyle ki o ezgide nağmeler söylemek kolay oldu, buna rah—i girân diye ad koydular, yani ağır.

İşte önce hafif ve ağır bestelendi, ilk söylenen hafifi, beyler ve sultanlar için besteledîler, ağırı da yaşlılar ve oturaklı kişiler için ki hünerli olsun. Ama baktılar ki bütün halk hünerli ve ağır canlı değildir, gençler için de bir yol koydular, arayıp bir yol daha, yani bir ahenk daha buldular, vezni hafif, hoş şiirler aradılar, buldular, getirip ona uygun hafif, kıvrak nağmeler düzdüler, birbirine karıştırdılar adını basit koydular, hem bu da hafiften sayılır. Bu tertibi şunun için düzdüler, bir sohbete gittiklerinde bir ağır ahenk söylerlerse, ardınca bir hafif ahenk daha söylesinler, ardınca bir basit. Böyle olursa hem yaşlılar paylarını alırlar ve hem gençler, ama bu ahenklerden çocuklara ve genç avratlara pay erişmez, çünkü onların tabiatları daha aşağıdır, anlayışları çok kördür. İşte gittiler üstatlar, daha hafif teranecikler ve nağmecikler besteledîler, onlara da bu bölüğü nasip ettiler.

İmdi ey ciğer köşem, sen de yalnız bir çeşidini çalma, her çeşitten birlikte çal, tâ ki meclisinde olan her tayfa hoş—hatır olmuş, haz almış olsun, aklında kısa hikâyelerin bulunmasına çalış, tâ ki arada sırada uygun bir hikâye anlattığında ve sözü açtığında saz çalmanın zahmetinden kurtulmuş olursun.

Sonra bu çalıcılık işinde şiirin de varsa kendi şiirinin âşıkı olma, yani mecliste daima kendi şiirini söylemeği âdet edinme, belki hiç söyleme, gerekli rivayeti kendi şiirinde getirme, çünkü sana hoş gelen şey soh-

bet halkına hoş gelmeyebilir, böyle olursa çirkin düşersin, çalgıcılar şairlerin rivayetçisidir, kendi şiirlerinin rivayetçisi değildir.

Eğer tavla ve satranç biliyorsan, seni bir sohbete çağırtsalar, görsen ki iki kişi tavla ya da satranç oynuyor, sen sazını elinden bırakma, onların oyunuyla ilgilenme, saz çalmakla meşgul ol, onlar seni sazendeliğe çağırdılar, kumarbazlığa çağırmadılar.

Öğrendiğin her bir şarkıcık ve türkücüğün zevkini gözet, yani sıcak söyle, tâ ki tatlı olsun, soğuk söyleme, tâ ki tatsız olmasın. Gazel ve şarkı öğrenirsen vezinsiz ve usulsüz öğrenme, elini ağzına iyi mütabi etmeğe, yani uydurmağa çalış, çalgıcıya bundan daha ayıp yoktur ki eli bir yanda çalsın, ağzı başka bir yanda söylesin.

Eğer âşıksan sohbet ehline daima kendi aşkından söz etme, kendi halinin anlatılması sana hoş geldiği için onlara da hoş gelir sanma. Söylediğin her şarkıyı daima bir mânada söyleme, her birini başka bir mânada söyle, yâni kâh güzellikten, kâh kavuşmadan, kâh ayrılıktan, kâh vefadan ve kâh cefadan söz eden türküler söyle, tâ ki sohbetin etkili olsun. Çok şiir ezberle, kimi firkatname, kimi vuslatname, kimi zecrname, kimi itabname olsun, men etmede ve kabulde, vefada ve cefada, hoşnutlukta ve şikâyette, bütün hallere uygun her çeşitten ve fasıldan şiirler bilmen gerek, hangi vakitte ne okunmak gerek bilmelisin, meselâ baktın ki ilk bahardır sonbaharla ilgili şiirler söyleme, ilkbaharla ilgili şiirler söyle, sonbahar zamanı sonbaharla ilgili şiirler söyle, ilkbaharla ilgili şiirler söyleme, yaz da ve kışta da böyle olması gerek.

Sonra ne denli büyük üstat olsan da vaktini gözlemediğin zaman hüner dairesinden çıkmış olursun, bir

sohbete varınca herifleri gözlemek gerek, baktın ki o kişiler seçkin kişilerdir, topluluğun büyükleridir, saz kısmından anlarlar, onlara hoş besteler, güzel nameler göster ve hoş ezgiler çal, ama sazınla söylediğin her şiir gerektir ki çoğunlukla yaşlılara uygun ve ağır başlıca olsun, medih, tevhid ve dünyanın fâniliğiyle ilgili kasideler söylersen o sohbete uygun bir yol tutmuş olursun. Baktın ki bu sohbette gençler çoktur, onlara uygun olarak mizahla, güzellikle, şarapla ilgili şiirler —yani şarap içenleri öğmek gibi, onları kızıştıracak şeyler bunlardır— söylemek gereksin. Eğer sipahilerin ve ayyarların sohbetine erersen, rübailer, maveraünnehirler, coşturucu makamlar —yani sipahilerin haline ve ayyarların fiiline yarar olsun— söylemek gereksin.

Çalgıcılık şartını gözet, çalgıcılığın şartı şudur: Çalıp söyleyince önce rast perdesinden bir şey söyle, sonra mâyede, ırakta, zirefkendede, selmekte, buselikte, sipahanda, bestenigarda, rehavide, yani bunları birbiri ardınca düzenli olarak göster, ondan sonra şarkıya gir, tâ ki eğlenenlerin şartını yerine getirmiş olasın, o zamana kadar sohbet halkı da şaraptan esrimiş olurlar. Ama sohbet elhinin herbirinin gönlüne ne hoş gelir dikkat etmelisin, kadeh ona gelince onun hoşlandığını söyleyiver, tâ ki kızışsın, senin de gönlün ferahlasın, sen onlara dilediklerini söylemedikçe onlardan da dilediğini bulamazsın, çalgıcılığın ulu hüneri odur ki dinleyene ne hoş gelir bilsin, onu çalsın ve sölyesin.

Mecliste şarapla çok meşgul olma, çok şarap içme, tâ ki gümüş elde edesin, amacın o sohbete gelmekten akça elde etmekti. Ama paradan yana amacın gerçekleşince artık şarap içsen de zararı yoktur, yalnız sarhoşlarla çatışma, her ne şarkı isterlerse onu söyle, ken-

di istediğini bırak, maksat onların hoşuna gitmektir. İster gerçek olsun ister yalan olsun sen o yalana önem verme, çürük hikâyeler ve olmayacak sözler için sarhoşla uğraşma, böyle hareketlerden para elde edilmez. Öyleyse o meclisin sarhoş olanlarıyla ve ev sahibiyle ilgilen ve sakın arbedeli çalgıcı olmayasın, yani senin sözün üstün olsun diye sohbet halkıyla çekişme, tâ ki çekişmek yüzünden çalgıcılığının karşılığını yitirmeyesin, yüzün, gözün döğülmesin, şerefin kırılmasın, yakan yırtılıp perişan olup odana zararlı dönmeyesin, çünkü çalgıcılar içkicilerin ücretle tutulmuş hizmetçisi gibidir, savaşınca kovarlar, nesne vermezler.

Eğer sohbette birisi seni öğerse sen de ona iyi huyluluk, alçakgönüllülük göster, onun istediği şeyleri çokça söyle ve çal, tâ ki ötekiler de bunu görüp seni öğsünler, çünkü seni ayıkken öğünce, sarhoşken parayı çok verirler.

Sarhoş olanlar senin çaldığını ve söylediğini beğenmezlerse, bir iki vururlar, şöyle ki sarhoşların âdetidir; sen buna dayan, üzülme, çal ve söyle ki amacın gerçekleşsin. Hem çalgıcıların bir ulu hüneri de sarhoşların sıkıntısına dayanmaktır, sabır olmazsa bağıştan yoksun kalır. Yine demişlerdir ki çalgıcı sağır ve dilsiz olmalıdır. Yani kulağını işitilmemesi gereken sözlere tutmasın, diliyle söylenmeyecek sözü sövlemesin ve gözüyle de böyle yapsın. Meclisten ayrılınca, orada görmüş ya da işitmiş olduğu şevi, başka bir verde söylemesin, yalnız iyiliği söylesin ki bu sıfatlı çalgıcılar nereye giderse daima hürmetli olur ve gümüş ve altını çok kazanır.

Eğer bu vasiyetlerimi kulağında tutarsan bu kadar öğüt yeterlidir.

Otuz Yedinci Bölüm

PADİŞAHLARIN HİZMETİNDE OLANLARIN YOLUNU BEYAN EDER

Eğer nasip olur da padişah hizmetinde olursan, padişah seni kendisine ne kadar yakın tutarsa tutsun, sen bununla gururlanma, kendini uzakça tut, yakınlığından kaç, ama kulluğundan kaçma, padişaha yakınlık uzaklığa sebeptir ve kulluk etmek yakınlığa. Öyleyse bilindi ki hizmet zamanı yakın olmak gerekmiş, tâki o yakınlık bozulmasın.

Sonra o sana tam olarak güvendiği gün, sen korkunu daha da arttır, emin olma. Çünkü seni her kim semirtirse yine o zayıflatabilir, yani kimin yüzünden semirdinse yine zayıflığına sebep o olacaktır. İmdi padişahın katında ne denli aziz ve muhterem olursan ol gafillikle çizmeden yukarı çıkma ve velinimetine iyilik dilemekten ve onun iyiliğini söylemekten başka yol tutma, tâ ki o da sana iyilik etsin. Padişah katında kimse hakkında iyilikten başka şey söylememeye ve padişahı kötü alıştırmamaya çalış, bir gün sana da kötülüğü dokunmasın. Çünkü senin kötü terbiyen yüzünden padişah halka kötü iş edince, bir gün sana da eder. Buna münasip,

Hikâye: Şöyle işittim ki Gence'de bir bey vardı, adına Fadlun derlerdi. Devrinde bir muhteşem kişi var-

dı, adı Delyem—i Fadlun idi, onu kendisine müşavir edinmişti, onun görüşünü almadan iş işlemezdi. Ama o kötü bir eğitici idi, birisi bir suç işlese, Fadlun onu zindana attırsa Deyler öğüt verirdi, «Ey şah, istediğin gibi hareket edeni incitme, mademki incitirsin bari öldürmedikçe bırakma.»

Bu kötü danışma yüzünden suçsuz olan çok kişi öldü. Sonunda bir gün ansızın bir kaza oldu, Deylem, Fadlun'un katında küçük bir suç işledi, Fadlun da onu zindana attırdı. Deylem haber gönderdi, «Şu kadar mal vereyim beni öldürmesin.» diye. Fadlun dedi ki, «Ben bunu ondan öğrenmişim ki yolunda gideni incitme, mademki incittin, öldür. Öyleyse ben senin öğüdünle yine seni öldürürüm.» ve buyurdu, Deylem'i öldürdüler. Deylem kötü öğüdü yüzünden başını yele verdi.

İmdi kişinin gayret etmesi gerektir iyilere öykünmek için, çünkü iyilerin söylediği yeğdir yavuzların öğüdünden. Sen de bunu böyle bil.

Sonra bahtının sürekliliğiyle gururlanma. Çünkü bilmelisin ki bütün tamam olanlar noksana dönüşecektir. Padişahın hizmetinde haşmeti ve ululuğu doğrulukla elde etmeğe çalış, nimet bolluğu ululuğun ardınca seğirtip gelir, yani doğrulukla ululuğa ulaşınca bol nimet elde edilir. Çünkü ulular nerede olurlarsa olsunlar nimetlidirler. Ama sen padişah hizmetinin izzetini, zenginlik izzetinden yeğ tut. Sonra padişah hizmetinde ne denli semirirsen kendini o denli zayıf göster ki onun tamahından emin olursun. Buna delil olarak görmez misin ki koyun zayıf olunca boğazlanmak tamahından emindir, hiç kimse onu boğazlamak için kasdetmez. Ama semiz koyun olunca herkes onu boğazlamağa tamah eder.

Sonra akça için beyini satanlardan olma, yani filan padişahın yanına gideyim, nimetim çok olsun deyip akçaya tamahından beyini bırakıp gitme. Bütün dünya malı senin olsa, hain oldu demelerine değmez, biri bu. Biri de budur ki, padişahtan elde edilen mal güle benzer, sevgili ve aziz, kokusu güzel, ama padişah katında gül gibi o malın ömrü az olur, o maldan gönlünün dilediği gibi yararlanamazsın. Çünkü sultan kulluğundan elde ettiğin her akça, elinden yine toz gibi darmadağın olur. Ama asıl elde edilen odur ki doğrulukla hizmet edersin sonunda hürmet ve ululuk bulursun, bu mertebeye erince artık altın ve gümüş eksik olmaz. Çünkü hürmet ve ululuk sermaye gibidir ve o ululuktan elde edilen her şey kazanç gibidir. Azıcık tamah için sermayeni elden çıkarma ve bundan kazancım voktur, deme. Hürmetin ve ululuğun sermayesi yerinde olunca kazanç için umut vardır. Ama eğer sermayeyi elden çıkarırsan artık kazanca erişemezsin. Her kim akcavı özünden değerli görürse, değerliyken çabucak horluğa düşer.

İmdi izzet ve ululuk bulunca mal biriktirmeye tamah etme, çünkü aziz kişiler mal biriktirmeğe tamah ederlerse kendi ölümlerine kasdetmis olurlar. Ancak kendinden ulların hizmetinden biriktirdiğinin bir kısmını halka pay olarak verirse kendinden yana halkın dili bağlanır ve kötülükten emin olur.

Sonra mademki padizahın hizmetindesin hiç bir şeye hainlik etme, hele seni ululuğa ulaştırmışsa. Eğer hainlik edeyim dersen kara bahtını önceden tutmuş olursun, öyleyse gözden düşeceğine delildir. Çünkü bir padişah bir kulunu ululuğa eriştirmişse, o kul bu iyili-

ğe karşılık hainlik ederse, bu, ulu Tanrının o ululuğu ondan alacağına delildir. Çünkü böyle bir kişi sıkıntıya lâyık olmasaydı, hainlik ipi boğazına geçmez, iyiliğe karşı kötülük etmezdi. Buna münasip,

Hikâye: Şöyle işitim ki, aynı Gence emiri Fadlun'un katında bir bey vardı, onun haciplerindendi, adına Ebülyeser derlerdi. Bir gün Fadlun, Ebülyeser'e dedi ki, «Berdaa'ya git, sipahsalarlığını sana verdim.» O cevap verdi, «Kulunum, ama kışın gideyim. Çünkü Berdaa'nın havası gayet kötüdür, hele yaz günleri olursa.» Emir Fadlun, «Şimdi gitsene.» dedi. Ebülyeser, «Can azizdir, havasından korkarım.» diye cevap verdi. Çok tartıştılar, sonunda Emir Fadlun, «Niçin böyle çürük bir inancın var. Ecelsiz hiç kimse ölür mü?» deyince, Ebülyeser dedi ki, «Padişahın buyurduğu doğrudur, ama insanın eceli gelmedikçe yaz günü Berdaa'ya gitmez.»

İmdi bu hikâyenin anlamı budur ki Tanrı bir kula kaza vermiyecekse beyine hain olmaz, lânet haine it kuyruğunu salladıkça.

Geldik imdi padişah hizmetinde ululuğa eriştiğin zamana... Dostunun ve düşmanının işinden habersiz olma. Dostun ve düşmanın kimdir, bil, iyi, kötü deme iyilik et dostuna da düşmanına da. Cünkü iyilikle çok düşmanlar dost olmuştur. İyilikle büsbütün dost edemezsen, elin değince mükâfat ver kötülükle, ululuk bununla hoştur ki dosta ve düşmana iyilikle ve kötülükle mükâfat verirler. Ama bağışı gayet ileri tut ki bağış ululların yemişidir, ululların yemişsiz kuru ağaç olmaları doğru değildir, çünkü eli dar kişiler ululardan zenginlik umarlar. Bir kimse bir uludan yararlanamazsa, o

uludan hakir kimse olmaz. Senden başkasına yarar dokunmasını ululuğunun sermayesi ve haşmetinin süsü bil, elinden geldiğince halktan iyiliğini esirgemeyesin, nimetin yararı budur. Ancak. Bu anlamda şeriat beyi Muhammed Mustafa aleyhisselâm buyurur ki, hayrü'n —nâsi men yenfeü'n—nâse ve şerrü'n—nâsi men yedür —rü'n—nâse, yani halkın hayırlı ve iyisi odur ki halka yararı dokunur, halkın şerlisi ve kötüsü odur ki halka zararı dokunur.

Geldik devleti gayet kemâle ermiş bir ulunun hizmetinden ululuk ummamaya... Çünkü başladığı noktaya dönmeğe yaklaşmıştır. Hele kocalmış yaşlı beyin kulluğu için dolanma, ömründen ne kadar kalmıştır ki. Halk onu ölüme yakın görür, gençten ise. Üstelik yaşlılık çağında zamanın vefa ettiği kişi az bulunur, öyleyse hizmetin boşa gider.

Geldik... eğer padişahın katında hürmetinin bir kararda kalmasını istiyorsan, Peygamberin emmisi Abbas'ın oğluna ettiği vasiyete göre hareket et. Abbas (R.A.) oğlu Abdullaha dedi ki, «Ey oğul, bu kişiye, yani emirülmüminin Ömer'e yakın oldun, seni yükseltti, işini gücünü sana güvendi ve herkesten çok sana itimat etti, imdi düşmanın senin için bir fırsat ele geçirmesini istemiyorsan şu beş nesne ile hareket et: İlk olarak gerektir ki senden yalan söz işitmesin yani senden yalan söz gelmesin. İkinci olarak onun yanında filân kişinin şöyle bir ayıbı vardır deme. Üçüncüsü ona hıyanetlik etme. Dördüncüsü, onun buyruğunun dışında iş görme ve beşincisi onun sırrını iyi sakla, kimseye deme. Kişi, ulların hizmetinde bu beş öğüdü gözetmekle bütün amaçlarına erişir.

Geldik imdi... Padişahın hizmetine girince daima kulluğunda ol. Yapılması gereken kulluğu yap, bu benim işim değil, bana buyurmadılar deme, buyurmamışlarsa n'olacak. Çaban başkasının yapacağı işi esen bitirmek olsun. Şöyle ki padişah seni her ne vakit isterse kulluğunda hazır görsün, daha da iyisi, başkasını bile istese sen bulunmalısın. Çünkü padişahların himmeti şöyledir: Daima kullarını denemek ardınca olurlar. Seni bir kez, iki kez ya da on kez, istedikçe kullukta görürse, bilir ki kapısının yerlisisin, sana güvenir, bu kez ulu işlere koymağa başlar, güvendiği için. İşte sen seni hizmet defterine zahmet çekerek yazdırmadıkça, ululuk nimetine erişemezsin rahat ile. Görmez misin, çivit yaprağı çürümedikçe çivit olmaz, yani hizmette etini, canını eritmedikçe, ululukta et, can bağlanmaz. İşte ulu Tanrı padişahları böyle yaratmıştır. Bütün halk ona ve onun hizmetine muhtaçtır. Onun hizmetini ele geçirince kimseyi kıskanmamaya gayret et, hele kıskançlığını bilmesin. Artık o kıskandığın kişinin sözünü söylersen, kıskançlıktan sanır, inanmaz, o gerçek bile olsa.

İmdi budur padişahlar hizmetinin şartları. Tutmasan da, bari bu öğütleri işitmiş olasın, bir gün gerek olur.

Otuz Sekizinci Bölüm

PADİŞAHA NEDİM OLANLARIN TÖRESİNİ BEYAN EDER

Ey oğul, eğer padişah seni nedim edinmek isterse ve gel nedimim ol diye buyurursa, sende nedimlik yeteneği yoksa nedimlik kabul etme. Çünkü padişaha nedim olanın sohbetin süsü olamazsa bari sohbet bozan da olmaması gerekir, yani nedim olanın hüneri yoksa, hiç değilse tavlanın güzel olan at gibi durduğu yerde yaraşığı olur, ama çirkin bir sohbet çıbanı olmak zordur.

Ama padişaha nedim olan kişinin beş duyusunu padişahın emrinde tutması en iyisidir, yani gözü onun yüzünden başka bir yüze çevirmemek gerek, dili onu anmak için, kulağı onun sözünü dinlemek için meşgul etmek gerek. Gönlünü sırına mahzen etmek, vücudunu kullukta yanından ayırmamak ve canını yoluna feda etmek gerek.

Geldik bundan sonrasına... Padişaha nedim olan kişinin güzel görünüşlü olması gerektir, tâ ki halk onu görüp iğrenmesin, velinimeti de bu yüzden üzülmesin.

Nedimin yazıcılık bilmesi gerektir. Eğer kimse yokken ansızın yazıcı gerek olursa, nedim (bu konuda) aciz olmamalı, hemen o hizmeti yerine getirmelidir.

Nedim aynı zamanda şair olmalıdır. Eğer şair değilse bari şiirden anlamalıdır, böylece şiirin iyisi ve kötüsü ona ruşen olur, yani örtülü olmaz. Farsça ve Arapça birçok şiir ezberinde olmalı, tâ ki bir vakit padişah bir şair isterse hemen kendi söylesin o konuda, ya da ona uygun şairlerden rivayet etsin, böylece başka şair istenmesin, o güçlüğü de nedim halletsin.

Nedimin tıp ve yıldız ilmini de bilmesi gerektir. Eğer bu sanatla ilgili olarak padişah katında söz açılsa, tabip veya müneccim gerek olsa, onlar geldiğinde, nedim olan da, o ilimle ilgili birkaç söz söylesin, tâ ki nedimlik şartını yerine getirsin, padişahın da her ilimden haberi varmış diye ona inancı artsın, onun üzerine rağbetini de arttırsın.

Nedim gerektir ki gücü yettiğince saz da çalsın. Eğer tenha bir sohbet olursa çalgıcıların az olduğu, nedim bildiği havalardan çalsın padişah eğlensin, padişah çalgıcılıktan olan hazzı alıp o yönden de hoşnut olsun.

Nedim olanın uzun ve kısa hikâyeler, gülünç ve şaşılacak sergüzeştler ve garip fıkralar ezberinde olmalıdır, tâ ki her birinin zevkiyle padişahın gönlü eğlensin.

Nedim gerektir ki tavlacı ve satranççı olsun, ama kumarbaz olmasın. Yani nerede olursa olsun tavlayı ve satrancı para ile oynamasın. Çünkü kumar diye her oyunu para ile oynamağa derler, kumarbaz olan padişahın nedimliğine lâyık değildir.

Nedim Kur'an'ı okumuş olmalıdır, zahir anlamını öğrenmiş, tefsirini dinlemiş olsun, eğer bir zaman şahın meclisinde bu konuda söz açılsa hemen bir güçlüğü çözüp cevap versin, kadının ve danişmendin gelmesine hacet kalmasın.

Nedim gerektir ki geçmiş padişahların hikâyelerini okumuş olsun. Kendi de birçok padişaha hizmet etmiş olsun ki padişah katında her an o geçmişteki padişahların iyi işlerini, güzel davranışlarını ansın ve öğsün, kötü işlerini de ansın ve yerip dursun. Böylece (bunlar) padişahın gönlünde iz yapsın, meyli iyiliğe olsun ve kötülükten sakınsın, bu işten ulu Tanrının kullarına yarar sağlansın. Her kim padişahı iyiliğe yöneltirse bütün halk için hayır işlemiş olur. Kötülüğe yönelten de böyledir (yani halk için kötülük işlemiş olur).

Nedim hem ciddi ve hem hezel olmalıdır, yani hem gerçeğe uygun olsun ve hem mecazi. Ama her sözün vaktini, ne zaman kullanılacağını bilmek gerektir. Sözün her birini vaktiyle işe sürmezse yerli yersiz davrananlardan olur, şöyle ki bir hüner bilse ve yerinde harcamazsa o anda bilmemekle aynı olur. Övleyse sözü zamanında lâtife ile söyle ve yerinde gerçeklikle.

Mutlaka gerektir ki nedimde şecâatten, yani erlikten nesnecik olup yürekli olsun. Şöyle ki bir iki kişiye saldırmak elinden gelsin, padişah yalnız olarak zevkte ve eğlenmekte iken birisi ansızın hainlik ederse ya da bir düşmanı böyle bir zamanda fırsat bularak padişaha kasdeylerse, öyle bir anda nedim erlik ve kişilik şartını yerine getirsin, tuz ekmek hakkı için canını başını ortaya koysun, vuruşsun, tâ ki padişah onun yüzünden canını kurtarsın. Eğer o çatışmada ölürse, tuz ekmek hakkını yerine getirmiş ve iyi adla ölmüş olur. Sonunda, çocukları varsa padişahın katında has kul olur. Eğer diri kurtulursa, adı ve ekmeği artar, ölünceye dek hürmeti çok olur. Binlerce övgü o nedime ki vefadarlık ile ölmüş olsun.

Kısaca ey nedim, eğer bu söylediklerimin hiç biri sende yoksa nedimlik edip de ne yaparsın, hiç biri yok.

sa bari birkaçı bulunsun. Nedimlik şarap içmek, türlü yiyecekler yemek ve herze yumurtlamak mıdır? Bu nedimlik değil, alçaklıktır, öyleyse nedimlikten dem vurursan benim dediğim nedimlikten dem vur, tâ ki o hizmet sana vebal olmasın.

Sonra padişah sohbetinde sana şarap sunan sâkinin yüzüne bakma. Kadehi alsan ya da uzatsan yüzünü yerden yana tut ve şarabını teklif edildikçe iç, tâ ki şah senin için kötü sanıya düşmesin. Akim başında olsun hem de gözün (kendinde), tâ ki senin de başına Kadı Abdülmelik Akberi'nin başına gelen iş gelmesin.

Hikâye: Şöyle işittim ki Me'mun halife zamanında bir kadı vardı, Abdülmelik derlerdi. Kadılıktan azledilmişti, şarap içerdi ve Me'mun onu nedim edinmişti. Bir gün şarap sohbetinde saki bunun eline kadef sundu, kadının da kellesi kızışmıştı, kadehi aldı, sakinin yüzüne baktı ve göz kırptı. Birkaç kez yaptı bunu. Ansızın halife Me'mun'un gözüne çarptı (bu durum). Abdülmelik de aklını başına topladı ve artık gözünü rahat durdurmadı, kırptı durdu hayli zaman. Halife, «Gözüne ne oldu?» diye sordu. Abdülmelik, «Bilmem ki ne oldu? Bu dert şimdi başıma geldi.» diye bir bahane buldu. Ondan sonra da hayatta olduğu sürece evinde ve Me'mun'un katında artık gözünü tamamen açıp bir kararda tutmadı, tâ ki Me'mun'un gönlünden o kuşkuyu giderdi.

tmdi padişaha nedim olan kişinin buncasına aklının ermesi gerektir, tâ ki ondan kimse bir ayıp bulup ortaya çıkaramasm.

îşte nedimliğin şartları budur. Ama eğer yazıcj olursan, gerektir ki yazıcılığın da şartlarını bilesin.

Otuz Dokuzuncu Bölüm

YAZICILARIN TÖRESİNİ BEYAN EDER

Ey oğul, eğer yazıcı olursan gerektir ki konuşmakta güçlü olasın ve güzel yazı öğrenesin. Çok çok yazmağı alışkanlık haline getirmelisin, tâ ki gittikçe yazıda mahir olursun. Çünkü kişi bir gün yazmazsa ertesi gün yazısını bozması mümkündür. Bu söze münasip, şöyle işittim ki, Sahib Kâfi gayette iyi hattattı. Cuma gününün ertesi divanda yazı yazıyordu, döndü yazıcılara dedi ki, «Yâranlar, her cuma ertesi yazdığım yazıda bir eksiklik görürüm.» «Nedendir?» diye sordular. «Cuma günü divana gelip yazı yazmam, o haftada bir gün yazmadığım için yazın'da bir eksikliğin belirdiğini seziyorum.» diye cevap verdi.

îmdi her an yazmakla meşgul ol. Öyle gayret göster ki yazın okunur, sözün açık olsun, muvassal olsun, (yani) birbirine ulaşsın. Nâmende azıcık sözden çok anlam anlaşılsın ve amaç kavransın. Şair Fars dilinde şöyle söylemiştir:

^(Türkçe çevirisi)

Nükte kim bu dünya ağzmdan çıkıptır remz ile
Bir bitiktir manisi key çok ve lâfzı muhtasar.

îmdi name böyle olmalıdır.

Sonra lâtif örneklerle ve garip istearelerle, Kur'an âyetleriyle, Resulle —aleyhisselâm— ilgili haberlerle nâmeni süsle. Eğer nâmeni Farsça yazmak istersen sırf Farsça sözlerle yazma, iyi düşmez Arapça sözlerle birlikte olmazsa. Hele yabancı bir yere (gönderilmek için) yazılıyorsa ona zaten hiç Farsça yazmak olmaz. Arapça sözlerin gösterişi malûmdur, yani teressüllerde bulunur. Çünkü Arapça nâmelerde seci gelir. İşte nâmede seci yapmak hünerdir, (kulağa da) hoş gelir. Ama Farsça nâmelerde hoş gelmez.

(Yazıcı) her ne söz söylerse müşfikhâne, şirin ve kısa söylesin. Yazıcı gerektir ki her işareti anlasın, yazıcıların sırlarını iyi bilsin ve imâlı sözleri kavrasın. Buna münasip,

Hikâye: Ey oğul, şöyle işittim ki senin deden Sultan Mahmud —Rahmetullah— bir gün halifeye bir nâme yazdı, nâme şöyle başlıyordu, «Yâ emirülmüminin, gerektir kim Maveraünnühir'i bana veresin ve bana menşur gönderesin, böylece ben de varayım, kılıçla o memleketi alayım, halifenin menşurunu göstereyim, o memleket de benim fermanıma boyun eğsin.» dedi ve nâmeyi gönderdi. O sıralarda Bağdat'ta halife El—kaim bi—Emri'l—lâh derlerdi, oydu. Sultan Mahmud'un nâmesi ona erişince anlamını kavradı ve cevap verdi ki, «İslâm ülkeleri içinde bana onlardan daha bağlı bir ülke yoktur. Ben bu işi uygun görmem, onları tedirgin etme yoksa âlemin kavgasını başına üşüştürürüm.» Bu cevap Sultan Mahmud'a ulaşınca çok kızdı, halifenin elçisine, «Halifeye söyle, hey ne söylersin de, yani ben Ebülmüslim'den eksik kişi miyim de. İşte şimdi üzerine vardım çok çeriyle ve iki bin fille, tâ ki dârü'l—hilâfeyi, yani

halifenin sarayının toprağını fil arkasında Gazne'ye getiririm.» çok tehdit etti ve heybetli filler haberiyle halifenin elçisini gönderdi, tez yine cevap yollasın dedi. Elçi gitti ve bir süre sonra yine geldi. Sultan Mahmud'a halifenin elçisi yine geldi dediler. Sultan Mahmud hemen buyurdu, filleri süslediler ve dergâha getirdiler, kulları saf bağladılar, bu ululukla sarayın çevresine o azgın ve savaşçı filleri durdurdular. Kendi de taht üzerine oturdu, nevvâb, hüccab, çavuş ve bevvab yerlerini aldı, emir verdi, halifenin elçisini getirdiler. Siyasetgâhı seyrederek içeri girdi, el öptükten sonra nâmeyi çıkardı sundu. Bir deste kâğıt, yani yirmi beş tabak kâğıt bükülmüş, üzerine sultanın mührü vurulmuş. Elçi dedi ki, «Ağız haberi var. Halife der ki, nâmenizi okuduk, dediğini işittik, senin cevabını ve nâmenin cevabını bu tomarın içinde topladık, oku gör.» Bunun üzerine divan kâtibi Hoca Ebulmansur—ı Müşkân nâmeyi aldı ve açtı. Gördü ki nâmenin başına, Bismillâhirrahmanirrahim yazılmış, kalanı ak kâğıt, tâ aşağısına dek. En aşağı ucuna da elif ve lâm ve mim yazılmış, sonunda da, âlemlerin rabbi olan Tanrıya hamd olsun, salât ve selâm yaratıklarının en ulusu Muhammed'e, onun soyuna ve arkadaşlarına olsun, diye yazılmış. Yazılı olan aynen buydu, başka şey yoktu. Sultan Mahmud ve bütün kâtipler bunu görünce şaşırdılar, rumuzuna akıl erdiremedikleri için üzülüp, düşünceye daldılar. Kur'an'da elif, lâm, mim gelen her âyeti okudular ve tefsir ettiler, ama Sultan Mahmud'un nâmesinin cevabını asla bulamadılar. Sonunda, kâtiplerden olan ama henüz genç olduğu için ululara oturmak derecesine ulaşamamış olan ve hizmet sırasında ayakta duran Hoca Ebû—Bekr Kuhistanî nedimlerin arasında ayakta dururken

dedi ki, «Ey Hudavend, bu yazılan elif, lâm, mim değildir, bir uzun hikâyedir. Çünkü siz iki bin fil ile tehdit etmiş, korkutmak istemiştiniz, yernizin toprağını fil arkasiyle Gazne'ye getiririm, diye. O da cevap yazmış, elif, lâm, mim, yani rabbinin fil sahiplerine ne yaptığını görmüyor musun, (1) böylece fillerinizin cevabını veriyorlar. Sultan Mahmud bu sözlerin anlatmak istediğini öğrenince üzülüp bir zaman kendine gelemedi, çok ağladı ve İslâmlığına uyacak biçimde bir özürnâme gönderdi, çok özür diledi halifeden ve insaf istedi.

Daha uzundur bu söz, açıklanmaz, söz uzamasın diye kısalttık. Ama o remizi halleden Ebû—Bekr Kuhistanî'ye hilât giydirdi, ululuk rütbesini verdi, çok altın bağışladı ve nedimlerin arasında ona yer gösterdiler, oturdu.

İmdi sen zihin saflığının erdemini gör ki bir sözün anlatmak istediğini bulmakla ululuğa erişti ve büyük hürmet buldu. Yine buna münasip,

Hikâye: Bir de şöyle işitim ki, Samanîler zamanında Nişabur'da bir bey vardı, adına Ebu Ali Simcur derlerdi. «Ben Emir—i Horasan'ın komutanıyım» derdi ama Emir—i Horasan katına çağırtırdı, gitmezdi. Hutbeyi Emir—i Horasan'ın adına okutur, sikkeyi onun adına bastırırdı da hizmetine gitmezdi. Emir—i Horasan da onu katına güçle getirtemezdi, çünkü Samanîler Devletinin sonuydu, çaresiz hutbeye, sikkeye ve yılda bir armağana razı olmuştu. Bu Ebu Ali Simcur'un katında fâzıl bir kişi vardı, Hocan hatibi Abdülcebbar—i

---

(1) Fil Suresi âyet 1

Hocanî derlerdi, fakihti, gayet güzel yazardı ve iyi yazıcıydı, anlayışlı ve zeki. Ebu Ali, onu Hocan'dan getirtmiş, sarayına yazıcı yapmıştı, işini gücünü ona emanet edip, inanmıştı, onun görüşü olmadan iş görmezdi. Ama Emir—i Horasan'ın yanında da fâzıl bir kişi vardı, devletli, ulu kişiydi, adına Ahmet ibn Râfiü'l—Ya'kubî derlerdi, Emir—i Horasan'ın hem veziri hem yazıcısıydı. Ama Abdülcebbar—i Hocanî'yle çok dosttular, ancak birbirlerini daha görmemişlerdi, ikisi de fâzıl ve hünerli oldukları için işitmekle birbirlerini sevmişlerdi. Birbirlerine devamlı mektup yazarlardı, herkes bu iki azizin birbiriyle dost olduğunu bilirdi. Rastlantı olarak bir gün Emir—i Horasan, Ebu Ali Simcur'u andı ve dedi ki,

— Ey beyler, Ebu Ali Simcur hutbeyi benim adıma okutsun, sikkeyi benim adıma bastırsın, seninim desin, ama başım darda kalıp da çağırınca gelmesin. İmdi onu katıma getirtememek bana ar değil midir? Onun gelmesi için ne tedbir düşünürsünüz, bildirin.

Emir—i Horasan bu sözü söylediğinde Ahmet ibn Râfi orada değildi, ama vezirlerinden birisi,

— Ya melik, dedi. Eğer Abdülcebbar—i Hocanî, Ebu Ali'nin yazıcısı olmasaydı, onu ele geçirmek mümkündü. Onun böyle inatçılıkla direnmesi ve size asi olması kendi gücünden değildir, ama Abdülcebbar'ın iyi tedbirindendir. İmdi bize bir çare gerektir ki Abdülcebbar'ı onun katından giderelim, böylece Ebu Ali'nin ele geçmesi kolay olsun. Emir—i Horasan sordu,

— Nasıl giderelim? Vezir,

— Ebu Ali'ye bir nâme gönderelim, dedi. Diyelim ki, eğer sen gerçekten bizim dostumuzsan tez Abdül-

cebbar'ın başını kesersin, yine bu elçimle birlikte gönderirsin, böylece gerçekten dost olduğun bizce bilinir, yoksa işte vardım, savaşa ne çaren varsa, ede gör.

Emir—i Horasan bu sözü beğendi.

— Deyin, imdi yazın. Vezir,

— Bir müşkülümüz var, dedi. Onun tedbiri nasıl olacak. Emir,

— O nedir, diye sordu.

— Elbet, bu yazılacak nâme Ahmet ibn Râfi'nin yazısıyla olsa gerek. Ama bu Ahmet ibn Râfi, Abdülcebbar'ın iyi dostudur. Korkarız ki dostluk şartını yerine getirir, ona duyurur, o da kaçar, elimize geçmez, dedi vezir. Emir—i Horasan,

— Ben çare buldum, varın siz Ahmet'i çağırın, dedi.

Tez vardılar, Ahmet ibn Râfi'yi çağırdılar, geldi, hizmetin şartını yerine getirdi ve oturdu. Emir Horasan dedi ki,

— Dilerim ki Ebu Ali Simcur'a bu yolda bir nâme yazasın. Ama nâme yazıldıktan sonra dileğim odur ki üç gün gece ve gündüz benim sarayımdan çıkmayacaksın, hiç kimse, hizmetçilerin bile yanına girmeyecek, çüngü sen Abdülcebbar'ın dostusun, eğer duyup kaçacak olursa gerçeği sen bildirmişsin demektir.

Ahmet bu sözü işitince çok üzüldü, ister istemez kalemi eline aldı, hem nâmeyi yazar hem de ağlardı, içinden de, «Keşke yazıcı olmasaydım, böylece onun

gibi bir dost benim yazımla yok edilmezdi. Ne yapmalıyım, bu işe bir çare bulmalıyım» deyip dururken ansızın Kur'an'daki şu ayet gönlüne ve aklına düştü, «Ya öldürsünler ya da assınlar.» (1) Kendi kendine, «Ben bu âyeti remizle yazayım, biliyorum o anlamayacak, ama eğer anlarsa canını kurtarır, anlamazsa bari ben dostluk şartını yerine getirmiş olayım.» dedi.

Nâmeyi yazdı, sultanın mührünü vurdu, çevirdi ve kâğıdın arkasına, ucuna yakın bir yere gayet ince kalemle bir kıyısına elif, öbür kıyısına da nun yazdı, böylece kâğıtta birbirine aralık in (2) meydana geldi. Sonra nâmeyi Emir—i Horasan katında okudular, dürdüler ve mühür vurdular. O iki harf mühürün iki yanına düştü, hiç kimse onu anlamadı. Nâmeyi deveye binmiş bir süvariye verdiler. Emir—i Horasan o kişiye,

— Bu nâmeyi Nişabur'da Ebu Ali Simcur'a götür, ver ve o sana ne verirse al gel, diyerek gönderdi. Ahmet İbni Râfi'yi de üç gün sarayda alıkoydular, dışarı çıkarmadılar, üç gün sonra evine gönderdiler.

Ama öbür yandan, develi süvari Nişabur'a ulaştı ve nâmeyi Ebu Ali Simcur'un eline verdi, Ebu Ali töre nasılsa öyle nâmeyi öptü, başına koydu ve Emir—i Horasan'ın sağlığını sordu, sonra —Abdülcebbar da oradaydı— mührünü açsın diye nâmeyi ona verdi. Abdülcebbar nâmeyi aldı, mühre bakınca gözüne o iki harf çarptı, aklına in yukattelû ev yusallebû âyeti geldi. Hemen anladı ki nâme kendisini öldürmeleri için gelmiştir, ça-

---

(1) Mâide Suresi. Âyet 38

(2) Bu ayet «in yakutellû...» diye başlamaktadır.

bucak nâmeyi elinden bıraktı ve eliyle burnunu tuttu, yani burnu kanadı diye dışarı çıktı ve kaçtı gizlendi. Bir süre çağırdılar, Abdülcebbar gelmedi. Ebu Ali, «Niye gecikti, çağırın gelsin.» dedi. Hocayı aradılar, bulamadılar. (Bunun üzerine) Ebu Ali, «Bir yazıcı daha gelsin, okusun.» dedi.

Yazıcılardan birisi ileri çıktı, nâmenin mührünü açtı ve okudu. Deveye binmiş olan elçi de oturmuştu. Ne zaman ki hal malûm oldu, yani nâmenin içindekini öğrenince bütün herkes şaşırdı, nâme mühürlü, içinde bunun gibi bir haber olduğunu ona kim söylemiş olabilir? Gerçi Ebu Ali, Abdülcebbar'ın gizlendiğine sevindi, ama elçinin yanında canı sıkılmış gibi göründü, çabaladı, öfkelendi. «Tez tellâl çağırtın, buldurun» diye emretti. Tellâlın sesi gizlendiği yerde ansızın Abdülcebbar'ın kulağına çarptı. «Gizlendiğimden ötürü velinimetimin devletine zeval ermesin, nerede olduğumu ona bildireyim, kendi gönlünün güvenliği nedense öyle yapsın.» diyerek Ebu Ali'ye şu haberi gönderdi, «Ben kulun filân yerdeyim, varayım mı, ne buyurursun?» Ebu Ali gizlice, «Gönlün rahat olsun, orada birkaç gün otura dur.» diye haber gönderdi.

Birkaç gün sonra da o develi süvariye bol nimet verdi ve bir cevapnâme yazdı, hâl şöyle oldu diyerek, «Biz nâmenin içinde ne olduğunu öğrenmeden kaçtı o, çok aradık, çabaladık, bulamadık. Elçi de bu sözümüze tanıklık eder, yalan değiliz.»

Elçi gelip haberi ulaştırınca Emir—i Horasan da bu remizi bilmekte aciz kaldı, acep nereden öğrenmiş olabilir diye düşünceye daldı. Ama buyurdu ki gönül alıcı bir nâme yazın, gönderin, bizim Abdülcebbar'a iş-

kencemiz yoktur, günahını affettim, bağışladım. Yalnız şu şartla: O nâmede Ahmet ibn Râfi ne hüner işledi ki Abdülcebbar (durumu) öğrendi ve canını kurtardı, beyan etsin. (Bunun üzerine) Ahmet ibn Râfi dedi ki, «Eğer bana aman verirseniz, ben söyleyeyim.» Emir—i Horasan aman verdim diye onu inandırdı, birini gönderdiler o nâmeyi getirttiler, o da remzi gösterdi, bunu görünce cümle halk o kişinin kavrayışına ve zekiliğine şaşa kaldılar. Ahmet dedi ki, «Ya emir, böyle zeki bir kişinin boş yere helâk olmasına yazık değil miydi?» Bu, Emir—i Horasan'ın hoşuna gitti, ona hilât giydirdi, gönlünü alarak bağışlarda bulundu.

İşte bu hikâyeden belli oldu ki yazıcının gayet zeki olması gerek.

Ondan sonra (ey oğul) yazıcılığın bir şartı da budur ki daima dergâhta bulunsun ve yakın olsun. Aklını başına toplasın, her an önünü ve arkasını gözlesin, anlasın, işittiğini aklında tutsun, unutmasın. Her sözün aslını tez anlasın, yani işinde hazır olsun, kendini kaybetmesin.

Ey oğul, sen de yazıcı olunca böyle ol. Sonra yalnız kendi işini değil, herkesin yaptığını gözlemelisin. Her ne işi buyururlarsa daima bana şöyle bir iş buyurdular diyerek ana dur, o işi bitirmedikçe rahat olma ve divanda bulunan herkesin ahvalinden haberli ol. Padişahın işi ve ilmi üzerine olanların ne aldığını ve ne koyduğunu inceden inceye araştımalı ve casuslamalısın. Gerçi o an işine yaramayabilir, ama gün olur ki işine yarar. Ancak zamanı gelmedikçe bu sırı kimseye söyleme.

Sonra vezirlerin işini araştırırsan açıkça izleme, ama gizlice bütün işlerinden haberli olursan doğru olur.

Sonra matematikte kuvvetli ol, çünkü bütün bu söylediğim hünerler yazıcılara gerekli hünerlerdir.

Ama yazıcıya (gereken) bunların hepsinden ulu hüner sır saklamaktır. Her ne iş olursa gizlice ve açıkça beyine bildirmek ardınca ol.

Sonra hattatlıkta güçlü olursan, her ne türlü yazı görürsen ona benzetmek elinden geliyorsa gayet iyidir. Ama böyle bir hüneri kimseye duyurma, tâ ki jurnal yazmak elinden gelir demesinler. Çünkü her kişinin yazısına benzetip yazı yazabildiğini duydukları zaman, jurnal da yazabilir diye kapısında durduğun kişinin gönlüne kuşku düşüp sana inancını yitirmesin. Kuşkulanınca, başka biri jurnal yazsa ve kimin yazdığı bilinmese senden şüphe ederler. Ama jurnal yazmak istersen azıcık bir şey için yazma, eğer jurnal yüzünden sana büyük bir yarar dokunacağını görürsen yaz. Kimse de senin yazdığından kuşkulanmasın, onca fâzıl ve muhteşem yazıcıları vezirler jurnal yüzünden yok etmişlerdir. (Bunu) imâ ettikleri zaman tez anlasın, tövbe etsin ve canını kurtarsın. Nitekim Rebiülmutahhar kurtuldu, buna münasip,

Hikâye: Şöyle işittim ki, Rebiülmutahhar Kasirî adında bir yazıcı vardı, çok erdemli ve hünerli bir hattattı. Melik Sahip Kâfi derlerdi, bir bey vardı, onun divanının yazıcısıydı. Ama daima jurnal yazardı. Sonunda onun jurnal (yazdığını) Sahip Kâfi duydu, dostları kulağına duyurdular. Sahip Kâfi bunun işinden bezdi ama öldürmeğe kıyamaz, yazıcılığında hünerli ve fâzıl olduğu için, ayıbını da belli edemez ansızın kaçıp tüymemesi için. Acep nasıl yapsam da onu bu işten vazgeçirsem diye her an düşünürdü. Sonunda bir gün Sahip Kâfi küçük bir hastalığa yakalandı. Ulular (sağlığını)

sormaya gelirlerdi, tâ ki Rebi geldi ve Sahip Kâfi'nin katında oturdu,

— Neden inlersin? diye sordu.

Sahip Kâfi cevap vermedi. Rebi yeniden sordu,

— Gıdalardan ne yersiniz?

(Bunu) söyleyince Sâhip Kâfi imânın fırsatını buldu. Dedi ki,

— Senin pişirdiğin müzevvereyi yerim, (1) ama bana yaramaz,

Rebiülmutahhar, sözün aslını çabuk kavradı ki jurnal yazdığı duyulmuş, hemen cevap verdi,

— Ben de tövbe ettim ki artık size müzevvere pişirmeyeyim. Sahip,

— Eğer sen tövbe ettinse ben de günahını affettim, bağışladım, dedi.

İmdi bilmiş ol ki jurnal yazmak ulu iştir, ondan çok sakın.

İmdi ben her şeyin aslını tam söylemem, söz uzamasın diye. Söylemeden de yapamam, çaresiz her konudan birkaç gerekli sözlerden söylemiş olayım. Tutalım ki sen can kulağı ile dinlemeyesin, hele ben sözün her bucağından arzetmiş olayım ad eğer gönlünde kalmazsa, bari başın sıkıştığı zaman okursan yeter. Çünkü çıra çok olunca çok rüzgârda da olsa yük tutmağa, (yani) bir çıradan nice çıralar tutuşturmağa yarar.

Ama eğer yazıcılıktan vezirliğe ulaşırsan, onun da şartı vardır, (bu şartları) yolunca korumak gerek.

---

(1) Birkaç anlamı olan bir kelime. Bir anlamı, sahte, uyduruk; başka bir anlamı devenin kusurunu kapatmak için göğsüne yapılan işaret. Bir de tıp kitaplarında, hastaya verilen etsiz yemek anlamında kullanılmış. Daha sonra genelleşerek bütün perhiz yemekleri için kullanılır olmuş. Burada ilk ve son anlamında kullanılmış.

Kırkıncı Bölüm

VEZİRLİK TÖRESİNİ BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ey oğul, eğer şu mertebeye erersen, padişah seni vezir edinirse şartını saklaman gerektir. Vezirliğin şartı budur ki gayet hesapçı ol, yani padişahın malını ve mülkünü idare etmek için iyi hesap yap, yanılma ve muamele bil, yani kimden ne alırsın ve kime ne verirsin bilmelisin. Seni vezir edinen kişinin kapısında doğruluktan başka şey gözetme. Onun iyiliğine insaf ver, yani her an iyiliğini ana dur ve ne buyruk verirse doğru olarak kabul et.

Sonra kendi zenginliğinin tamahı yüzünden padişahın zararını gözleme, payım çok olsun deme, tâ ki paydan yoksun kalmayasın, nitekim demişlerdir ki, men tamaa'l—külle fâtehu'l—külle, yani birkaç kişiye nasip olacak şeye, hepsi benim olsun deyip tamah eden, hepsinden yoksun kalır. Öyleyse bütün pay benim olsun deyip durma, çünkü hepsini sana vermezler. Eğer verirlerse, o yerin isteklisi çok olur, seni yalnız yemeğe bırakmazlar, önce ses çıkarmadıklarına bakma ve daima vemekle meşgul olma. Eğer yersen bari avuçla yeme, iki—bir parmak ucu (1) ile ye, tâ ki boğazına durmasın.

Sonra padişahın işinde çalışan memurların elini, gelire uzatmasınlar deyip yasağın ipiyle sıkı bağlama, tâ ki o iş bozulup padişahtan utanmayasın. Çünkü sen

---

(1) Başparmak dahil üç parmakla alınan lokma.

ateşten çırpı esirgersen, yakmazsan, kebabın pişmez, çiğ kalır. Öyleyse üç tarafı da gönendir, memuru iki pul yemeğe bırakmazsan, o da seni bir akça yemeğe bırakmaz. Eğer (yalnız) sen yersen, o yemekten mahrum olanlar elbette rahat durmayacaklar, sana geri kusturacaklar..

Padişaha karşı nasıl insaflıysan çeri halkına karşı da öyle insaflı olmalısın. Azıcık bir şev için padişaha yararı vardır deyip göz kulak olma, çünkü iki diş arasından çıkan etle karın doymaz, belki onun gibi yararın kazancı zararına değmez. Çünkü o azıcık şey için çeri halkını kendine düşman edersin.

İmdi padişahın yararına çalışayım, malını arttırayım dersen, memleketin viran yerlerini bayındır hale getirmeye çalış, tâ ki on katı kadar gelir elde edersin. Çünkü gelir, bayındır hale getirilmiş yerde olur. Her vezir, mülkü, padişahın hazinesi için mamûr etmeyi gözetirse vezirliğinden muradını alır ve azledilmez. Buna münasip,

Hikâyet: Şöyle anlatırlar ki, Acem padişahlarından bir padişahın gönlü vezirine karşı bozuldu ve onu vezaretten azleyledi, vezirliğini başka bir kişiye verdi. Önceki vezire dedi ki, «Benden bir yer iste, sana timar olarak vereyim, var onun gelirini işlerine harca, hısım akrabanla orada otur.» Azledilmiş olan vezir dedi ki, «Bana mamûr ve nimetli yer gerekmez. Eğer bana merhamet edersen yıkık, viran olmuş bir köyceğiz bağışla, böylece ben bir hırka giyeyim, varayım orada oturayım ve yıkık köyü imar edeyim, sana da dua edeyim.» Padişah bunu kabul etti, buyurdu ki, «Ne kadar yıkık köy istiyorsa bulun verin,» Çok aradılar, o memlekette bir

dönüm saban değmedik yer bulamadılar, nerede kaldı yıkık köy bulmak. Geldiler padişaha bulamadık diye arzettiler. Şah sordu, «Yıkık köy bulunmaz ne yapalım?» Azledilmiş olan vezir dedi ki, «Ey âlemin şahı, ben bilirdim ki kendi vezirliğim zamanında harap köy yoktur. Ama mademki mülkünün bekçiliğini benden aldın, bari öyle birine ver ki ondan da almak istediğinde arttırmamış olsa bile, hiç değilse eksiltmeden yine bütün olarak sana geri versin, bâki ferman senindir.»

Şah bu durumu öğrenince bildi ki bu vezir kâmildir, yeniden vezir edindi, özürünü diledi, hilat giydirdi, hürmetini öncekinden daha da arttırdı.

Öyleyse vezirlikte sen de âdil ve yapıcı olmalısın, yani gönüller yapmalısın, tâ ki senin sözün hepsinden üstün olsun ve korkusuz bir hayat süresin. Ama eğer kendi yararın için çeri halkını incitecek olursan bir süre tahammül ettikten sonra, çaresiz kalınca bir ayaklanma sırasında senin aleyhinde bulunurlar, padişahın kulağına gidince elbette senin elini sipahinin yakasından kısaltsa gerek, tâ ki kendisine el uzatmasınlar ve onun elini mülkten kısmasınlar. Öyleyse, doğrusu zulmü sen sana etmiş olursun, çeri halkına değil. Böyle bir işten umduğun yarar da hep zarar olur. Gayretin, çeri halkını padişaha iyi göstermek olsun ve padişahını iyilik etmeğe yöneltmelisin, tâ ki çeri gönenmiş olunca padişah üstün gelir. Nitekim köyde kethüda iyi olunca köy mamûr olur ve köyün gelirini yiyen sipahi güçlenir. Öyleyse ülkeyi imar etmeğe ve ayakta tutmağa çalış, çünkü mülkün sürekliliği çeri iledir, çerinin sürekliliği de akça iledir ve altınla, akça ve altın da imar edilmiş yerden gelir, memurluk ise doğruluk ve insaftan

elde edilir. Doğruluktan ve insaftan ayrılma, her an bu düşüncede ol, tâ ki vezirliğin sağlam olsun.

Sonra padişahtan yana korkusuz olma. Gerçi hiç hainliğin olmasa da, her an padişahtan korka dur. Çünkü vezirin başka kullardan daha çok korkması gerektir, kimin yakınlığı fazla ise korku onda daha fazla olur.

Padişah her ne kadar yaşta küçük olsa da sen onu çocuk olarak düşünme, başka küçüklerden sayma, çünkü padişah çocuklarının misali, su kuşlarının misali gibidir. Şöyle ki, kaz ve ördek yavrularına yüzme öğretmek gerekmez, doğar doğmaz suda yüzer, tâ ki sudan ona elem gelmesin. Padişah çocukları da siyaset ilmini doğar doğmaz elinde tutarak gelir, mülk düşüncesinin denizine düşecek olursa siyaset yüzmesiyle kenara erer. Hem çok vakit geçmeden zaman ona türlü türlü şeyler öğretir, iyi ve kötü ne yaptınsa bütün işinden haberli olur, eğer iyi yaptıysan güzel ama eğer kötü yaptıysan vezirliğin tadını gözünden çıkaracaktır. Çünkü çocuk olan bey ne zamanki yetişti, olgunlaştı, iki türlüden hali değildir. Ya akıllı ya da cahil olur. Eğer akıllı olup da her işinden haberli olursa senin hainliğine zaten razı olmayacaktır. Ama akıllı olduğu için seni halka karşı lekelemeden uygun bir yolla çek elini otur diye azleder. Eğer cahil olursa Tanrı korusun seni türlü türlü rezilliklerle mağdur eder. Belki akıllı padişahtan sağ kurtulmak mümkündür ama cahil padişahtan asla sağ kurtulamazsın. Öyleyse padişahın çocukluğuna aldanıp sonunu düşünmezlik etme.

Sonra padişah her nereye giderse sen de peşinden ayrılma, tâ ki düşmanların padişahı yalnız yakalayıp o

fırsattan yararlanarak seni çekiştirmesinler, her ne kadar sözleri yalan olsa da iz bırakmadıkça olmaz.

Ondan sonra gafil olma, her an kendi padişahının halinden haberli ol. Öyle yap ki padişahın kapısında olanlar hep senin casusun olsunlar, böylece padişahın yakınları ne söylerlerse bilmiş olursun. Eğer o sırada seninle ilgili bir söz geçmişse, sen o sözü ve onu söyleyenden haberli olursun, cevabını da hazır edersin. Hem bu yalnız kendi padişahın ya da onun elinin altında olan beyler için değildir. Yakın ya da uzak bütün padişahların ve beylerin hallerine vakıf olmalısın. Şöyle ki, kendi padişahının dostu ya da düşmanı olsun, kendi ülkesinde bir içim suyu dostluk üzerine mi, yoksa düşmanlık üzerine mi içer bilmelisin, kendi padişahının ülkesinde casuslar yoluyla nasıl heberli isen o padişahın ülkesinden de öyle haberli olmalısın, asıl vezirlik budur. Buna münasip,

Hikâye: Şöyle işittim ki Fahrüddevle halife iken Sahip Kâfi onun veziriydi. Bir kez iki üç gün divana gelmedi, evine de yanına girmesi için kimseyi sokmadı. Bu hali Fahrüddevle öğrenince birini gönderdi Sahip Kâfi'ye, «Gönlünün üzgünlüğünü işittik, bizim de gönlümüz sizinle meşguldür. Eğer bir yerden memlekete karışıklık varsa bize de bildirin, tâ ki o karışıklıktan kurtulmak için yararlı bir işe girişelim. Yok eğer gönüllerine bizden yana bir üzüntü eriştiyse bildirsin, tâ ki bunun özrünü ondan dileyelim.» Sahip bunu işitince, dedi ki, «Tanrı göstermesin bu kulun sultanına karşı üzülmesini. Hem sultanımın devletinde memleketin düzeni de yerindedir, o yönden hiç bir karışıklık yoktur. Sultanım eğlencesiyle meşgul olsun, ben kulu-

nun üzgünlüğü tez geçer, hizmetine varınca sebebi arz olunur.»

Sahip Kâfi üçüncü gün padişahın sarayına geldi, yine önceki halinde, yani karışıklık gitmiş, ferahlık gelmiş. Fahrüddevle sordu, «Ne yüzden bir iki gün gönlün meşguldu, düşünmen neydi?» Sahip Kâfi dedi ki, «Çin hakanının yanında benim bir adamım vardı, haber göndermiş, Çin hakanı Kaşgar beyine bir haber yollamıştır, ne olduğunu öğrenemedim, demiş. İmdi o haber ne olabilir diye endişeden iki gün boğazımdan lokma inmedi, Hakan, Kaşgar beyine bir söz söylesin de ben niçin bilmeyeyim diye çok üzgündüm. Tâ ki bugün ulu Tanrı lûtfetti, o haberin doğrusu öğrenildi, gönlüm rahatladı.»

Öyleyse bundan belli oldu ki vezir olana bu görüşler gereklidir.

İmdi ey oğul sen de yöredeki beylerin durumundan haberli olmalısın ve ne haldedirler anlamalısın. Her an onların halini padişahına anlatmalısın, tâ ki sen de, padişahın da düşmandan emin olasınız, dostunuzu bilesiniz ve düşmanınız kimdir anlayasınız. Ne zaman ki sen bu düşüncede olursan, padişahına yeterliğinin neye ulaştığını göstermiş olursun ve merteben yücelir.

Sonra her kime iş verirsen, onun miktarını bilerek ver. Tamah edip 'ehil olmayan birine iş güvenme ve zalime iş verme. İflâs etmiş aç kişiye de memurluk verme. Çünkü ehil olmayana verirsen başaramaz, mal boşa gider, zalime verirsen ülke yıkılır, yine zarar, aç olana verirsen önce kendini doyurmadıkça senin işine önem vermez. Uygun bir kişi olunca, kendi işi hazır ol-

muştur, artık kendi işiyle meşgul olmaz, amele meşgul olur, (yani) senin işini tez kayırır. Görmez misin onu ki bir kişi ekin sulamak istese ya da bağ, bostan sulasa, eğer o su saldığı arka önceden su salınmış ise, sonra salınan su ekine, bağa ve bostana tez, oyalanmadan ulaşır, ama ark kuru olursa, önce o ark kendini suya doyurmadıkça ekine ve bostana su gitmez. Öyleyse memurların işini de bununla kıyaslamak gerek.

Ondan sonra senin hükmünden üstün hüküm olmamasına çalış kimsenin senin hükmüne aykırı davranmasını yada bahane bulmasını reva görme. Buna münasip,

Hikâyet: Şöyle işittim ki, Maveraünnehir'de bir padişahın bir veziri vardı, adına Ebulfadl Belamî derlerdi. Semerkand şehrine bir hâkim göndermek istedi, buyurdu ki, «Sehl—i Hucendi'yi çağırın.» Bu Sehil dedikleri Hucend şehrinden gelmişti, yahşi yazıcıydı, hem de vezirin katında hayli yakınlık bulmuştu. Sehl—i Hucendi'yi çağırdılar, gelince Ebulfadl Belamî buyurdu ki,

— Padişahın emrini yazdılar, git Semerkand'a defterdar ol, dedi.

Fermanını verdiler, sultanın hilâtini sırtına giydirdiler, gitti Sehil bütün hazırlığını yaptı. Gideceği zaman Hoca Ebulfadl'ın hizmetine geldi, el öpmeğe. El öpüp veda şartını yerine getirdikten sonra, durdu, biraz konuştular, daha sonra halvet sözüm vardır, dedi, öteki kullar oradan ayrıldılar, Sehl—i Hucendi dedi ki, «Kulun işte buyurduğun yere gidiyorum, orada işimle uğraşıp buyruğunu icra ederken elbette Hoca hazretle

rinden bana buyruklar gelecektir. İmdi Hoca hazretleri ben kuluna bir nişan buyursun ki gelen buyruklardan hangisi tutulacak ve hangisi tutulmayacak o nişandan anlayayım. «Hoca Ebulfadl, «İyi dedin, bilirim ki sonunu düşünürsün. İmdi bana mehil ver, tâ k ben de bir işaret düşüneyim, ondan sonra gidersin. Var, evinde birkaç gün otura dur» dedi. Sehil evine gittikten sonra, Süleyman ibni Yahya Çegani derler bir yazıcı vardı, hemen onu çağırdılar, Semerkand'ın defterdarlığını ona verdi, oyalanmadan gönderdi. Ama Sehil'e de haber yolladı, bir yıl evinden çıkma diye. Sehil ister istemez bir yıl evinden çıkmadı. Bir yıl sonra yanına çağırdı, dedi ki,

— Ey Sehil, sen ne zaman gördün, biz iki buyruk buyurduk ki biri yalan ve biri gerçek olsun. Sen onu bilmez misin ki ulular, hükmü cihan halkına kılıçla yürütürler, yol ile değil. Sen bizde ne ahmakça hareket gördün ki buyruğumuz altında olanlara iki türlü buyruk buyuralım, birini tutun ve birini tutmayın diyelim. Bizim buyruğumuz birdir, ne ki diledik buyurduk ve buvurunca yerine gelmek gerek, hem geldi de. O ki tutulmayacak buyruktur, biz onu buvurmayız, çünkü kimseden ne korkumuz vardır ve ne kendi işimizi görmekten aciziz, tutulmayacak buyruğu acizler buyurur. Senin bizim hakkımızda düştüğün kuşku bâtıl bir fikirdi. biz de o bâtıl fikir yüzünden seni işten battal eyledik. tâ ki ikircilikle iş vermeyesin, bizim ululuğumuzun yüceliği buyruğumuzun geçmesi ile dir. Öylevse kimin cesareti vardır ki buyruğumuzla iş görmesin.

İmdi vezirliğin aslı böyle gerektir.

İmdi ey oğul, sen de iki türlü ferman yazmamaya çalış, yani iki türlü ferman yazma ki biri tutulsun ve

biri tutulmasın. Böyle olursa kimi zaman gerçek sanarlar fermanını, kimi zaman da yalan. Öyleyse yalan yere ferman yazmamaya çalış, tâ ki iki buyruklu olmayasın. Buyruğun bir olunca eğer bir memur buyruğuna aykırı davranırsa, onu ağır cezalandır. tâ ki başkası da ibret alsın ve hükmüne uysun. Çünkü sen sağlığında kendini ulu ve hükmünü geçerli kılmazsan, yani sen hayatta iken fermanın tutulmazsa, öldükten sonra fermanının hükmünü kim tutar. Nitekim geçmiş vezirlerin fermanıyla şimdi nasıl iş görürlerse seninkiyle de öyle görürler. İşte padişahların ve vezirlerin sözü ve buyruğu aynı olmalıdır, öyle etkili ki hükmü taştan geçsin, tâ ki ululuğunun haşmeti ve heybetin yerinde kalsın ve her işin tez bitsin.

Sonra çok da şarap içmekle meşgul olma, istersen az iç. Çünkü çok şarap içmekten gaflet doğar ve fitne kopar, veziri şaraba düşkün olmaktan Tanrı korusun. Padişah şarapla meşgul olur, vezir de şarapla meşgul olursa, o mülke tez bozukluk erişir, bu, padişahın ve vezirin sonuna delildir. İmdi vezirlikte, özünü de, padişahını da düşüşten sakına gör.

İmdi vezir olursan işte bu söylediğim gibi bir vezir ol, tâ ki işinde tutunasın. Ama eğer sipahsâlar olursan, yani çeribaşı olursan, onun da şartını yerine getirmen gerektir, tâ ki o işten de sana kimse kusur bulmasın.

Kırk Birinci Bölüm

ÇERİBAŞI OLANLARIN TÖRESİNİ BEYAN EDER

Ey oğul, eğer kısmet olup da düşüp çeribaşı olursan çeri halkına iyilik etmek ardınca ol. Şöyle ki hem sen iyilik et hem de padişahtan iyilik diley. ver. Ama daima heybetli göster özünü, tâ ki senden korksunlar ve utansınlar.

Çerinin silâhını ve savaşta uygun olanı iyi bilmelisin. Şöyle ki bir gün savaş gününe rastlarsan çerinin sağ ve sol koluna savaş görmüş tecrübeli, sınanmış kişiler gönder ve subaşılarından iyi birini, çerinin biraz iyisiyle (birlikte) askerin ardında, ulaştıkça ileri yerleşmeğe gönder, tâ ki çerinin ardı sağlam olsun. Çünkü askerin ardı ve arkası ön cenahta duran çeridir, demişlerdir, varlık çerinin ardıdır.

Savaşılacak çeri zayıf olsa da, sen ona o gözle bakma, senden gürbüz bir çeriyle savaşır gibi hazırlık yap. Sonra savaşta, öyle, cüret gösterip ileri davranma, o cüretin yüzünden yine kendi çerini yele verip helâk ettirirsin. Çerinin bozulup kaçmasına sebep olacak kadar da korkak olma. Ayrıca casus göndermekten ve düşmanın halini bilmekten gafil olma, gece ve gündüz gözcü çıkarmakta kusur etme.

İki çeri karşı karşıya durduğu zaman, savaş gününde kaygılı olma, güler yüz göster, her an mertçesine

haberler söyle, şöyle de, «yâranlar çekinecek ne var bunlarda, işte şu an bunların kanını dökeriz», böyle demek gerek. Sonra çeriyi bir defada ileri iletme, bölük bölük öyle gönder ki bir bölük ardına bakınca gelen bölüğün nişanını görüp dursun. Ama gönderdiğin her bölüğü adlı adıyla gönder, de ki, «Ey filan, yürü gel, ey filan sen de bunun ardınca yürü taallûkatınla.» Ancak, padişah saldırısına yarar adamları kendi yanından bırakma, daim seninle birlikte olsunlar.

Sonra iyi savaş eden, er aktaran ya da yaralayan, tutsak getiren, baş getiren ya da öyle bir iş yapsın ki herkes beğensin, böyle bir kişiye iylikler et, rütbesini arttır, hilât giydir, bağışlar ver, timarına da timar kattıver. Onu padişah katında terbiye et, tâ ki (padişah) onu görsün, bütün çeri halkının savaşa karşı isteği artsın, fırsat bulunca gevşek davranmasın, fetih tez ele girsin ve şahın katında senin de nimetin ve haşmetin artsın, çünkü sen bulunmadan düşmanı bassalar, amaç elde edilse senin hürmetini ve nimetini aşağılayan olmaz.

Çeri ne fethederse senin önünde olmasına çalış, tâ ki ad senin olsun. Ama sen önce davranıp savaşa girme, çünkü komutan çerinin seddidir. Çeri çok sıkışınca komutana o zaman savaşa girmek düşer, (yani) savaş sırası komutana gelince çerinin vakti dar olmuş olur. Savaş sırası sana gelirse, cenge girince, kerrar ol, yani döne döne savaş, ferrar olma, yani ürkek olma. Sert vuruş, şöyle ki asla gönlünde kaçmak niyeti olmasın, ölmeğe razı ol, kaçmağa razı olma. Bugün burada ölsem gerek, diyerek çarpış, tâ ki seni yerinden uzaklaştırmasınlar. Çünkü ölüm erini değme kişi yerin-

den ayıramaz. Ama ne zaman ki fırsat buldun ve zaferle düşmanı yendin, ardından tezcek tuzağa düşüp kovalama, düşman kovalamanın geri dönüşünde çok çeşitli zarar vardır, halinin ne olacağını bilmeğe yaramaz, yani o gelecek zarar kendi çerinden mi olur, yoksa düşman pusudan mı çıkar, kim ne bilsin. O yüzden ulu beyler düşmanı ardınca kovalamazlar ve adlı kişileri kovalamağa bırakmazlar.

Ondan sonra saldıracağın zaman başındaki gözle, çeriyle gireceğin yeri gözlersen, gönlündeki gözle de çıkacağın yeri gözle, saldırıp kalmak hüner değildir, geri çıkmak hünerdir.

Bir sözüm var, sana söylesem gerektir; sakın bu söyleyeceğim sözü unutmayasın. Bir yerde daha söylemişsem de burada yine söylerim, çünkü gayret ehline gerekli sözdür; meselâ savaş sırasında iki çeri karşı karşıya dururken, öyle rastlasa ki senin durduğun yer yaramaz olsa, yani durmağa uygun olmasa, bir adım gerinde durmağa uygun iyice bir yer olsa, sakın adımını geriye atmayasın, sen bir adım geri gidince çeri halkı yüz adım geri gider, kalanını bununla kıyas et.

Sonra gayret et ki çeri halkı senin başına and içsin, yani çeri halkına öyle iyilik göster ki hepsi seni candan sevsinler. Hepsine eyer, at, hilât bağışlayamazsan, bari yedirmekte, şarap içirmekte ve tatlı dil göstermekte kusur etme. Şöyle ki bir lokma ekmeği ve bir kadeh şarabı çeri halkından ayrı içme. Yemekten, bir

parça ekmeğin yaptığını, altın, akça ve hilât yapamaz, çünkü adamın adını ekmek arttırır. Eğer çeri halkının senden canını sakınmamasını istiyorsan, sen de onlardan ekmeğini sakınma.

İşte beylerbeyilik töresini sana bildirdim. Ama eğer ulu Tanrı seni padişahlığa eriştirecek olursa, padişahlığın şartını sakla, gereklerini ve töresini yerine getir, vallahüalem.

Kırk İkinci Bölüm

PADİŞAHLIK TÖRESİNİ BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ey oğul, eğer padişahlığa ulaşacak olursan padişahlığında haramdan sakınıcı ol. Dindarlık odur ki elini ve gözünü halkın hareminden ve haramından sakınasın, yani kimsenin malına ve karısına haramilikle el uzatma, namuslu ol, namusluluk dini bütünlük nişanıdır.

El uzatmak istediğin her işte, önce görüşünü bilgine uydur, sonra o işe el uzat, yani bilgisizlikle iş yapma, her işin öncesinde aklına bilgine danış, sonra o işi yap, çünkü padişahın sadrazamı akıl ve bilgidir. Aceleci olma, yani her işin zamanını bulmadıkça acele etme, ama zamanını bulunca da sabretme.

Her nereye girmek istersen önce çıkacağın yeri gözet, yani bir yabancı ülkeye girmeyi dilersen önceden geri döneceğin yeri iyice kolaylamadıkça girme, önce sonunu gözle, sonra önüne bak, tâ ki işin sonunu çürütmeyesin, varlık işin sonudur.

Sonra padişahlara yüze gülme gerektir, her işte yüze gülmeyi unutma. Tuttuğun işi gönülle sağlam tut, el ucu ile tutmayı uygun bulma. Her neye nazar edersen doğru nazar et, tâ ki hakikat zamanı o görüşün hak mıdır, bâtıl mıdır, seçebilesin, çünkü bir padişahın gö-

rüşü bütün olmazsa her neye baksa gedik ve eksik görecektir. Akıl ve bilgi ile gönül gözünü açık tut, tâ ki gittiğin yol hak mıdır, bâtıl mıdır bilirsin. Bundan belli oldu ki padişah açık düşünceli ve uzak görüşlü ve sonunu düşünen olmalıdır.

Söylediğin her sözde gereklisini söyleyici ol, az söyleyici, az gülücü ol, tâ ki hizmetkârların (seni) hafifsemesinler. Kendini halka aziz göster, yani herkese yüz verip katına yol verme, tâ ki çeri halkına ve raiyyetin gözüne hor görünmeyesin. Yenilmiş olursan kimseden aman dileyici olma, yenmiş olursan ulu Tanrının halkına karşı bağışlayıcı ol, yani yendiğini esirgeyici ol, ama şefkatsiz kişilere şefkat etme, keremi âdet, yani huy edin. Yalnız heybet göstermedikçe (keremli) olma, hele kendi vezirine. Şöyle ki asla kendini vezire yavaşlıkla gösterme, bir anda kendini vezirin görüşüne muhtaç eyleme, vezirin söylediği her bir sözü, birisinin hakkında ya da bir iş için, dinle ama tezcek o sözle iş görme, olsun da görelim de ve ertele. Vezirden habersiz o haberi araştır, casuslat, gör ki o işle senin iyiliğini ister mi, yoksa kendi yararı için midir? Bunu öğrendikten sonra senin gönlüne hoş gelen cevabı ve, onun gönlüne hoş gelen cevabı verme, tâ ki seni kendi görüşüne görümlü sanmasın.

Sonra hırsıza merhamet edip bağışlama, hırsızı bağışlamak halkın zararına sebep olmaktır ve kanlının da bağışlanmasına sebep olmağı doğru görme, hele boş yere kan dökmüş olursa. Şöyle ki eğer kanlının kurtuluşuna ilgi gösterirsen, kanlısı bağışlasa bile güç ile, kıyamet gününde o kana sen de tutulursun.

Kimsenin senin buyruğuna hor bir gözle bakmasını uygun görme buyruğunu horlayan seni horlamış

olur, eğer böyle olursa ne beyliğinde hürmet kalır ve ne âlem halkında rahat. Çünkü padişahın âlem halkına rahatı buyruğu geçtiği içindir, buyruğu geçmeyince de o da sipahi gibidir. Padişah da görünüşte raiyyetin benzeridir. Ama padişah, sipahi ve raiyyet arasındaki fark odur ki padişah hâkimdir ve onlar mahkûm, hâkim mahkûma hükmünü geçiremezse arada düzen bozulur, ve hürmet kalmaz. Buna münasip,

Hikâye: Ey oğul şöyle işittim ki, senin deden Sultan Mahmud'un bir memuru vardı, adı Ebülferac Büsti idi. Nesâ ve Baverd derler iki hası vardı sultanın, onların işini tutardı. Bir gün bu memur, Ebülferac Büstî, Nesâ dedikleri hâsta zengince bir kişiyi gözetti, küçük bir bahane buldu, tuttu o kişiden çok mal aldı, mülkünü tuttu, el koydu, kendini de zindana attırdı, varlığını hep kendi elinin altına aldı. O biçare bunca zindanda kaldıktan sonra bir hile ile kaçtı, Gazne'ye vardı ve memurdan zulme uğradığı günlerin hakkını istedi, sultana şikâyet etti. Sultan Mahmud o kişiye bir ferman verdi. Bu kişi fermanı aldı, Nesâ'daki memura götürdü. Memur çok mal almıştı, vermeğe kıyamadı, «Bu kişi bir kez daha Gazne'ye ne zaman gidebilir?» diye düşündü ve şahın fermanıyla iş görmedi. O mazlûm yine Gazne'ye gitti ve Sultan Mahmud'un geçeceği yol üstünde durdu. Raslantı bu ya, Sultan Mahmud bağ gezintisinde imiş, keyiflenip yalnız olarak bir iki hasekisiyle gelirken bu kişi, «Adalet Nesâ memurundan» diye bağırdı. Sultan, yine «Ferman verin» diye buyurunca, bu kişi,»

— Bir kez ferman verdiniz, götürdüm verdim, hükmünü tutmadı.

Sultan bir sebepten dolayı üzgündü, fermanını iletim, tutmadılar, deyince gönlünü meşgul eden o üzgünlük yüzünden dedi ki,

— Benden ferman vermektir, eğer hükmünü tutmadıysa var başına toprak koy. (1) O mazlûm dedi ki,

— Ey hüdavend senin buyruğunla iş görmedi, başıma toprağı ben mi koyayım.

Sultan hemen o nükteyi anladı ve dedi ki,

— Yok ey hoca, ben yanıldım, hükmüm tutulmayınca toprak benim başıma gerek.

O anda buyurdu, iki has kul koştu, Nesâ yöresindeki memurlara buyurduğum gibi edesiniz diye. Öyle yaptılar, o mazlûmun köylerini yerlerini ve kalan nesi varsa alıverdiler ve memuru darağacına çekip boynuna da sultanın fermanını astılar, tellâl çağırttılar ki kendi padişahının buyruğunu tutmayanın cezası ve lâyığı budur.

Bu hikâye halk arasında münteşir oldu, yayıldı, ondan sonra kimse buyruk gelince iş görmemeye cesaret edemedi. Buna benzeyen bir (hikâye) daha.

Hikâye: Şöyle bilmiş ol ey oğul, senin dayın mübârek ve şehit Sultan Mesut ibn Mahmud zamanında... Bu Sultan Mesut saltanat tahtında karar kılıp oturunca, bahadırlık ve erlik erdemini iyi bildi, ama memleket ne ile sürüp gidecektir onu bilemedi, yani gereği gibi bahadırdı ama işleri idare etmesini bilmezdi. Şöy-

---

(1) Başına toprak koymak: Ölümü istemek.

le ki bütün beyliğinde güzel cariyelerle eğlenmeyi alışkanlık haline getirdi, tâ ki sonunda o eğlence ona zehir oldu. Canını, başını ve mülkü o istek uğruna heba etti, gece ve gündüz bu işle meşgul olduğunu görünce çeri halkı ve memurlar bildiler ki bunda beylik kaygısı yok, buyruğunu çiğnemek ardınca oldular. Her biri kendi başına buyruk oldu, sipahiler raiyyete kimseden korkmadan zulmetmeğe başladılar, ülke tedirgin oldu, adalet dağıtacak kimse olmadığı için halkın işleri bağlandı. Çeri halkı ve raiyyet dahi yüreklendi, yani Sultan Mesut'u kimse saymaz oldu. (İşte bu Sultan Mesut zamanında) Rıbat—ı Ferave derler bir yer vardır, Gazne mülkünde, oranın bir ameldarı, bir avrada zulmedip nesnesini almış. Birgün o avrat Rıbat—ı Ferave'den Gazne'ye geldi, kendi iniltisini Sultan Mesut'a arzeyledi ve adalet istedi. Sultan Mesut ferman verdi, memura gönderdi. Avrat fermanı aldı, memura getirdi, o da fermana itibar etmedi, fermandaki buyruk ile iş görmedi «Bu yaşlı bir avrattır bir kez daha Gazne'ye ne zaman gidebilir.» dedi ve gönlü rahat oldu. Avrat, zavallı, yine Gazne'ye geldi, sultanın katına çıktı, adalet istedi. Sultan ona yine ferman buyurdu. Karıcık dedi ki, «Ben o fermanı ona bir kez ilettim, o fermanınızla iş görmedi.» Sultan, «Benim yapacağım ferman vermektir, eğer fermanımla iş görmezlerse ne yapmak gerek?» diye sordu. Karıcık «Ne yapacağını ben söyleyivereyim.» dedi. Sultan, «De bakalım tedbir nedir?» deyince, karıcık, «Tedbir odur ki beyliği hükmünün geçtiği yere değin edesin, hükmünün geçmediği yeri elinden bırak, hükmünü geçirebilecek olan bir kimse tutsun. Hem sen de daima eğlence gözle, zevkinde ol. Ulu Tanrının kulları zulüm belâsına tutsak olsunlar, ya sen yarın Tanrıya ne cevap vereceksin.» dedi.

Sultan Mesut o karının sözünden çok sıkıldı, utandı, gaflet uykusundan uyandı, tez buyurdu o karıya hakkını verdiler ve o ameldarı, Rıbat kapısında asıverdiler, ondan sonra uyanıklığı gafletten daha çok oldu.

İmdi bir padişahın hükmü ilinde geçerli değilse, o, padişahlığa lâyık değildir. Çünkü nasıl kendisiyle kalan halk arasında fark varsa, kendi hükmüyle başkalarının hükmü arasında da fark gerektir, çünkü âlemin düzeni, hükmünün geçmesi iledir. Hükmün geçmesi siyâsetsiz olmaz. Öyleyse siyâset göstermekte kusur etmemek gerek, tâ ki âlemin düzeni bozulmasın.

Sonra sipahiyi raiyyet üzerine havale kılma, yani güç etmeğe bırakma, tâ ki memleketin mâmûr, ilin şen olsun. Çerinin işini nasıl gözlersen, raiyyetin işini de öyle gözlemek gereksin. Gerçi raiyyete çeriyle boyun eğdirilir, ama çeri de raiyyetle kaimdir, çünkü raiyyetten tahıl elde edilir, sipahi (onu) harcar. Raiyyetin şenliği ise, yerinde adaletten olur. İmdi adalet dışı olan düşüncenin gönlüne girmesine yol verme ve ulu Tanrının kulları zulüm derdine uğrayıp sana yardım isteyerek gelseler sabırlılık gösterme, tez adaletle (dertlerini) iyi et, onları sabra görümlü etme.

Ondan sonra askersiz, her an yalnız oturmağı âdet edinme, tâ ki sen çeri halkına çeri halkı da sana vahşi görünmesin. Çünkü sen ne zaman çeri halkını görünce ürkersen onlar da seni görmekten öyle ürkerler. Öyleyse soğukluk iki yanlı olur, haşmet bozulur.

Sonra sipahileri ve raiyyeti hoş tutmakta kusur etme, çünkü bu iki tayfaya kusur edersen düşmanının yararını etmiş olursun. Öyleyse raiyyete adalet, sipahi-

lerin ulularını her zaman yemek ve şarapla sohbetine çağır, gelsinler, iyilikler et, hilât giydir, başka iyilikler için ümitvar et, kendini daima onlara sıcak göster ki onların da gönlü sana ısınsın. Çünkü sipahilere bu dediğim iyilikleri etmezsen gönülden düşmanın olurlar. Şöyle ki eğer o sırada seni aldatamazlarsa, düşmanın bulunduğu zaman yolunda canlarıyla oynamazlar, belki düşmanınla dost olup canına kastederler. Öyleyse biraz çeri halkını gözet biraz da yakınlarını ki beyliğin yaraşığı bölye hoştur.

Ondan sonra padişahlık şarabından sarhoş olmamaya çalış, yani beyliğim vardır, ne derdim var deyip mağrur olma ki bu gaflet nişanıdır. Beyliğin altı türlü sermayesi vardır, saltanatın temeli o altı huyla sağlam olur. İşte sen de bu altı türlü özelliği huy edinmekte kusur etmemeye çalış: Önce adalet, ikincisi kerem, yani vermek, üçüncüsü heybet göstermek, dördüncüsü meşrû olmayan işlerden sakınmak, beşincisi aceleciliği terketmek ve her işin fırsatını kollamak, altıncısı ise gerçek söylemek. Eğer padişah gaflet şarabından mest olursa bu huylar onu padişahlık işinde ayık gösterir.

Sonra yörendeki padişahların hareketinden gafil olma, yani şöyle gerektir ki âlemin beyleri kendi ülkelerinde ve saraylarında her ne konudan dem vursa, yani söz söylese, sen o sözün kasdına ermelisin ve amacını bilmelisin. Buna münasip,

Hikâyet: Benden önce saltanat tahtına hükmeden, rahmete ulaşan babamdan —Tanrının rahmeti üzerine olsun— şöyle işittim ki, Seyistan meliki ölünce iki oğlu kaldı, büyüğüne Adudüddevle derlerdi, küçüğüne

Fahrüddevle, ama beyliğe Adudüddevle geçti, Fahrüddevle (bunu) kaldıramadı, ikisinin arasına düşmanlık düştü, başa çıkamayınca çaresiz Fahrüddevle büyük kardeşi Adudüddevle'den kaçtı, başını kurtarmak için. Hiç bir yere gidip kalamadı, ancak benim dedem Şemsülmaâli katına vardı, aman diledi. Şemsülmaâli ona aman verdi, artık korkma diye gönlünü aldı, Fahrüddevle'nin katına gelmesiyle öğündü, çok hoş tuttu, çok iyilikler yaptı onun için. Şöyle ki benim halamı, yani babamın kızkardeşi Sittünnisa'yı ona nikâhladı, helâlliğe verdi ve onu everdiğinde acayip düğün yaptı, öyle sevindi ki vasfetmek mümkün değil. Çünkü Şemsülmaâli, Fahrüddevle'nin hısımı idi, şöyle ki benim anamın anası Fahrüddevle'nin halasıydı ve benim babam, Fahrüddevle'nin babası Hoca Hasan Firuzan'ın kızındandır. Kısacası Adudüddevle işitti ki kardaşı, Şemsülmaâli'nin katına varmış ve Şemsülmaâli onu hoş tutmuş, evermiş, (bu duruma) sıkıldığı için elçi yolladı. Elçi Şemsülmaâli'nin katına vardı ve nâmeyi sundu. Söz arasında elçi dedi ki,

— Adudüddevle selâm eder ve der ki, karındaşım Fahrüddevle oraya varmış. İmdi bilirsin, sizinle bizim aramızda dostluk ve karındaşlık vardır, birlikte doğmuştan yeğ, öyleyse gerektir ki onu tutasın ve bana gönderesin, tâ ki ben de kendi ülkemden nereyi istiyorsan sana vereyim, dostluğumuz daima yerinde dursun. Yok eğer adım kötü olmasın dersen, açıkça tutup göndermeyesin, hemen orada gizlice buyur, ağu versinler, böylece hem benim amacım yerine gelsin, hem de senin adın kötü olmasın.

Şemsülmaâli bu sözleri işitince elçiye dedi ki,

— Ey süphanallah, onun gibi bir ulu padişaha ne gerektir ki benim gibi bir kişiye böyle söz söylesin. Be-

nim onun dediği gibi bir işi işlemem nasıl mümkün olur ki tâ kıyamete kadar kötü adlı olayım ve kötülükle anılayım.

Elçi,

— Ey Hüdavend, dedi, Adudüddevle'yi, Emir Ali için —Ki Fahrüddevledir— terketme, Fahrüddevle'yi Adudüddevle'ye ver, çünkü o senin için karındaşından daha müşfiktir. hem dostlukta da seni doğmuş karındaşından yeğ sever, —Sonra şöyle böyle olayım eğer yalan isem diye and içti ve devam etti— beyimin beni buraya gönderdiği gün, söz arasında, ey filân Tanrı bilir ki ben emir Şemsülmaâli'yi çok severim, dedi. Tâ hattâ filân şu kadar günü geçtikten sonra, siz hamama gitmişsiniz, soğuklukta ayağınız kaymış düşmüşsünüz, o işitti, üzüldü, dedi ki «Meğer kırk yedi yaşında kocalık erdi ki kuvveti eksilmiş olsun» diye çok düşünceli oldu o yüzden dedi.

Ama elçinin bu nükteyle anlatmak istediği oydu ki, yani bilmiş ol benim beyim senin işinden gafil değildi, her halinden haberlidir. Bu hikâyeyi böylece dersin diye Adudüddevle tâlim ettirmişti.

Elçiden bu sözü işitince Şemsülmaâli dedi ki, «Ömrü bâki olsun, kabul ettik ve gösterdikleri bu şefkat için minnettar olduk. Ama biz de onun yüzünden ne kaygılar yediğimizi anlatıverelim. Geçen aydan bu kadar gün geçmişti, seni buraya gönderdiğinden bir gün önce, gece sarayında filân mecliste, yani oturakta, ya sofada ya da tâbhanede, müselles içti, sarhoş oldu, filân yerde yattı ve Nuştekin Saf'ı koynuna aldı, gece yarısı oradan kalktı, avratlar sarayına girdi, dama

çıktı, cariyelerin dairesinde utçu ile buluştu, yani ut çalan cariyesini koynuna aldı. Damdan geri inerken iki ayak merdivenden düştü. Ben bunu işittim çok üzüldüm kendi kendime dedim ki, meğer kırk iki yaşında aklı bozulmuş olsun, yoksa bir kişi kırk iki yaşında padişah olsun da, niçin o denli şarap içsin ki damdan aşağı inmek elinden gelmesin, ya da geceyarısı bir döşekten bir döşeğe daha nakletsin ki böylesi başına gelsin.»

İmdi bundan belli oldu ki elçi nükte yapınca, padişahım senin halinden gafil değildir diye haber verince bu da elçiye kendi padişahından haber verdi, yani şu demek olur: Ben de sizin halinizden öyle haberliyim diye bildirdi.

İmdi ey oğul bu sözden amacım odur ki yörendeki padişahların halinden haberdar olmalısın, şöyle ki padişahların halini bilesin. Elinin altındaki çerinin ve raiyyetinin de halinden haberli olman gerek. Çünkü bir padişah kendi şehrinden haberli değilse, başka şehirlerin haberini de azıcık bilir. Buna münasip,

Hikâye: Şöyle bilmiş ol ey oğul, senin dayın zamanında, Öyani Sultan Mesut ibn Sultan Mahmud Gazne'de padişah olunca o devirde ben de Gazne'de idim. Sultan Mesut bana çok ikram ve saygı gösterdi, katında bir zaman durdum, kulluk ettim, beni denedi, gördü ki sohbetine lâyıkım, beni has nedim edindi. Has nedim odur ki bir an şahın meclisinden ayrılma sın, daima hazır olsun, kayıp olmasın. İşte ben de hei an yemesinde, içmesinde hazırdım. Tâ ki bir sabah sabuh içmeğe oturduk içki arasında sipahilere destur verdiler, beyler içeri girdiler, hizmet ettiler, yani şahı

ululadılar ve gittiler. Ama Hoca Ahmet ibn Hasan Meymendî, Tanrının rahmeti üzerine olsun, ulu vezirdi, Sultan Mesut onu bırakmadı gitmesi için, içkide birlikte oturdu, içmekle meşgul oldu. Bir zamandan sonra, meğer şehrin nazırı olan yazıcı kapıya gelmiş, Ali ibn Rebi adlı bir hadım vardı ona bir tezkere vermiş, bunu şaha veresin diye. Gördük ki Ali ibn Rebi o tezkereyi getirdi, şahın eline sundu, sultan kâh şarap içer, kâh o tezkereyi okurdu, bir zaman sonra sultan buyurdu ki, «Bunu yazanın sırtına beş yüz ağaç vurun, tâ ki bir kez daha yazdığı zaman kısacık yazmasın, açıklamasıyla birlikte yazsın. Çünkü bu tezkereye dün gece Gazne'de on iki bin evde sumak aşı pişmiş diye yazmış, ama hangi mahallededir ve kimin evidir bildirmemiş. İmdi mademki ben mahallesini ve kimin evinde piştiğini bilmeyeyim sumak aşı ne kadar gerekse olsun bana ne.» Hoca Ahmet dedi ki, «Sultanın hayatı bâki olsun, o yazıcının amacı oydu ki tezkere hafif ve şirin olsun. Bu sebeple sözünü bir anda söyledi, eğer ayrı ayrı açıklarsa bir ulu kitap olurdu, bir günde okunmazdı. Çünkü sumak pişen evleri anınca, öteki evlerde de ne türlü aş pişti ise onu da anmak gerekirdi. Ama eğer sultanım bu kez merhamet edip af buyurursa, ben o kişiye tembih edeyim, tâ ki artık hepsini toplayıp bir sözle kısacık yazmasın. Sultanın bilmediği evin sahibinin adını bilsin ve bildirsin. Her bir evi ve evin sahibini ayrı ayrı açıklasın ve anlatsın, apaçık göstersin.» Sultan Mesut, «Bu defa affettim, gelecek sefer Hoca Ahmet ibn Hasan'ın dediği gibi yazmak gerek.» dedi.

İmdi ey oğul, gerektir ki kendi ilinden, sipahilerinden ve raiyyetinin halinden gafil olmayasın. Hele ken-

di vezirinin halinden ki canını ve malını ona emânet etmişsin. Eğer vezirinin halinden gafil olursan, canından ve malından gafil olmuş olursun.

Ondan sonra eğer yörendeki beylerle dost olmazsan, yarı düşman da olma, büsbütün düşman ol, yani gizlice düşmanlık etme, açıkça düşman ol. Gücünün yettiği kadar düşman olursan bari kendi derecendeki beylerle gizlice düşmanlık etme, tâ ki beyliğine noksan olmasın. Buna münasip,

Hikâyet: Şöyle işittim ki İskender bir düşmanıyla savaşmağa giderdi, beyleri ona dediler ki, «Ya melik, şöyle bilmiş ol ki bu senin savaşmağa gittiğin düşmanın çok gafil kişidir, üzerine gece baskını yapıp dağıtmak gerektir.» dediler. İskender, «O kişi ki düşmanına karşı gizlice zafer kazanmak istesin padişahlığa lâyık değildir.» dedi.

İmdi ey oğul, sen de padişahlıkta ulu işler gözlemeği adet edin. Çünkü padişah bütün halktan uludur, gerektir ki işi de bütün işlerden ve sözü bütün sözlerden ulu olsun. Şöyle ki Firavun, Tanrının lâneti üzerine olsun, onun gibi ulu sözleri söylemese, ulu Tanrı onun sözünü kıssasında haber vermezdi, «Firavun, ben sizin ulu Tanrınızım,» (1) dedi. İşte bu ulu sözü yüzünden bu âyet okunacaktır ve kıyamete dek onun adı anılacaktır, o sözünü ulu söyledi, tâ kıyamete dek lânet ile anılacaktır, sen uygun söyle rahmetle anıl.

Ondan sonra ahde hilâf etme, yani bir şeye ant içsen andını bozma, anda aykırı davranmak halka karşı

---

(1) Nâzîat suresi, Âyet 24

ayıptır, hele padişah olursa. Çünkü halk eğer anda aykırı davransa, bağlı kalmasa acizliğine delildir, padişah neden acizdir ki andından dönsün vesselâm.

İmdi padişahın töresi ve şartı budur ki söyledim. Ama şöyle ki eğer rastlayıp da bir işin ucuna daha yapışmak istersen, köyde kethüdalık, ekincilik gibi veya şehirde başka sanat gibi, her ne sanatı öğrenirsen, gerektir ki şartını da saklayasın, tâ ki işin elinde revnaklı olsun, yani uygun olsun ve o sanattan yarar sağlayasın.

Kırk Üçüncü Bölüm

EKİNCİLİK VE GERİ KALAN SANATLARIN ŞARTINI BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ey oğul, eğer köy kethüdalığıyla meşgul olursan yani ekin ekmeğe heves edersen, gerektir ki her ekilecek ekinin vaktinden haberdar olmalısın. Ekmek istedikleri her şeyin vaktinin geçmesine izin verme, şöyle ki vaktinden on gün önce ekersen daha iyidir, iki gün sonra ekmekten ise. Daima çiftçinin düzeni ve âleti, öküzden, sabandan ve demirden hazır gerektir. Öküzün iyisini al, iyi besle, yemini bol ver. Şöyle gerektir ki sürüde daima bir — iki çift öküzün dinç yürüsün, eğer bir öküzün sakat olursa, zayıflarsa ya da ölürse hazır öküzün bulunsun, tâ ki işin geri kalmasın. Her tertibatın da böyle olmalıdır ki ekin vakti geçmesin.

Ekini bir tamam ekince çift sürmekten gafil olma, nadas etmek ardınca ol, ekini otlu yere ek, açık yere ekme, yani kalın yere ek yufka yere ekme. Çünkü kendini örtmeyen bir yerden yatak yorgan elde ederim diye umma. Daima yerinin imarıyla meşgul ol, tâ ki hâsılından muradını alasın. İşte ekinciliğin şartı budur, eğer aklında tutarsan yararını görürsün.

Geldik... eğer başka sanatların ehlinden birisi olursan, yani terzi, kunduracı, ipek tüccarı ya da manifa-

turacı, bunlardan birisini öğrenip işleyince gerektir ki eli çabuk olasın ve iyi işler işleyesin, halk seni hünerlidir diye öğsün, böylece işin tamam olursa müşterin çok olur. Öteki meslektaşlarından senin işinin yeğ olmasına çalış. Kazanç tamahı için sert davranıp müşteriyi kaçırma, tâ ki sanatından rızk yiyebilesin. İmdi az kazanca kani ol, tâ ki halkın alış verişi hep seninle olsun, senden alışveriş etmeye rağbet etsin.

Satış yaparken müşteriye kardaşım, canım, balım, dostum demekte kusur etme. Gereken alçakgönüllülüğü göster, tâ ki senin iyiliğinden müşteri utansın, kolaylıkla alışveriş etsin, sana yararı dokunsun ve o hoşnut gitsin. İşte bu yumuşaklıkla muamele edersen, bütün halk senin işine müşteri olur, kazancın da artar. Böyle olunca bütün sanatlarla uğraşanlar ister istemez seni kıskanıp haset ederler, hem pazarda sen hepsinden tanınmış ve ünlü olup bilinirsin.

Ama alışverişte gerçek söylemeği âdet edin, sakın yalancı olma ve hünerinde sanat pintiliğinden perhiz et, sakın. Kibir ehli de olma, yani sanatını eksik bilenler senden öğrenmek isteseler cimrilik etme, öğret, senden hünerli olanlardan da, büyüklenme, öğren.

Ondan sonra avratlarla ve çocuklarla sakın alışveriş etme, bunlardan çok yarar isteme. Eğer bir garip senden birşey almak isterse, ondan kâr isteme. Eğer bir garip düşkün olursa ona yardım et, elinden tut ve lâyık olanları hoş tut.

Mülkünde oturduğun padişaha karşı doğru ol, hain olma. Ama o padişahın kulluğuna, yani çok hizmetinde bulunmaya istekli olma. Sipahilerle karışıp birlikte oturup kalkmaya heves etme. Ağır terazi ve eksik taş

tutma. Kendi ailene ve ev halkına iki gönüllü ve iki keseli olma, yani birini sevip birini yerme; birine masrafı fazla yapıp birine eksik yapma. Ortak olduğun kişilere hain olma. Hangi sanatı işlersen işle hile yapma, şöyle satın aldıkları zaman bilene iyisini, bilmeyene kötüsünü satma, bilene ve bilmeyene aynı işi işle. Tezvirden, yani kalplıktan arınmış ol, tâ ki sonun iyi olsun.

Ondan sonra elinden gelirse ödünç vermeği ganimet bil, yalan yere ant içme. İkiyüzlü olma, yani halkın önünden bir türlü, ardından bir türlü söyleme. Alışta ve verişte kimse ile çatışma, eğer bir yoksul sana borçlu olursa, bilsen iki eli dardır, takaza edip ver deme. O borçlun olan yoksula karşı iri sözlü ve takazacı olma, iyi gönüllü ve yüce himmetli ol, tâ ki ulu Tanrı senin aldığına ve sattığına bereket versin.

Her sanatkâr bu anlattığım gibi olursa, bütün halk arasında iyilikle ve hünerle yeğin olur.

İmdi o ki bu tayfanın şartıdır, söyledim. Bundan sonra her tayfanın civanmertliğinden gücümüz yettiğince beyan edelim.

Kırk Dördüncü Bölüm

CİVANMERTLİK ŞARTINI BEYAN EDER

Geldik imdi ey oğul, civanmertlik etmek istersen önce civanmertlik nedir bilmek gereksin, aslı neden meydana gelir? Şöyle bilmiş ol ki insanda üç sıfat vardır, civanmertlik ondan meydana gelir ve de şöyledir ki bütün insanlar o üç sıfatla öğünürler, ben de bu üç sıfat yoktur diyebilen bir insan yoktur; kendine tanıklık eder, elbette vardır, der. Ulu Tanrı gerçi bu üç sıfatı insana verdi ama bu üç sıfatlı az bulunur. Çünkü bu üç sıfat kimde bulunursa o Tanrının iyi kullarındandır.

Geldik... o üç sıfat nedir? Birisi akıl ve bilgi, ikincisi doğruluk, üçüncüsü erliktir. Herkes bu üç sıfat bizde de vardır diye iddia eder, şüphe yok, şöyle ki gerçek gözüyle gözetirsen kimse yalan söylemez. Çünkü hiç bir vücut yoktur ki bu üç sıfat olmasın. Elbette her insanda halince akıl, doğruluk ve erlik vardır, ama tabiatının kendiliğinden ve gönlünün karanlıklığından değme kişi bu üç sıfatın gerçeğini görebilemez. Çünkü gözün kendisi bulanık olursa, bu sıfatların yolu çoğuna kapalı olur.

Geldik imdi... hikmet nedir ki bütün insanoğulları bir dölden iken kimisi kendindeki bu üç sıfatın gerçeğini bilsin ve kimisi kuşkuda kalsın. Hikmet budur

ki ulu Tanrı halkın vücudunu bir mecmua gibi düzmüştür. Türlü türlü nesneleri cihanda ayrı ayrı görürsün, o, bütün ayrı ayrı gördüğün türlü türlü nesneleri bir bir getirdi insanın vücudunda topladı. Ona âlem—i küllî ya da âlem—i cüzi dersen doğru olur. Görmez misin dış dünyada her ne varsa insanın vücudunda da vardır. Meselâ âlemde tabiatlar var, yani sıcak, soğuk, kuru ve nem, insanda da var. Gökler vardır âlemde, döner, insanda da halden hâle dönmek vardır. Âlemde encüm, yani yıldızlar vardır, insan da iki göz vardır. Âlemde anasır—ı erbaa vardır, ateş, su, hava ve toprak, insan da da safra, balgam, kan ve sevda vardır, kısaca gün gibi, basiret, sûret, heyûlâ, nefis ve akıl, bunların her biri kendi haddinde bir âlemdir, ama derece ile, terkip ile değil.

İşte insanın yapısı, bütün bu sayılanlardan vücudunda toplanıp yaratılmıştır. Ama ulu Tanrı bu toplananların arasına bentler eyledi, birbirine bağladı, tâ ki yine kendi açmadıkça birbirinden ayrılıp dağılmasın. Şöyle ki bu evrende de görürsün ki eflâk ve tabiatlar, huy ile değil ama cinsiyetle birbirine bağlıdır, yani gerçi cevherleri (özleri) biribirine aykırıdır ama karşıt olanları öyle bağladı ki birbirine, aykırılıkları, yani birbirine düşman oldukları belirmez. Nitekim ateş ve su birbirine düşmandır, hava ve toprak da. Böyle olunca ulu Tanrı bu dört düşmanı bir yere toplayınca birbirine zararı dokunmasın diye toprağı ateş ile su arasına bağ olmaya vasıta kıldı. Çünkü toprağın tabiatı soğuktur ve kurudur kuruluğu ile ateşe bağlandı, soğukluğu ile suya, yani ateş kuruluk gördü ve su soğukluk gördü. İşte bu niteliklerle toprak onlarla birleşti.

Geldik... yine bir yandan havayı, ateşle su arasında bağ kıldı. Şöyle ki havanın tabiatı sıcaktır ve nemdir. Sıcaklığı ile ateşe meyletti ve nemliliği ile suya. İşte bu dört karşıt düşman birbirine cinsiyet göstermekle ulaştılar.

Ama bunların sonunda göklere ulaşması gerek. Nitekim toprak kuruluğu ile suya cinsiyet buldu, ulaştı, su da soğukluğu ile toprağa aynı şekilde bağlandı ve nemliliği ile havaya, hava da nemliliği ile suya, sıcaklığı ile ateşe, ateş de hafif olma niteliğiyle buhar—ı esire, yani göğe, gök yıldızlara, yıldızlar bütün yıldızların ve göklerin padişahı olan güneşe, güneş arılığa ulaşmıştır ki cevheriyet arılığın ileri gelenidir. İşte güneş özünü ulaştırdı heyûlâya. Çünkü güneş beşinci unsurdur, yani ateş, su, hava ve toprak dört unsurdur, güneş bunların cinsinden değildir, nurdandır, onun için beşinci unsur dediler..

Geldik... güneş heyûlâya bağladı, yani bir nesneye bağladı ki, suret yeteneği olsun. Heyûlâ surete, suret nefse bağlandı. Tanrının fazlıyla. Nefis akla, bu volla varatılanların hepisi bağlandı tabiatlara, tabiatlar bağlandı maddeye, madde kuvvete, kuvvet gıdaya, bunların hepsi birbirine zincirleme ulaşmıştır. Şöyle ki eğer tabiatlar gıda maddesinden kuvvet bulmasa biribirine ulaştığından ötürü tez yok olurdu. İşte bu bağlar birbirine gıda erişmenin sebebi oldu. Şöyle ki vücut gıdadan, gıda maddeden, madde tabiatlardan, tabiatlar gökten, gök heyûlâdan, heyûla nefisten, nefis akıldan gıdalanır ve kuvvet tutar. Kalanını da buna göre kıyas et.

Geldik imdi bu adını açıkladıklarımızın her birinin başlıbaşına uyduları vardır ki ondan başkasına uymaz ve başka şeyle birleşmez. Nitekim karalık ve aklık, insanın teninde tabiatlardan oluşur, yani ateş, su, toprak ve havadan oluşur. Suret, güzellik, hayat, yani diriliğin sebebi kuvvet ve hareket felekten oluştu. Beş türlü duyu insanın vücudunda hassastır yani duyucudur. Şöyle ki dışarıdan vücuda bir şey görünşe önce onlar duyarlar akla haber verirler, akıl gönüle, gönül cana ulaştırır, bütün beden haberdar olur. İşte bu beş havass—i cesedanî dediğimiz biri işitmektir, ikincisi görmektir, üçüncüsü koklamaktır, dördüncüsü tatmaktır ve beşincisi dokunmaktır. Bunun beşi de heyulâdan oluşur, yani surete yetenekli nesneden. Çünkü filozofların suretle heyulâ arasında ihtilâfı vardır. Bazıları derler ki, heyulâ aynı zamanda surettir demek olur. Bazısı araştırmıştır, hayatta olan her suretin, yani diri olan suretin heyulâsı vardır, ölünce suretten ayrılır, derler. İmdi bundan belli oldu ki suret heyulânın yaraşığı imiş, ölünce parlaklığının gitmesinin sebebi bu imiş.

Geldik imdi üç türlü havass—i ruhanî vardır, içeriden duyarlar, duyduklarını saklarlar, akılda tutmak, düşünmek ve hayal kurmak gibi. Bunların üçü de nefisten oluştu. Ama insan bütün bu dediğimiz sıfatların hepsinden saygın, değerli ve uludur, değme insana onun madeninden işaret olunmadı. O üç sıfatın, yukarda söylemiştik, yani kerem erliktir, marifet bilgidir, ve doğruluk; bunların sermayesi akıldır, yani bunlar akıldan oluştu. Ama bu üç sıfattan marifet, hepsinden ulu nasipdir. Çünkü marifet, yani bilgi dedikleri tan-

rısal âlemde aklın olgunluğuna uğrayıp gelir insanın bedenine. İşte beden, can ile diridir, can nefis ile diridir, nefis akıl ile diridir, şöyle ki bunlar birbirinin varoluşuna delildir. Nitekim hareket eden vücut görürsen belli ki canı vardır. Konuşan canlı görürsen elbette nefsi vardır. Her nefis ki istemekte görürsün, elbette aklı vardır. Bunun delili, görmez misin ki delilerin aklı yoktur, nefsinde de isteği yoktur.

Geldik... bu açıkladıklarımızın hepsi, yani kerem, marifet ve doğruluk her bir insanda bulunur. Ama beden ile can arasına bir illet perde olur, düzenliliklerinin bağı bozulur, gevşer, bedene candan istediği şey erişmez. Nitekim hareket ve kuvvet nefisten, ağır canlılık ve alçaklık suretten, nefis ile can arasına perde olur, artık nefisten cana tamam madde hâsıl olmaz, yani o beş türlü duyudan —işitmek, görmek, tatmak, koklamak ve dokunmaktır— cana hiçbir zevk hâsıl olmaz. Her kimin nefsi ve aklı arasında bilgisizlik karanlığı perde olursa asla aklından nefsine madde erismez, yani düşünme, tedbir, kişilik ve doğruluk onun nefsinden gelmez. İşte doğrusu hiç kimse yoktur ki onda marifet, kişilik ve doğruluk olmasın, ama ne zaman ki ulu Tanrının kendinden yana gelen marifet yolunu kişi can vüzüne bağlı gösterirse, böyle birisi o üç sıfat için iddia gösterir ama mânâ gösteremez, dünyada o kişilik dâvasını etmeyen hiç kimse bulamazsın. Ama sen gayret et, tâ ki başkaları gibi olmayasın, mânâsız iddiada bulunmayasın. Tanrısal âlemden gelip canından yana gözünce marifet volunu açık tutasın, sormak ile, bilmek ile tâ ki sana iddiasız mânâ hâsıl olsun.

Ondan sonra bilmiş ol ki filozoflar kendi akıllarıyla bilgiyle bir suret düzenlediler, ama maddi değil, söz-

le tasarladılar, bir insan gibi ki bedeni civanmertlikten yani mürüvvetten, canı doğruluktan, duyuları bilgiden ve içinde mânâsı arılıktan olsun. Geldik imdi, bu sureti böyle oluşturunca, döndüler yine onu halka bağışladılar, bölük bölük üleştirdiler, bir bölüğüne o suretin bedeni nasip oldu ancak, bir bölüğüne bedeni ve canı nasip oldu, bir bölüğüne beden, can ve duyu nasip oldu, bir bölüğüne de beden, can, duyu ve mânâ nasip oldu. Nasiplerine beden düşen bölük ayyarlar, sipahiler, ve pazarcılardır, bazıları onlara civanmert diye ad koydular. Beden ve can nasip olan bölük onlardır ki dıştaki marifetten haberdar oldular, şeriate uyan sûfi dervişler gibi, bazıları onlara dindar ve zâhit diye ad koydular. Beden, can ve duyu nasip olan bölük bilgelerdir, ermişlerdir, yani velîlerdir, bazıları onlara âlimler ve ulular diye ad koydular. Beden, can, duyu ve mânâ nasip olan bölük ruhanilerdir, meleklerden ve insanın toplamından gönderilmiş peygamberlerdir, bunlar seçkinlerdir.

Geldik imdi onlara ki civanmertlik nasip oldu, civanmertliğin aslı nedir bilsinler. Çünkü civanmertliğin aslı üç nesnedir: Biri odur ki yapabileceğin bir işe sıva kolunu, yani bir söz ki söyleyesin, yerine getirmelisin. İkincisi gerçekten başka söz söylemeyesin, üçüncüsü her işte sabrı âdet edinesin. Çünkü civanmertlikle ilgili her sıfat bu üçtendir. İmdi eğer o üç sıfattan başkasını farkedemezsen, ben kolayca söyleyivereyim. Çünkü civanmertliğin sıfatı çok türlüdür. Ama civanmertliğe ulaşan her sıfat, bu üç sıfatın altında gizlidir. Eğer senin için o perdeyi kaldırmak zorsa ben bu üç sıfatın eczasını, her tayfa arasında nasılsa ve civanmertlikle-

rinin derecesi, ölçüsü ne ise açıklayayım, tâ ki sen de bilmiş olasın.

Sakın müsriflerden olmayasın, çünkü malını, sözünü ve fiilini tutumsuz harcayanlar iki bölüktür: Birisi yerine harcar, eli açık olur, birisi yerine harcamaz adı müsrif olur. Şöyle ki eğer civanmert bir akça verirse mademki yerine verir, cömerttir derler. Müsrif bin akça verse mademki yerine düşmez, tıpkı aç kişiye su vermiş gibi, işte onun gibisine müsrif derler. Sözde ve fiilde de bunun gibi.

Geldik imdi ayyarlar arasında civanmertlik odur ki onda bir nice hünerler olsun. Bir hüner odur ki gösterişli ve mertçe olsun, her işte sabırlı olsun, verdiği sözde gerçek olsun, namuslu olsun, gönlü arı olsun, kendi yararı için kimsenin zararını istemesin, belki dostlarının yararı için kendinin zararını uygun görsün. Esirler üzerine tecavüz edip el uzatmasın, yoksul kişilere yardım etsin. Bir mazlûma güç eyleyen bir zalimi görürse zûlmetmeye bırakmasın, engellesin. Kendi de doğru olsun, sözü nasıl doğruysa. Kendi kazancını ve masrafını helâlden etsin. Avratların sözünü etmekten utansın. Belâyı kendine rahat bilsin.

İşte civanmertliğin dalları bunlardır, ama doğrusunu istersen, bâzgeşti, yani gelip duracak yeri o önceki üç sıfattır, yukarıda öğmüştüm, yani kerem, sabır ve doğruluk. Ama hepsinden iyisi doğruluktur. Buna münasip,

Hikâye: Şöyle derler ki bir gün Kuhistan'da bir yerde ayyarlar toplanıp oturmuşlardı. Bir kişi bunların meclisine girip geldi. Ona sordular, «Kimsin?» dedi ki,

«Elçiyim, Merv şehrinin ayyarlarından geldim, size selâm ederler ve derler ki iki mesele sorarız sizden, eğer iyi cevap verirseniz, yani makbul olsun, biz razıyız sizin hizmetkârınız olmaya, eğer iyi cevap vermezseniz kabul edin bizim ululuğumuzu.» Bunlar, «Söyle sorunu işitelim.» dediler. O kişi dedi ki, «İlk soru budur ki söyleyin, civanmertlik nedir? İkinci soru budur ki bir yerde otururken bir suçlu ya da suçsuz kişi gelse geçse, ardınca bir kişi daha gelse, elinde bir yalın kılıç, o önce geçenin canına kasdetmiş, onu öldürmek ister olsa, yolda oturan bir ayyarın yanına ulaşıp, şu sıfatlı bir kişi buradan geçti mi deyip sorsa ona nasıl cevap vermek gerektir? Elbette şimdi geçti derse koğulamış olur, görmedim derse yalan söylemiş olur. Yalan ve koğulama ikisi de ayyarlara uygun düşmez öyleyse nasıl cevap vermek gerektir ki koğulamasın ve yalan söylemesin.» Kuhistan ayyarları bu meseleleri işitince birbirlerine bakıştılar. Sonunda topluluğun arasında bir er vardı, adına Fazl ibn Büsti—i Hemedanî derlerdi, o dedi ki, «Ben cevap vereyim.» Merv'den gelen, «Buyurun.» dedi. Fazl—ı Hemedanî, «Civanmertliğin aslı sabır ve doğruluktur,» dedi, «Ama o yolda oturan ayyardan haber sorunca cevabı budur ki oturduğu yerden bir iki adım ileri varsın, desin ki ben buraya geleli beri kimsenin geçtiğini görmedim, tâ ki hem koğulamamış olsun ve hem de yalan söylememiş olsun.» Merv'den gelenin kendisi Merv ayyarlarının ulusu imiş, cevabı beğendi, hemen Kuhistan ayyarlarına baş indirdi, tâbi oldu ve gitti.

İmdi ey oğul, bu dediğim sözlerden bir şey anladınsa tamam bilirsin ki civanmertlik ne mene bir şeydir.

Geldik imdi, bu açıkladığımız civanmertlik ayyarların sıfatıdır, sipahiler de aynı ayyarların töresinde olmak gerek, şart budur. Çünkü tam bir sipahi olan sipahi, ayyarlığında tamam olan ayyar gibidir, belki sipahinin daha iyi olması gerektir. Gerçi ayyarla sipahi arasında azıcık ayrılık vardır ama iyilik göstermek, konuk ağırlamak, cömertlik yapmak, haktanırlık, arı ve güzel elbise giymek gerektir ki sipahide daha fazla olsun. Sipahilerle ayyarlar arasındaki ayrılık dediğimiz budur ki avrat sevmek, kendisine bakmak, kul sevmek ve ululanmak sipahilerde hünerdir, ayyarlarda ayıptır.

İmdi sipahilerin ve ayyarların civanmertliği budur, anlattım. Ama pazarcıların civanmertliğinin şartını sanatkârlar bölümünde beyan ettimdi, tekrar gerekmez. İşte bunlar o kimselerdir ki filozofların kurduğu suretten nasipleri bedendi.

İmdi geldik nasiplerine ten ve candan pay düşen bölüğe; demiştik ki (bunlar) din ve takva ehli, sûfiler, şeriate uyan dervişlerdir. Halk onlara marifet sahibi ve zâhit der. Bu tayfanın civanmertliği, önce andığımız bölükten fazladır. Çünkü onların beden idi, bunların ten ve can ve doğruluktur, doğruluk bunlarda fazladır.

Geldik imdi bunların civanmertliği odur ki ibadetine göre konuşsun, yaşaması da zahidane olsun ve İslâm dinini savunanlardan olsun, hem de riyadan uzak olsun. Asla kızmasın, yalnız din muhaliflerine öfkelensin. Halka dindarlık satmak için halkın perdesini yırtmasın. Kimseye ant içmekten çekinmeyecekleri ve boşanmaktan korkmayacakları bir fetva öğretmesin, ama dine yararlı fetvaları halka söylemekte cimrilik etme-

sin. Eğer bir biçârenin başına bir hatâ gelse, dermanı onun katında olsa, çare kılmakta nekeslik etmesin.

İlmi tamahsız öğretsin, dinini dünyaya satmasın ve kendi ibadetini halka arzetmesin, ama iyi adla halk arasında ünlenirse revadır. Tanrı buyruğundan çıkmış olanı bu fiiliyle kınamasın, hele halk arasında. Eğer bir kimseyi kınarsa dinsizliği için bari halk arasında kınamasın. Asla bir kimsenin öldürülmesine kalkışmasın, yani elbette ben bunu öldürtürüm deyip cüret göstermesin. Ölümü gerektiren bir sebep olsa da ölümüne fetva vermesin. Çünkü bütün fetvalarda bir yanlışlık olursa geri çevirmek mümkündür ama kan fetvasında hatâ edip yanlış fetva verirse —bundan Tanrı korusun— onun çaresi yoktur.

Ayrıca kendi mezhebine bağlılığından dolayı başka mezhepten olanlara kâfirdir demesin, kâfirdir demek dini başkadır demektir, mezhebi başkadır demek değildir. Hakka yakın olan bilmediği bir ilimin varlığını işitse, inkâr etmesin, çünkü kendinin bilmediği şeyin daima küfür olması şart değildir. Avamı günaha teşvik etmesin, hem de ulu Tanrının rahmetinden mahrum kılmasın, yani günahkârları kâh azap vardır diye korkutsun kâhı rahmet vardır diye umutlandırsın. İşte bu bölümde müftülerin sıfatının ve civanmertliklerinin ne olduğunu söyledim.

Ama sûfilerin edebinin ve kişiliğinin şartını bizden önceki üstatlar anmışlardır, hele üstadım imam Ebu Kasım Kuşeyrî (R.A.) Edebü'r—Resâil adlı bir kitap yazmıştır ve orada sûfilerin yaşayışının şartlarını anlatmıştır. Şeyh Ebu'l—Hasan Makdisi (R.A.) Kitab—i Be-

yanü's—Suffa'da; Şeyh Ebu Mansur Dımışkî, Azametü'l—lah'da; Şeyh Ali Tevhidî, Kitabü'l—Beyân fi Keşfü'l—İyan adlı kitaplarda anmışlardır. Ben de anlatırdım ama başaramam. Bunların hâlinden haber vermek için hâli arı olmak gerek. Ama dıştaki hallerinin kimi usûllerini açıklayayım, sana öğüt olsun diye, bundan amacım senin iyiliğini istememdir, sen ister iyi ol ister kötü, ben sen gafletten uyandırmak şartını yerine getireyim de eğer bir zaman sufîlerle rastlaşıp, görüşüp sohbet edecek olursan ne sen onlara çirkin görünesin ne onlar sana. Onların da civanmertlikleri nedir açıklayıvereyim, çünkü bunların yaşayışlarında çektiği zahmeti hiç bir tayfa çekmez, başka tayfa bunların ulu Tanrıya gittiği hürmetle gitmez, buna rağmen kendilerini bütün halktan aşağı görürler.

Şöyle işittim ki dünyada sûfîlik perdesini ilk açan Üzeyr Peygamberdi. Yani o zamana kadar Üzeyr Peygamberden daha arı yaşayışlı hiç kimse çıkmamıştı, şöyle ki olgunluğunda arı yaşayışlılığını gören yahudiler—Tanrının lâneti üzerlerine olsun— «Üzeyr Tanrının oğludur» derler. Sübhanallahü emma yasefûn, (1) yani ulu Tanrı münezzehtir yahudilerin sandıklarından. İmdi bununla kıyaslamak gerek, sûfîlerin yaşayışı nasıl yaşayıştır.

Yine şöyle işittim ki Peygamberimiz zamanında ashab—i suffa on iki kişiydi. Bunlar yamalı hırka giymiş sûfîler ve hayat ehli dervişlerdi, Hz. Resul—sallallahü aleyhi—ve—sellem— onların katına yalnız başına gi-

---

(1) En'am suresi. Âyet 100.

derdi, yanlarında çok otururdu ve onları çok severdi. İşte bu tayfanın yolunun sarplığına sebep budur ve civanmertliği başka tayfanın civanmertliğinden daha çoktur.

Geldik imdi bu tayfanın edebî civanmertliği iki türlüdür: Birisi seçkin sûfî dervişlerin ve birisi muhiplerin. İkisini de beyan edelim.

Geldik imdi dervişlik nedir; Tam dervişlik odur ki dünyasından geçmiş olsun, yani dünyayla ilgili hiç bir şeyi olmasın, tâ ki korkudan uzak olsun. Buna münasip,

Hikâyet: Şöyle işittim ki iki sûfî derviş sefer ettiler, bir yola düşüp giderlerdi. Birisi yoksul, bir pulu yok, ama ötekinde beş altın vardı. Parasız derviş yolda giderdi, hiç kimseden çekinmezdi, ama beş altını olan derviş korkudan uzak değil. Sonunda bir kuyu ağzına geldiler, çok korkulu bir yerdi, yoksul derviş kuyudan su içti ve içi rahat, kaygıdan uzak yattı. Ama beş altını olan dervişin, harami korkusundan gözüne uyku girmezdi, «Ne yapayım, ne yapayım» diye çabalardı, bunun çabalamasını yoksul derviş işitti, «Hey dost, sana ne oldu.» diye seslendi. O da dedi ki. «Yanımda beş altın var, burası korkulu bir yerdir, sen parasızsın rahatça yatarsın, ben ise harami gelir bu beş altını alır dive endiseden vatamam.» Parasız olan derviş, «Altınını bana ver.» dedi, «Tâ ki ben seni endişeden kurtarayım, bir çare bulayım ki emin olasın.» Beş altını olan derviş altınlarını parasız dervişe verdi, o da aldı ve hemen altınları kuyuya attı ve dedi ki, «Ne yapayım demekten kurtuldun, var şimdi rahat uyu.» dedi.

Nitekim demişlerdir ki parasız olan tunç kalenin içindedir.

İmdi şu zaten malûmdur, bütün şeyhler ittifakla şöyle demişlerdir: Sûfîlik gerçekte üç nesnedir, teslim, tecrid, tasdik, yani hakka boyun eğmek, hak yolunda yoksul olmak ve haktan yana söz açılsa doğrulamak.

Derviş olanın önce teslimi meslek edinmesi gerekir, yani o derviş neden benden daha iyidir yaşayışta diye kıskanmasın, ama niçin benden daha iyi yaşamaz diye kıskanırsa doğru olur. Kötü niyeti ve benliği elinden bıraksın, bakışı doğruluğa ve yoksulluğa olsun, hiç bir şeye ikilik gözüyle bakmasın, çürük sanılardan umudunu kessin, her neye bakarsa gerçek gözüyle baksın, çünkü gerçek gözüyle bakmak ikilik perdesini yırtmaktır.

Sonra doğruluğu sanat edinsin, şöyle bilmiş olsun ki kişi ayağını doğrulukla su üzerine basarsa su ayağının altında yer gibi kaskatı kesilir.

İmdi ey oğul, eğer birisi sana evliyaların kerâmetinden söz ederse, akıldan uzak olsa da inkâr etme, inan, tâ ki doğru kişilerden olursun. Doğruluk, kişinin akılla ve uğraşmayla eserini gönlünde tutabileceği bir nesne değildir, meğer ulu Tanrı bir kuluna bağışlasın, gönlünde doğruluğu eğlesin. İşte derviş odur ki her şeye doğruluk gözüyle baksın, hayvanlığı iş edinmesin, içini ve dışını kirletmesin.

Gönlünü tevhid (birlik) fikrinden uzak tutmasın, ama daima düşünmesin, arada sırada düşünmeyi bıraksın, tâ ki fikir ateşinde yanmasın, çünkü tarikat sahip-

leri tefekkür yani düşünceye ateştir, demişler, onun suyu tesellidir, yani bir şeyle meşgul olup düşünceden uzak olmaktır, semâ gibi, raks gibi, bunlar teselli vericidir. Şöyle ki eğer derviş arada sırada semâ' yapmak istemezse daima düşünce ateşi içinde yanıp tutuşur. Ama tevhid (birlik) fikri olmayan kimse için semâ vurmak mümkün değildir, uygun olmaz, çünkü gönlünde tevhid fikri olmayıp da semâ vuranın gönlünün karanlığı çok olur. Şöyle ki Âhi Şeyh Ferec Zenganî, kendini tevhid fikrinden biraz uzak gördü, ömrünün sonuna doğru kendine semâ vurmağı yasakladı ve dedi ki, «Semâ sudur; su ateşin olduğu yere gerektir, suyu yine su üzerine dökmek bilgisizlik ve karanlık getirir.» Ayrıca elli kişi bir yere toplansa birisinde düşünce ateşi olsa kırk dokuzunda olmasa, bu birisinin düşünceye dayanması yeğdir, ötekilerden doğruluk istemekten.

Eğer bir dervişin içinde nefsânî edep ve ruhanî marifet yoksa, gerektir ki bari dışında edep olsun, tâ ki dış ve iç, ikisinden biri bari süslü olsun. Derviş namaz ehli, ibadete düşkün ve dili bağlı olmalıdır, kimseye zahmeti dokunmamalıdır.

Eğer Tanrı buyruğundan çıkmışsa bunu saklasın, halka belli etmesin, ibadetini ise açık yapsın. Vücudunu ve elbisesini temiz tutsun. Sefer ve hazar (1) eşyası yanında olsun asâ, ibrik, seccade, tarak, iğne, yelpaze ve torba gibi, dervişin sefer eşyaları bunlardır. Daima giyeceğini kendi diksin ve kendi yıkasın, kimseye muh-

(1) Yolculuk ve evde (bir yerde) oturma.

taç olmasın, ama giyecek yıkamakta ve dikmekte yoldaşlarına yardım etsin.

Daima sefere çıkmağı sevsin ve sefere yoldaşsız gitmesin, konaklara yalnız konmasın, çünkü yalnızlıktan âfet kopar. Tekkeye varınca birisinin hayrını bozmasın, halktan birisi yanına gelmek isterse menetmesin, ayakkabısını çıkarmak isterse önce sol ayakkabısını çıkarsın, giyerken önce sağ ayakkabısını giysin Halk arasında kuşanıp yürümesin, kuşağını boynuna bırakıp yürüsün. Cemaat nerede yer gösterirse orada otursun, başka yere geçmesin, oturduktan sonra makam sahibinden destûr dilesin ve makamı selâmlamak için iki rekât namaz kılsın. Sohbeti daima iyilerle olsun, halkı kuşkuya düşürecek kimselerden sakınsın, yani kötü avrat ve oğlan sohbetinden, hele halvette olursa.

Bir tekkede çok eğlenmesin, tâ ki aziz olsun, zorla kimsenin sohbetine talip olmasın, kendi hürmetini ucuz tutmasın. Ne yaparsa cemâatın katında yapsın, eğer cemâat onun bir işini inkâr ederse, yalan da olsa çekişmesin, tövbe etsin, onları hoşnut edinceye kadar.

Birisinin azıcık suçunu büyütmesin, ağır suç saymasın, tâ ki onun da suçunu büyütmesinler. Daima seccadesinin üstünden ayrılmasın, eğer ayrılırsa az ayrılsın.

Givsisini çıkarırsa ya da giyerse yanındaki dervişlerden izin istesin, sonra çıkarsın ya da giysin. Seccadenin üstüne bağdaş kurup ya da yaslanıp oturmasın.

Yalnız başına yiyecek yemesin, bir badem olsa da çirkindir derler. Bir cemâat arasında otururşa çok ko-

nuşmasın, kimsenin hırkasını yırtmasın ve yemekte kassamlık etmesin, yani ortaya yiyecek gelse, kalk herbirine bir parça üleştir derlerse elimden gelmez desin, ferah olsun, çünkü hırka yırtmanın ve yemek üleştirmenin şartları vardır, yerine getirirsen hünerdir, yani hırkasını yırtarsan daha iyisini dikivermek gerek, yemek üleştirirsen kendi payını onların payının üzerine fazladan koymak gerek, sonra dervişlerin eline su dökmeği ganimet görmek gerek.

Kimsenin hırkasını ya da seccadesini altına almasın, kimsenin yerine geçip oturmasın. Şeyhler konuşurken, o sırada kalkıp gitmesin ve konuşmasın. Yok yere semâ oynamasın, semâda ardını şeyhe dönmesin. Eğer bir derviş ona hırka verirse almam demesin, bir şey daha eklesin sahibine versin. Eğer bir derviş onun hırkasını dikiverirse ya da yıkarsa, onun bu yaptığının özrünü dilemeden bir kez daha dikmesi için ya da yıkaması için vermesin.

Kendi insaf versin, kimseden insaf almasın. İsfahan dervişlerinden olmasın, onlar insaf alırlar vermezler, Horasan dervişleri hem insaf alırlar, hem verirler, Taberistan dervişleri ne alırlar ne verirler, Fars dervişleri başkasına insaf verirler kendileri almazlar, işte dervişlik budur. Şöyle işittim ki Fars'ta bir derviş çıkmış, «Sûfîlik gençlikte gereği gibi zahmet çekip yaşlılık demini rahat geçirmektir.» demiş.

Geldik yiyesi zamanı dervişlerin yanından kaybolmasın, tâ ki onu beklemesinler, yemek zamanı gelince cemâatten önce yiyesiye el uzatmasın, cemaatten önce de elini yiyesiden çekmesi ve cemaattan izin almadan

payını kimseye bağışlamasın. Ola ki gönlü yiyesi kabul etmesin, sofraya gelmeden önce özür dilesin, yoksa yemem demesin. Nafile orucuna niyetli olup da önüne sofra gelirse orucunu belli etmesin.

Taharetlenirse, iyi kötü temizlenmesin, ıkınsın, kendini pislikten temizlesin, sonra taharetlensin. Abdest alırsa kâh Harzemî, kâh Irakî abdest alması, yani kâh Hanefî mezhebine göre, kâh Şâfîi mezhebine göre abdest almasın, bir mezhebi seçsin.

İşte sûfîlerin civanmertliklerinin şartı budur, açıkladım.

Muhiplerin şartı odur ki sûfîlerin işlerini inkâr etmesin, ayıplarını hüner yerine görsün, iyi işler için şükürler etsin, kötü işleri için keret bulmak ardınca olsun. Sûfîler hırkalarını aşağı koyarlarsa o da koysun, eğer işret için sûfîlik hırkasından vaz geçerlerse, kendi dilek etsin onlardan satın alsın. Yok eğer halkın serzenişinden usanırsa, önem vermesin, tınmasın, tâ ki yine kendileri kendilerini düzeltirler.

Sûfîler arasında Tanrının vekili olmasın, yani namaz vakti olunca kalkın namaz kılalım demesin, onlar ibadetten ve dinden uzaktırlar, gerek görmezler. Sûfîlerin arasındayken çok gülmesin, ekşi yüzlü de olmasın, ekşi yüzlülere ayakkabıdır demişler, papuca benzetmişlerdir.

Eğer bir ara eline tatlıca bir şey geçerse onların katına iletsin ve desin ki mazur görün her ne kadar az ise de eli boş gelmeği çirkin buldum, özellikle helva sûfîlere lâyıktır, bu sözümün delili şu Farsça iki beyit şiirdir:

(Türkçe çeviri)

Ben sûfîyi gör ki nice şeydadır
Sen huri içün ki hüsn—i bi—hemtadır
Helva gibidir Lâ'l—i lebin sûfîye sun
Kim sûfîlere derhast olan helvadır.

İmdi muhiplerin de şartı budur, açıkladım.

Bu kez geldik o bölüğe ki onlara (filozofların düzdüğü) suretten beden, can ve duyu değdi, yani civanmertlik, doğruluk ve bilgi nasip oldu, onlar peygamberlerdir. Çünkü bu üç sıfat kimde olursa elbette peygamber olsa gerek, ya vasi ya da filozof olsa gerek, hem bedenden, hem can hünerinden haberdar olur. Beden hüneri doğruluk ve marifet; can hüneri ilim, (yani) bilgi bilmektir. Eğer sana bu dediğim anlaşılmaz gelirse, yani marifet demişken bilgi dediğin de nedir, dersen; ben derim ki marifet biliş demek olur, bilgi ilim demek olur. Bir de marifet budur ki bilişi görünce ne değerdedir bilirsin, ilim odur ki yabancıyı ve bilişi görünce değeri nedir bilirsin. öyleyse her birinin mertebesi iyi midir kötü müdür bilirsin.

İmdi şöyle bilmiş ol ki bütün ilim dört çeşittir, eyşiyye, keyfiyye, limmiyye ve kemmiyye, yani nelik, nicelik, niçinlik ve sayıda kaçlık.

Geldik imdi, nesin deyince dersin ki insanım, bana yararlı ve zararlı olacak şeyi görünce bilirim, buna marifet derler, hayvan da insanla bu marifette ortaktır. Çünkü o da kendinin yemini, yavrusunu ve yararı ve zararı dokunacak şeyi bilir. Ama insanın ilmi hayvandan artık olunca her şeyin niteliğini bildi, oysa hayva-

nı görmez misin ki zararlı yeri bilir ama ne olduğunu insan gibi araştıramaz. Meselâ bir hayvanın her gece yem yediği ahırına kor döksen, hayvan başını uzatıp o ateşin sıcaklığını hissetmedikçe zararı dokunacağını bilmez. İşte bundan belli oldu ki ilim marifetten artıktır.

Her kimde ilim tamlığı olursa peygamber olsa gerek, peygamberin bizim üzerimize olan üstünlüğü nasılsa, bizim de hayvanlara üstünlüğümüz öyledir, insanların derecesinde peygamberlerden ulu dereceli yoktur, imdi bu da belli oldu.

Geldik o bölüğe ki onlara beden, can, duyu ve mânâ değdi, bunlar peygamberlerden başkası değildir, arılıktan uzak olan bunların sıfatını açıklayamaz, çünkü tasarlanacak şey değildir, tasarlanacak şeylerden onlar üstündür ve Tanrıya eğilim gösterince kendi kendisine yoldaş değil, kendi kendisiyle yalnızdır, hem Tanrıdan yana bunlar dahildir, bunlardan yana o dahil değildir, yani bunlar onda açıktır, o bunlarda gizlidir, bunlar ondandır, ama o bunlardan değildir, bunların zatı onun sıfatından ayrılmaz, birleşmiştir, öyleyse bunların kasdı garazsızdır ve talepsiz. O bunlarla her an birlikte olur ve bunlar ayrılık korkusundan uzak olurlar, ölümsüzlükleri ölümde olur ve ölümleri sonsuz hayat olur. Sıfatları temizdir ve gözleri görmeden göz-göze bakar, Tanrının yüzünü görürler.

İmdi ey oğul, hangi sıfatta olursan olasın önünü gözetici, yani ileriyi gören olmaya çalış, civanmertlikle kardeş olup iyi ad elde et, tâ ki âlem halkının seçkinlerinden olasın. Arkadaş olduğun her tayfaya karşı gü-

venilir ol, hain olma, gözünü, elini ve dilini haram gözlemekten, harama el uzatmaktan ve yalan söylemekten bağlı tut. Evinin kapısını, sofranın bağını ve kesenin ağzını dostuna ve düşmanına açık tut. Senin civanmertliğine güvenen bir kişi ulu düşmanın olsa da madem ki özünü sana teslim etti, sen de onun için canla başla çalış, önce yaptığı düşmanlığın intikamını almağa uğraşma, çünkü civanmertlik şartında yoktur.

İmdi bilmiş ol ki bu konuda yüz yıl anlatsan da söz uzar, yine de civanmertlik bütünüyle açıklanamaz, bir iki sözle özetleyeyim.

Şöyle bilmiş ol, civanmertlik odur ki seninki sende olsun, halkınki halkta. Ayrıca halktan tamahını kes, kendi malını halktan esirgeme. Eğer halka iyilik edemezsen bari kötülük de etme, hem dünyan artsın, hem de ahiretin.

Sonra bu kitapta bir çok yerde kendi düşüncelerimi söyledim, yine söyleyeyim.

İmdi ey oğul, eğer özgür olan bedeninin kimseye kul olmasını istemiyorsan, tamahın gönlüne girmesine yol verme, şöyle bilmiş ol ki insanların hepsi bir efendinin kullarıdır ve bir kişinin torunlarıdır. Birisinin ötekisinden eksik olması tamah yüzündendir, çünkü biri ötekine muhtaç olur. Elindekiyle yetinen cihanın zenginidir, gayet eksikli olan da cihanda tamah ehlidir, sebebi tamahtır çünkü kişiyi kendinden aşağı kişiye kul eyler. Buna münasip,

Hikâyet: Şöyle işittim ki Şeyh Şiblî, Tanrının rahmeti üzerine olsun, bir mescide girdi, iki rekât nafile

namazı kılmak için. Meğer mescidde mektep oğlancıkları vardı, kuşluk zamanıydı. İki çocuk şeyhe yakın oturuyorlardı, biri zenginin oğluydu, öbürü yoksulun. Zengin oğlunun torbasında bir parça helva vardı, yoksulun oğlunun torbasında da bir parça kuru ekmek. Zenginin oğlu helvayı yerdi, yoksulun oğlu ondan bir parça helva istedi, öteki dedi ki, «Eğer bir parça helva vermemi istiyorsan, benim itceğizim ol.» Yoksulun oğlu, «İnceğizin oldum.» dedi. Bunun üzerine zenginin oğlu, «Hadi şimdi it gibi ür, sana helva vereyim.» dedi. Yoksulun oğlu it gibi ürdü, o bir parça helva verdi; bunun üzerine karşılık olarak biri it gibi ürür, öbürü bir parça helva verir, Şeyh onları gözler ve ağlardı. Müritleri dediler ki, «Ne oldu ki ağlıyorsun ya şeyh?» Şeyh, «Görmez misin ki tamah insana neyler. Eğer o kendi kuru ekmeğiyle yetinseydi insanken it olur muydu?» dedi.

İmdi eğer zahitsen ya fasık ol ya da kanaatkâr, tâ ki cihanda ululuk makamında olursun.

Geldik imdi ey oğul, böyle bilmiş ol ki ben bu kitapta gücümün yettiğince sana her konuda bir şeyler söyledim, öğüt verdim ve bir yol gösterdim, ancak akıl yolu kaldı, ona akıl erdirmedim, o yönden dilimi bağladım. Ama güçlükle derim ki akıllı ol, çünkü akıllı ol demek güçtür. Kişi zorla akıllı olmaz. Ama akıl iki türlüdür, biri ezelî yani doğuştandır, birisi sonradan kîsbîdir; yani sonradan kazanılmış olan akla marifet derler. Ezelî akıl, doğuştandır, o Tanrı vergisidir, bir bağıştır ki her insana verilmemiştir, öğrenme ile edinilmez. İmdi eğer Tanrı sana ezelî aklı bağışladı ise minnet ulu Tanrıya de. Kisbî akıl için de çalış, emek çek,

öğren, ikisini birbirine dost eyle, tâ ki zamanın içinde benzersiz olasın.

Eğer doğuştan aklın yoksa, bari sonradan kazanılacak akıl için çalış, öğren, gücünün yettiği kadar gayret et. Şöyle ki eğer bütününe erişemezsen, bari biraz yakınına eriş, cahiller bölüğünden olma. Nitekim meselde demişlerdir, bir Farsça mısrada,

(Türkçe çevirisi:)

Budur ki ana olmasa dâyeden yeğ yok.

İmdi ey oğul, benim âdetim her ne ise hepsini bir kitapta topladım senin için. Bildiğim her şey, gerek bölüm gerek fasıl, hepsini kırk dört bölüm içinde andım, söyledim. Çünkü ben altmış yıl, ömrümü bu yolda geçirdim. Ve bu kitabı Peygamberin hicretinin dört yüz yetmiş beşinci yılında düzenledim. Eğer şimdiden sonra ömrüm olursa yine bu yaşayışla yaşarım, eğer ulu Tanrıdan tevfik bulursam, hem bu âdetlerimi elimden bırakmam, inşaallahütaâla.

Ama sen bunlardan daha iyi âdetler öğrenirsen, benden yeğ olmaya çalış. Yoksa benim bu öğütlerimi bari can kulağı ile dinle ve bunlarla iş gör. Eğer işitmezsen sende suç yok, çünkü Tanrının devletli olarak yarattığı kişi, öğüdü işitir, tutar, bu söylediklerim hep devletlilerin nişanıdır, **vallahüâlem.**

Dileğim budur ki, ulu Tanrı bize rahmet etsin, bu kitabı yazana, okuyana ve bir kez görene ve bütün müslümanlara da rahmet etsin benim hoşnutluğum da senin üzerine olsun iki cihanda. Bi—hakk—ı Muhammedin ve âlihi ve ashabihi ecmain, amin bi—rahmetike ya erhame'r—rahimin, ve'l—hamdü li'llahi rabbi'l—âlemin.

BİTİRİŞ

Tamam oldu Kâbusnâmeş tercümesi ulu Tanrının yardımıyla, Mercimek'.....e ki Ahmet ibn îlyas'tır, Cuma günü kuşluk vaktinde, şaban ayının yirmi üçünde, tarih, Peygamberin hicretinin, sallallahü aleyhi ve—sellem, sekiz yüz otuz beşinde.

AÇIKLAMALAR

ABÎR: Beyaz sandal, sümbül kökü, kırmızı gül, turunç ve iğde çiçekleri, narenç gibi güzel kokulu bazı otlarla, bir miktar döğülmüş miskten yapılan bir bileşim.

AKIL: Akıl, nefisten ayrı ve cisim istemeyen bir cevherdir, nefis ve cisim değildir. Akıl eşya hakikatlerini (hakayık—ı eşya) tanıyamadığı için Tanrı'yı kavraması da olanaksızdır. Akılda üç basamak vardır: Akl—i maaş, aklın en alt tabakasıdır, görülen âlemden ötesini kavrayamaz. Akl—i maad, irfanla, bilimle eğitilen akıl bu basamaktadır, görülen âlemin ötesini görebilir. Akl—i küll yaratıcı kuvvetin aktif faaliyetidir. Akl—i küll pasif bir faaliyet olan nefs—i küll'ü meydana getirmiştir. Bu ikisinden dokuz gök, dokuz gökün dönüşünden dört unsur (ateş, su, toprak ve hava) ile bunların dört tabiatı (sıcaklık, yaşlık, kuruluk ve soğukluk) meydana gelmiştir. Göklerle dört unsurun birleşmesinden üç çocuk, yani cansızlar (cemâdât), bitkiler (nebâtât) ve canlılar (hayvânât) doğar. İnsan canlıların en üstünü ve bütün varlık âleminin özü ve özetidir.

AKSAM—I EMRAZ ŞERHİ: Calinus'un Sitte Aşere'sindeki Kitabü'l—ilel ve'l—Emraz kasdedilmektedir. İbnî Nedim'in Kitabü'l—Fihrist'inde adı Kitabü'l—İlel ve'l—Araz diye kaydedilmiştir.

ANASIR—I ERBAA (Dört unsur): Anasır, unsur sözünün çoğuludur. Madde âlemini meydana getiren ateş, su, hava, toprak'tır. Farsçası çâr—unsur'dur.

ASIHHÂ: Calinus'un Sitte Aşere'sindeki Tedbîrü'l — Asıhha kastolunmuştur.

AHLAT—I ERBAA (Hılt sözünün çoğuludur): Eski tıpta insanın vücudunda «Ahlat—ı Erbaa—birbirine karışmış dört şey» vardır, bunlar da kan, balgam, safra ve sevdadır. Bu dördünün kâfi miktarda oluşundan mirzaç, yani sıhhat meydana gelir. Hastalık bunlardan birinin fazlalaşmasiyle başlar.

ÂLEM: Masivallahtan, yani Tanrının kendinden ve niteliklerinden gayri olan bütün varlıkları, demektir. Sofiler, yaradılış olayını bu sözle açıklamışlardır. Âlemin yaradılışında beş basamak saymışlardır:

1 — Âlem—i ıtlak: Bu basamak Tanrının künhüdür, bunun üstünde hiçbir basamak yoktur.

2 — Âlem—i Ceberut: Tanrının görünmeye tenezzül ettiği ilk basamaktır.

3 — Âlem—i melekût: Tanrının bozulmaz, değişmez şekil ve surette görünüşleri bu âlemde alınmıştır.

4 — Âlem—i şehadet: Tanrının bozulur ve değişir şekil ve surette görünüşleri bu basamaktadır.

5 — Âlem—i insan—ı kâmil: Bu âlem, evvelki dört âlemin hepsini kendinde toplamıştır. Son basamak olduğu için, bütün âlemlerin sırrı bunda vardır. İnsan, âlemin özeti, görünüşte âlem—i asgar», bâtında ise «âlem—i ekber»dir.

AMİLDAR (amildarlık): Vergi tahsiline memur kimse.

ARUZ: Arapların manzum sözlerindeki ahenk ölçülerini, doğrusunu, yanlışını öğreten bilginin adıdır. Bu-

nun Basralı İmam Halil İbni Ahmet tarafından IX. yüzyılda meydana getirildiği söylenmiştir. İmam Halil, Arapların pratik usûllerini bir takım esaslara dayayarak adına ilm—i aruz demiştir. Farslar müslüman olduktan sonra bu Arap vezirlerini kullanmaya başlamışlar, ama bu vezinlerde Farsçanın gerektirdiği yolda epeyce değişiklikler yapmışlardır. Türkler de müslüman olmaya başladıkları zaman dinin etkisiyle Arapçaya önem verdikleri gibi, edebiyatta da Fars etkisine girdiler ve Farsların aruzunu aldılar. Aruz vezni de hece esasına dayanır. Hecelerin harekeli veya sakin harflerle meydana gelmesine göre ayrılır. Aruz heceleri harflerin sayılarına göre sebep, veted, fâsıla diye üç temel şekle, bunlar da açık ve kısa hece diye ikiye ayrılır. Bu temel hecelerin sekiz biçimde karışması ef'ile ve tef'ile'yi, bunlarla yapılan kombinezonlar da vezinleri meydana getirir. Vezinler bahr denen on dokuz grupta, bunlar daire denen altı büyük bölümde toplanır.

ASHAB: Arkadaşlar anlamına gelen bu söz Hz. Mu-Muhammed'i görmüş ve onunla arkadaşlık etmiş olanlar için kullanılır.

ASHABU'S—SUFFA (Ashab—ı suffa): Yoksul oldukları için Hz. Peygamberin mescidinin sofasında yatıp kalkanlara denmiştir. Sayıları için 10, 30, 70, 92, 93, 400 gibi çeşitli söylentiler vardır.

AYYAR: Gözüpek, yılmaz, atılgan, utanmaz, yankesici. Bütün bu anlamlarla birlikte bu sözcük Abbasoğulları zamanında Bağdad'da askerin bir bölüğüne, özellikle fedailere takılan addır. Ayyarlar, fütüvvet ehlinin seyfi koluydu. Sonradan, Safevîler çağında, şahın muhafızları olan fedailere de bu ad verilmiştir.

BACDAR: Bac sözcüğü Farsça baj sözünden geliyor, vergi demek. Ama bu vergi taşınan mallardan alınıyor. Bir çeşit gümrük vergisi, yol vergisi de denilebilir. Bu vergiyi toplayan memurlara da bacdar adı veriliyor. Baç sonradan pazarlarda alış verişten de alınmıştır.

BAHR (bahir): Bk. Aruz.

BARAS: Abraşlık hastalığı. Bu hastalığa yakalananların vücudunda yer yer beyaz lekeler meydana gelir.

BÂTIL: «Hak» karşıtıdır. Eşyanın karşıtiyle belli olması görüşünün sonucu olarak, bâtıl da hakkın görünmesine yarar.

BEKA: Tanrının mutlak olan varlığına ve hüviyeyetiyle ebediyete kadar kalmağa denir. Bu makamda artık çokluk yok, birlik vardır. Fenânın karşıtı.

BERAT: Herhangi bir görev veya hizmete atama, maaş bağlama, ünvan yahut nişan, bir muafiyet veyahut imtiyaz verme dolayısiyle verilen ferman demektir. Berat yerine menşur sözünün kullanıldığı da olurdu. Ama ikisi arasında ihtiva ettikleri emrin niteliği açısından fark vardır. Biçim olarak da ayrıdırlar. İkisini de fermandan ayıran özellik tuğranın altına yazılan şu sözdür: «Nişan—ı şerif—i âlişân—ı sâmi mekân—ı sultanî ve tuğra—yi garra—yi cihansitan—i hâkanî hükmü odur ki...» Bk. Ferman, menşur.

BESTENİGÂR: En eski bileşik Türk makamlarından biri. Özel ve kendine özgü bir değer taşıyan bu makam oldukça rağbet görmüştür, günümüzde de kulla-

nılmaktadır. Özellikle hüzün, acı ve dindarlık konularında işlenmiştir. Sabâ makamına Irak perdesindeki segâh dörtlüsünün eklenmesiyle meydana gelmiştir.

BEVL HALİ: Sidik yolları hastalığı.

BEVVÂB: Saray kapıcılarına verilen ad. Osmanlı Devletinde bunlar iki kısımdı. Birinci kapıyı bekleyenlere Bevvâbân—ı bâb—ı hümayun, orta kapıyı bekleyenlere Bevvâbân—ı dergâh—ı âli denirdi. Kapıları beklemenin dışında görevleri divan günleri müracaatçılara rehberlik ve hiç kimsenin kapılardan silâhlı olarak geçmemesine dikkat etmekti. Ayrıca divanda ceza olarak birinin dövülmesi gerekse bu işi kapıcılar yapardı.

BUHAR—I ESÎR: Bk. esîr.

BUKRAT (İ.Ö. 460 doğ.): Greklerin en büyük hekimi Hippokrates.

Felek genc—i murada bağlı bahtında tılsım etmiş
Bukrat ü Calinus onun halinde hayrandır.

(Fehim)

BUKRAT'IN VASİYETNÂMESİ: Bukrat'ın tıpla ilgili bir kitabı.

BURAK: Kur'an'da adı geçmeyen, ama tefsirciler tarafından, Peygamberin Mi'rac gecesi bindiği rivayet edilen, katırdan küçük, merkepten büyük bir çeşit binek hayvanı. Minyatürlerde kadın başlı, tavus kuyruklu bir kısrak şeklinde gösterilmiştir. Bu adın, yıldırım gibi süratli olduğu için verildiği söylenmektedir.

BUSELİK: Türk müziğinin iki numaralı basit makamı ve Batı müziğindeki minörün karşılığı. En eski

makamlardandır. Bûselik beşlisi ile hicaz dörtlüsünden ibarettir. Türk müziğinde çok kullanılmıştır.

CALİNUS (Galenos): Eski greklerin en büyük hekimi olan Bukrat ile ondan sonra dünyaya gelmiş olan Calinus (İ.Ö. 129—199) ilkçağların son büyük hekimidir. Bergama'da doğmuş, Roma'da yaşamış. Marcus Aurelius'un dostluğunu kazanmıştır. Hekimlik üzerine olan eserlerinin çoğu Arapçaya çevrildiği için edebiyata hekimliğin sembolü olarak girmiştir.

CARİYE: Savaşta esir edilen veya para ile alınan kadın. Sahibi cariye üzerinde mutlak tasarrufa sahipti. Hukukî açıdan eşyadan farksızdır. Cariye alıp satmak bir ticaret halini almış, cariye pazarları kurulmuştur. Saray cariyeleri, acemiler, cariyeler, şakirtler, ustalar ve gedikliler olmak üzere beş sınıftı. Gedikliler mutlaka çamaşırcı, çeşnigîr gibi belirli bir görev alırlar, bunların en güzellerinden on ikisi padişahın şahsî hizmetinde bulunurlardı. Padişahın gönlünü çelmeyi başarana has odalık, gözde yahut ikbal denirdi. Padişahtan gebe kalan ikbâller sırayla kadın olurlar, padişahın zevcesi sayılırlardı. Sayıları dörtten yediye kadar olabilirdi. En sevilenlerine haseki, çocuk doğuranlarına haseki sultan denirdi. (Bk. Haseki).

CEVHER: Tanrının önce bir inci yarattığı, bu inciye bakınca, incinin eridiği, dumanında gökleri, terinden denizleri, köpüğünden yerleri yarattığı söylenmiştir. Bir nesnenin özü, kendisi anlamına gelen bu söz eski Yunan düşüncesinden gelmektedir. Cevher kendi kendine var olan şeydir ki araz karşılığıdır. Araz, kendi kendine var olmayıp varlığı için bir cevhere muhtaç

olan şeydir. Meselâ cisim, cevherdir. Cismin şekli, rengi, hali, sayısı, bulunduğu yer, yaptığı iş vesaire, arazdır. Sûfîler cevheri Tanrı, ondan başka olan bütün görünen şeyleri araz saymışlardır.

ÇAVUŞ: Osmanlı Devletinde çeşitli hizmetlerde kullanılan bir memur. Çavuşlar Yıldırım Bayezid zamanından beri mevcuttular. Ulûfeli ve Timarlı olmak üzere iki kısımdılar. Görevlerine göre şu çavuşlar vardı:

1 — Divan—ı hümayun çavuşları,
2 — Kul çavuşları,
3 — Kul ocağında Kethüdâdan sonra gelen âmir,
4 — Tersanenin Divanhane çavuşları,
5 — Enderunda bulunan çavuş ağalar.

Burada söz konusu olan birinci bölükteki çavuştur. Bunların görevi divan—ı hümayunun toplantı günlerinde hizmet etmekti. Âmirlerine çavuşbaşı denirdi.

ÇEVGAN: Şimdiki hokey oyununa benzer bir oyundur. Çevgân denen ucu eğri bir âletle meydandaki topu çelip atarlar. Topu çelen oyunda muvaffak olur. Cirit oyununda atlıların birbirine attığı değneğe de çevgân denmektedir. Metinde bu ikinci anlam söz konusu olsa gerek.

DÂNİK: Mangır, bir dirhemin dörtte biri. Dirhem, bir dirhem gümüş ağırlığında olan para. Yalnız bu ağırlık parada 3.25 gram olmayıp örfî dirhem 16 kırat yani 2.3- gram, şer'i dirhem ise 14 kırat yani 2.0125 gram olarak kabul edilmiştir. Şer'i dirhem zekâtta, mehirde, diyette kullanılırdı.

DANİŞMEND: Bilgi sahibi, bilgili kimse. Bir medreseyi bitirip kadı yanında staj gören kişilere danişmend denirdi.

DEHRÎ, DEHRİYYUN: Tanrının varlığı hakkında şüpheye düşmüş, onun varlığını inkâr etmiş kimselere denir. Bunlar, içinde yaşadığımız dünyanın sonsuzluğuna, ruhun da cesetle birlikte öldüğüne inanmışlardır. Ebedî, ezelî ve bâkî olan tek gerçeğin zaman olduğunu ileri sürmüşlerdir.

DİRHEM: Eski bir ağırlık ölçüsü. 3.25 grama karşılıktır. 400 dirheme bir okka denirdi.

DİVAN: Günümüzdeki kabinenin eski adı. Siyasî, idarî, askerî, şer'î ve malî işler, her çeşit şikâyet ve dâvalar divanda görüşülür karara bağlanırdı. Divan her sınıf halka açıktı. Ülkenin herhangi bir yerinde haksızlığa uğrayan, zulüm gören, memurlarca aleyhine karar verildiği iddiasında olan herkes, divana bizzat başvurmak hakkına sahipti.

DÖRT TABİAT: Dört tabiat, feleklerin dönmesinden meydana gelen «yaşlık, kuruluk, soğukluk, sıcaklık»tır. Dört unsur (su, toprak, ateş, hava) bu dört tabiatın mazharıdır, âlemde etkili olan da bu dört tabiattır. İllet—i Ulâ ise, yaratıcı kudretin faaliyeti demek olan Akl—ı küll'dür. Bu etkin oluş, edilgen oluşu, Nefs—i Küll'ü meydana getirmiş, gökler, bu ikisinden meydana gelmiştir. Göklerle unsurların birleşmesinden de cansız şeyler nebatlar ve hayvanlar vücut bulmuştur.

DÜLDÜL: Mısır Padişahı Mukavkıs tarafından Hz. Muhammed'e armağan olarak gönderilen bir ak katırdır ki onu da Hz. Aliye vermişlerdir.

EFLÂK: Felek sözünün çoğulu. Felek dünya anlamını da taşır. Ama eflâk yalnız gökler anlamına gelir. Batlamyus sisteminden yararlanarak oluşturulan bir tasarıma göre, dünya kâinatın merkezidir, yedi gök iç içe geçmiş bir biçimde dünyayı sarmışlardır. Bunları kaplayan sekizinci gök sabiteler göğüdür. Sabiteler ve burçlar burada bulunurlar. Hepsini kaplayan dokuzuncu gökte ise hiç bir şey yoktur, adı felek—i atlastır. Bu dokuz göğe eflâk—i tis'a derler. Göklerin hareketinden bir takım hükümler çıkarılmış ilm—i nücûmun konusunu teşkil etmiştir. Ay, dünyanın etrafında bir ayda, güneş bir yılda Atlas ise yüz yılda döner. Kimilerince ise sekizinci felek Kürsü, dokuzuncu ise Arştır.

EHL: Aynı düşünce çevresinde toplanmış, aynı yol ve gidişte olanlar. Bu sözle çeşitli kavramlar yapılmıştır. Ehl—i beyt, ehl—i bidat, ehl—i dil, ehl—i dünya gibi. Ehl—i hak, kendini Tanrıya vermiş, bu dünyadan geçmiş olanlar için kullanılır, ehl—i hal, gerçeğe ulaşmış olanlara denirdi.

EREN: Varlığını bırakmış, dünyadan geçip gerçeğe ulaşan kimseye denir. Bektaşilerde gerçek erenler sözü de vardır, gülbanklerin sonu çoğu defa «gerçek erenler demine hu» diye biter.

ESİR: Kâinatı dolduran, bütün cisimlere nüfuz eden, ışık, hararet gibi şeyler için vasıtalık yapan, tartısız, elâstiki ve akıcı hafif bir cisim. Esir tasarımı, eski Yunan düşüncesinden gelmektedir. Ayrıca buhar—ı

esir ateş küresi anlamına gelmektedir. Çünkü, ateş küresi unsurların en yücesidir.

EZEL—EZELÎ: Ebed'in karşıtı, başlangıcı bilinmeyen zaman. Ezelî, başlangıcı bilinmeyen zamana ait. Zaman vehmin doğurduğu bir şeydir. Geçmiş zaman yalnız zihindedir, gelecek zaman ise durmadığı için zamanın gerçekliği an'dır.

FAKİH: Fıkıh ilmiyle uğraşıp, onun kurallarına göre hüküm veren kimse. Bk. Fıkıh.

FÂSIK: Tanrı'ya itaat yolundan çıkan kişi, günahkâr, hakikati görüp de inanmayan kişi. Yalnız zinâ ve öldürme gibi büyük günah işleyenlere değil, şeriat hükümlerini gözetmeyenlere de fâsık denilir. Fâsıkın hiç bir tanıklığı sayılmaz.

FELEK: Gök, gökyüzü anlamına gelir, çoğulu eflâktir. Bk. Eflâk.

FERMAN: Padişah tarafından verilen yazılı emir. Kullanıldığı yere ve veriliş amacına göre ferman çeşitli adlarla da anılmıştır: Biti, hüküm, misâl, Tevki, Yarlıg, Nişan, Menşur gibi. Fermanın başında, önce Tanrının adı anılır sonra altına padişahın tuğrası yazılırdı. Sonra yazılan şeyin ferman, berat, menşur v.b. olduğu belirtilir gönderilenin resmî ünvanı, adı, fermanın gönderilmesinin sebebi, padişahın arzusu ve emri, emrin verine getirilmesinde başarı sağlaması için dua, tarih ve fermanın yazıldığı yer bulunurdu.

FENÂ: Yok olma, bekânın karşıtı. Fâni işe yok olan, ölümlü anlamlarına gelir. Fenâfillah, her şeyden geçe-

rek, dünya işleriyle ilgisini keserek Tanrı ile bir olma demektir.

FETVA: Dinle ilgili herhangi bir konunun yazılı olarak yetkili kişilere sorulması sonucu alınan karşılık. Konu, genel adlarla ve erkekler için, Zeyd, kadınlar için Hind olarak anlatılır, bu böyle olur mu, olmaz mı diye sorulurdu. Elcevap diye başlayan karşılık ise olur veya olmaz şeklinde verilirdi.

FIKIH: Fıkıh, şeriat hükümlerine uygun olarak, dünya işlerinde tutulacak yolları gösterir. Toplumda kişiye düşen görevler, dine, devlete, hükûmete karşı gözönünde tutulması gereken ilkeler, devlet ile kişi arasındaki ve kişilerin birbiriyle olan ilişkileri, yönetim, adalet, ticaret, miras hukuku, ceza yöntemi fıkıhın çerçevesi içine girer. Halkın bilmesi gereken bu konulardaki emir ve nehiyleri şeriat adamları önceleri Kur'an ve hadise dayanarak tespit etmeğe çalışmışlardır. Ancak tefsircilikteki ayrılık kimi zaman anlaşmazlıklar doğurmuş, Kur'an ve hâdis hükümleri dışında kalan yeni olaylar başka deliller bulunmasını gerektirmiştir. Bu gibi hallerde fakihlerin kendi başlarına düşünüp ve benzerî olaylarla kıyaslayıp karar vermeleri gerekiyordu. Bu düşüncede olanlara «ehl—i re'y ve kıyas» derler.

FUSUL—İ BUKRAT: Bukrat'in Calinus tarafından yorumlanan Kitabü'l—Fusûl'ü kastedilmektedir.

GAZEL: Divan edebiyatının en yaygın şiir türü. Beyitlerden kurulur, genellikle beş beyitten on beş beyite kadar uzar. Kafiye örgüsü AA—BA—CA... düzenindedir. İlk beytine matla', son beytine makta', anlamca en gü-

zel beytine beyt—ül gazel yahut şah beyit denir. Beyitlerin arasında tam bir konu birliği olan gazelin adı yek—âhenk'tir. Şair gazelin son beytinde adını veya mahlâsını söyler. Divan edebiyatının en lirik şiirleri gazellerdir. Bağımsız oldukları gibi bir mesnevî yahut bir kaside arasına girdikleri olur, buna tenezzül denir. Divanın düzenlenişinde ağırlık gazellerdedir, gazeller kafiyesinin son harfine göre alfabetik sıraya girerler. Gazeller daha çok aşk şiirleridir. Aşktan, şaraptan başka konuları da işledikleri olur, ama asıl tükenmez tema sevgilidir. Bir beyit,

Gittin amma ki kodun hasret ile câni bile
İstemem sensiz olan sohbet—i yârâni bile.
Neşâti

GÖNÜL: İnsanın iç duyguları dünyaya ve kötülüğe kayarsa nefis, Hakka ve iyiliğe yönelirse ruh veyahut gönül denir. Gönül, Kâbe'den daha önemlidir, çünkü Kâbe insan yapısı, gönül Tanrı yapısıdır. Gerçek Arş ve Tanrı evi gönüldür. Gönüle verilen önem, Kur'anda olmayan şu iki Tanrı sözüne dayanır: «Yerime, göğüme sığamadım da bana inanan kulumun gönlüne sığdım», «Ben gönülleri kırık kişilerin katındayım.»

HACİB: Sarayın en yüksek memurları. Vezirlere dendiği gibi, Mabeynde çalıştıkları için Silâhtar, Çuhadar, Rikâdar, Sır kâtibi, Tüfekçibaşı gibi memurlara da denirdi (Çoğulu hüccab'dır).

HADİS: Sonradan ortaya çıkan şey, haber, söz. Dinde, Hz. Muhammedin sözleri, yaptıkları işler yahut birisini bir şey yapar ve söylerken engellemediği işler ve

sözlerdir. İlkine hâdîs—i kavlî, ikincisine hadîs—i fi'lî, üçüncüsüne hadis—i takrîrî denir. Ayrıca vahiy yoluyla gelmeyip de, ilham yoluyla Tanrıdan naklettiği sözlere hadîs—i kudsî denir.

HAKK: Tanrının adlarından. Bk. Tanrı.

HAKKÂKLİK: Oyan. Her hangi bir şeyin, taşın, madenin veya tahtanın üzerine oyarak süsler yapan, yazılar yazan sanatkâr. Mühür kazanlara da hakkâk denirdi.

HALVET: Birisi ile yalnız kalmak anlamına gelir. Tasavvufta Tanrıdan başka hiç bir şeyin bulunmadığı bomboş bir yerde, ruhun gizlice Tanrıyla konuşması anlamını taşır. Halvete girmeyi prensip edinen Halvetiyye tarikatı XIII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu tarikatten olanlar nefislerini ancak halvetle öldürebilecekleri ne inanmışlardır.

HAS: Yıllık gelir, yüzbin akçeden fazla olan dirliklere verilen ad.

HASEKİ: Genellikle bir hizmette eskiyenlere verilen ünvan. Enderun'un çeşitli hizmetlerinde kıdem sahibi olanlarla, Bostancı ocağının küçük rütbeli subaylarına da bu ad verilirdi. Bunların amirine ise Baş Haseki denirdi. Ayrıca saray cariyelerinin bir bölüğüne de haseki denmiştir. (Bk. Cariye).

HAS EYAZ: Meşhur Mahmudu Gaznevî'nin pek sevdiği bir kölenin adı Eyaz'dır. Kudretli bir padişahı, bir köleye kul eden bu sevgi yüzünden Eyaz'ın adı daima anılagelmiştir.

zel beytine beyt—ül gazel yahut şah beyit denir. Beyitlerin arasında tam bir konu birliği olan gazelin adı yek—âhenk'tir. Şair gazelin son beytinde adını veya mahlâsını söyler. Divan edebiyatının en lirik şiirleri gazellerdir. Bağımsız oldukları gibi bir mesnevî yahut bir kaside arasına girdikleri olur, buna tenezzül denir. Divanın düzenlenişinde ağırlık gazellerdedir, gazeller kafiyesinin son harfine göre alfabetik sıraya girerler. Gazeller daha çok aşk şiirleridir. Aşktan, şaraptan başka konuları da işledikleri olur, ama asıl tükenmez tema sevgilidir. Bir beyit,

Gittin amma ki kodun hasret ile cânı bile
İstemem sensiz olan sohbet—i yârânı bile.
Neşâti

GÖNÜL: İnsanın iç duyguları dünyaya ve kötülüğe kayarsa nefis, Hakka ve iyiliğe yönelirse ruh veyahut gönül denir. Gönül, Kâbe'den daha önemlidir, çünkü Kâbe insan yapısı, gönül Tanrı yapısıdır. Gerçek Arş ve Tanrı evi gönüldür. Gönüle verilen önem, Kur'anda olmayan şu iki Tanrı sözüne dayanır: «Yerime, göğüme sığamadım da bana inanan kulumun gönlüne sığdım», «Ben gönülleri kırık kişilerin katındayım.»

HACİB: Sarayın en yüksek memurları. Vezirlere dendiği gibi, Mabeynde çalıştıkları için Silâhtar, Çuhadar, Rikâdar, Sır kâtibi, Tüfekçibaşı gibi memurlara da denirdi (Çoğulu hüccab'dır).

HADİS: Sonradan ortaya çıkan şey, haber, söz. Dinde, Hz. Muhammedin sözleri, yaptıkları işler yahut birisini bir şey yapar ve söylerken engellemediği işler ve

sözlerdir. İlkine hâdîs—i kavlî, ikincisine hadîs—i fi'lî, üçüncüsüne hadis—i takrîrî denir. Ayrıca vahiy yoluyla gelmeyip de, ilham yoluyla Tanrıdan naklettiği sözlere hadîs—i kudsî denir.

HAKK: Tanrının adlarından. Bk. Tanrı.

HAKKÂKLİK: Oyan. Her hangi bir şeyin, taşın, madenin veya tahtanın üzerine oyarak süsler yapan, yazılar yazan sanatkâr. Mühür kazanlara da hakkâk denirdi.

HALVET: Birisi ile yalnız kalmak anlamına gelir. Tasavvufta Tanrıdan başka hiç bir şeyin bulunmadığı bomboş bir yerde, ruhun gizlice Tanrıyla konuşması anlamını taşır. Halvete girmeyi prensip edinen Halvetiyye tarikatı XIII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu tarikatten olanlar nefislerini ancak halvetle öldürebileceklerine inanmışlardır.

HAS: Yıllık gelir, yüzbin akçeden fazla olan dirliklere verilen ad.

HASEKİ: Genellikle bir hizmette eskiyenlere verilen ünvan. Enderun'un çeşitli hizmetlerinde kıdem sahibi olanlarla, Bostancı ocağının küçük rütbeli subaylarına da bu ad verilirdi. Bunların amirine ise Baş Haseki denirdi. Ayrıca saray cariyelerinin bir bölüğüne de haseki denmiştir. (Bk. Cariye).

HAS EYAZ: Meşhur Mahmudu Gaznevî'nin pek sevdiği bir kölenin adı Eyaz'dır. Kudretli bir padişahı, bir köleye kul eden bu sevgi yüzünden Eyaz'ın adı daima anılagelmiştir.

HATİP: Cuma namazlarından önce, camide mimbere çıkıp hutbe okuyan kimse. Ayrıca güzel konuşan kişi anlamına gelir.

HEYÛLA: Heyûla, kendisi şekil ve suretten soyulmuş ve bütün suretler kendisiyle kaim olan şey demektir. Madde ile heyûla arasında fark yoktur, ikisi de aynı anlamı ifade eder. Yalnız buradaki madde, gözle görülüp elle tutulan madde değil, belki onun kıyam mahalli olan ilk maddedir. Suret ise onun şeklidir. Suret heyûladan, heyûla da suretten ayrılmaz. İkisi birden asıl maddeyi meydana getirir.

HILT (Çoğulu ahlat): İnsan vücudunda var sayılan, kan, balgam, safra ve sevdadan her biri. Bk. Ahlat.

HIRKA: Ayaklara kadar uzun, kollu, yakasız üst elbisesi. Dervişlikte şeyhin dervişe hırka giydirmesi, kendi halini giydirmesi, kendi kemalini bağışlamış olması demektir.

HİCV—HİCVİYYE: Hicv, «medh»in karşıtıdır, yermek demektir. Divan şairleri, lûtfunu bekledikleri kişileri nasıl mübalağalarla övmüşlerse, sevmedikleri veya zarar gördükleri kişileri o ölçüde yermişlerdir. Yergide de mübalağaya kaçmakta kalmamışlar, ağız dolusu küfretmekten de çekinmemişlerdir. Hicv ya kıta, ya beyit ya da gazel, kaside, mesnevî v.b. şekillerinde yazılmıştır. Başkalarının gazellerinin tanzîr edilerek hicvîye biçimine sokulduğu da görülür. Divanlara alındığı olursa da genellikle yazma mecmualarda toplanmıştır. Hicviye yazanlara da heccâv yahut hecagû denilir. Emrî'den Bakî hakkında bir örnek hiciv:

Alaca karga gibi dil bilirsin
Kara tavuk gibi bülbül olursun
Yiyicek Emrî'nin ağacın amma
Ağustos böceği gibi solursun.

HİKMET: Eski bilim dilinde hikmet, kimi zaman ilm'le yanyana, bilginin felsefeye dönük yönü ve bu özelliği ile sahibine kazandırdığı olgunluk ve karakter yapısı anlamında kullanılmıştır. Ayrıca hikmetin insan yaşayışına uygulanması sayıldığı için, sağlık konularını da içine alan ahlâka, hikmet—i ameliyye denmiştir. Bu sözcüğün halk dilindeki anlamı, «Ne hikmettir bilinmez, Allahın hikmeti» gibi günlük konuşmalarda geçen deyimlerden de anlaşıldığı üzere «yalnız Tanrı'nın bildiği gizli sebeptir.»

HİLÂT GİYDİRMEK: Hil'âtın sözlük anlamı kaftan da denilen bir çeşit süslü elbise. Hil'ât giydirmek bir memuriyet verilmesi, bir hizmet ve yararlık karşılığı olurdu. Padişah tarafından sadrazamlara, vezirlere ve diğer devlet erkânına giydirildiği gibi, onlar tarafından da daha küçük rütbede olanlara giydirilirdi.

HİLETÜ'L—BÜR: Tıpla ilgili bu kitabı Mercimek Ahmet'in eklediği anlaşılmaktadır. Çünkü Kâbusname'nin Said Nefisî baskısında yok.

HÜCCAB: Bk. Hacib.

IRAK: Türk müziğinin en eski bileşik makamlarındandır. Eskiden çok kullanılırdı, 19. yüzyıldan sonra pek seyrek kullanılmıştır. Segah dörtlüsünün Irak perdesindeki şeddi ile bir uşşak dörtlüsünün birleşmesin-

den meydana gelmiştir. Irak sıkıcı bir makamdır, ikinci şekline eviç denilir.

İKİLİK: Birlik karşılığı. Tanrıyı ve âlemi ayrı bilmek, ayrı görmek, âlemi Tanrı zuhuru bilmemek ikiliktir. Yalnız, güneşin ışığı, güneş olmadıkça nasıl olamazsa ve güneşten ayrı olmamakla birlikte güneş değilse, âlem de Tanrı değildir. Tanrı vardır, âlemse güneşin ışığı yahut gölge gibidir; gerçekte yoktur. Bu inancı daha ileri götürüp materyalizme kayanlar olmuştur.

İLEL VE'L—ÂRAZ: Bk. Aksam—ı Emraz Şerhi.

İLLET—İ ÛLÂ: (İllet—i ulvi): İlk sebep, bütün sebeplerin sebebi demektir. İslâm filozoflarına göre akl—ı küll'dür. Akl—ı küll dilediğini yapamaz, idraki yoktur, zorunlu olarak nefs—i küllü meydana getirir ve bu etkinlikle edilgenlikten bütün âlem meydana gelir. Cüz—i illet herşeyin varlığına sebep olan şeydir, doğrudan doğruya illet—i ûlânın tecellisinden başka bir şey değildir.

İLM—İ LEDÜN: Tanrının sırlarını, işlerin içyüzlerini bilme demektir. Bunu ancak Tanrı bilir, yalnız peygamberlere ilham olunur. Bu konuda Hızırla Musa Peygamberin öyküsü ünlüdür.

İRFAN: Anlamı bilme, biliş, kavrayış olan bu söz sûfîlerce batınî, ledünnî, ilâhî ilimi anlatmada kullanılmıştır. Zahirî ilimden, yani kitabî ilimden ayrı olan irfan, aslında kendini bilmektir, bu durumdaki kimseye arif denir.

İSKENDER: Zülkarneyn. İki boynuzlu anlamına gelir. Erenlerden veyahut peygamberlerden biri olarak

kabul edilir. Adalet sahibi bir padişah olduğu söylenmiştir. Makedonya İmparatoru İskenderle karıştırılmamalıdır. Kur'an'ın 18. suresinin 83—96 ayetlerinde batıya gittiği, orada da güneş ışığını elbise edinmiş, çıplak bir toplulukla buluştuğu, Ye'cüc ve Me'cuc denen bozguncuların gelmemesi için iki dağ arasına demir ve bakırla pekiştirilmiş bir duvar yaptırdığı anlatılır. Bazılarınca, başında boynuza benzer iki çıkıntı olduğu için Zulkarneyn adı verildiği ileri sürülmüştür. Metinde iki İskender de geçmektedir.

İSTİARE: Kelime anlamı, birinden iğreti bir şey almak demektir. Edebiyat terimi olarak, benzerlik kurma yoluyla kelimenin asıl anlamını akla getirmeyecek şekilde kullanılması sanatıdır. Belâgatçiler bu sanata çok önem vermişler, Arap belâgatinde ne kadar özelliği varsa uygulamaya çalışmışlardır. Bir istiarede dört unsur vardır. Müstearün leh, müstearün minr, müstear, câmi. İstiare birçok bölümlere ayrılmış, terimler âdeta birbirine karışmış, kullanılma ile bilgi bölümü neredeyse birbirinden ayrılmıştır. Recaizade Ekrem bu konuyu sadeleştirmek istemiş, tek bir tanıma gitmiştir: Bir kelimeye, gerçek anlamını bir tarafa bırakarak, ilgisi olan ya da benzerliği bulunan başka bir anlam vermek. Yiğit bir kimseye aslan demek gibi. Örnek,

Sine cuşan—ı hamiyyet bir yanar dağdur gelen.

mısrasında, gelen kişi, yanardağa benzetilmektedir.

İSTİSKA (hastalığı): Vücudun bir yerinde su birikmesi.

KAFİYE: Sözlük anlamı, sonda, arkada gelen, demektir. Terim olarak ise anlamca ayrı, sesçe bir olan

kelimelerin mısra sonunda yer alması anlamına gelir. Arap ve Fars şiirinde kafiye anlayışı değişiktir, sıkı kurallara bağlıdır. Kafiye harflerinin ayrı adları olduğu gibi, çeşitli yapıda ve adda kafiyeler vardır, kafiye—i müterâkibe, kafiye—i müreddefe v.b. gibi. Divan şairleri bu anlayışın etkisinde kalmışlar, kafiyeyi bu yolda kullanmaya özel bir dikkat göstermişlerdir. Halk şairleri ise kafiye konusunda sesçe ufak bir benzerliği yeterli bulmuşlardır. Divan şiirinden bir örnek,

Beni candan usandırdı cefadan yâr usanmaz mı
Felekler yandı ahımdan murâdım şem'î yanmaz mı

Kafiyenin asıl harfine revi denir: azâd—sayyâd, gül—bülbül kafiyelerindeki d ve l harfleri revîdir. Revî harfinden önce gelen dört harf şekli için, dört ayrı terim kullanılır. Eğer revî harfinden önce a, u, ı harfleri geliyorsa redif denir, böyle kafiyelere de kafiye—i müreddefe denir: Cihan—nişan, ruz—acuz, cebin—gervîn gibi. Ayrıca revî harfinden sonra gelen harfler için de dört terim vardır. Muallim Naci bunların hepsinin redif sayılması düşüncesindedir.

KASSAM (Miras bölüştüren memur): Mirasın bölüştürülmesi işini yürüten ve şeriata uygun olarak bölünmesine nezaret eden memur.

KESRET (Çokluk): Çokluk demektir. Âlem—i kesret, içinde bulunduğumuz dünyadır. Vahdet âlemi, yani mutlak varlığın zuhur etmesi kesret âleminî meydana getirmiştir. Öyleyse gerçekte bu iki âlem birbirlerinden ayrı bir şey değildir.

KEVN Ü FESAT: Aristo'nun iki makaleden oluşan bir kitabıdır.

KIRAN (Sahipkıran): Kıran, iki yıldızın aynı burcun aynı derecesinde bulunuşudur. Zamanında Sa'deyn, yani Müşteri ile güneşin kıranı olan padişaha (sahipkıran) derler. Bu padişahın dört kılıç taşıması âdetmiş.

KİTABÜ'L—BEVL: Said Nefîsî'nin neşrettiği nüshada bu kitap yok. Mercimek Ahmet eklemiş olmalı.

KİTABÜ'L—HAYAVAN: Mercimek Ahmet bu adı doğru olarak vermektedir. Çünkü benim karşılaştırdığım Farsça metinde bu ad Kitabü'l—Hayvanat olarak geçmekte Said Nefîsî bunu, «Aristo'nun 19 makalelik Kitab'ül—Hayavan'ının amaçlandığı açıktır» diyerek düzeltmektedir.

KUR'AN'IN ZAHİR ANLAMI: Kur'an'ın dış yüzü (zâhiri) olduğu gibi iç yüzü de (bâtınî) vardır. Âyetleri mecazî anlamlarına göre yorumlanmayıp olduğu gibi kabul etmedir. Bu inanç Zâhiriyye adlı mezhebi doğurmuştur. Bu mezhepten olanlar rey ve kıyası reddetmişlerdir. Buna karşılık bâtınîler tersini savunmuşlardır. Sözgelimi Kur'an'da namazın insanı kötülükten, yapılmaması gereken şeylerden alıkoyduğu buyurulmaktadır. Hz. Peygamber de, «Kimin namazı, onu kötülükten, fena şeylerden alıkoymuyorsa, onu ancak Allahtan uzaklaştırır» buyurmaktadır. Şimdi bu âyeti ve hadisi, mademki namaz insanı kötülükten alıkoymak için farz kılınmıştır, öyleyse iyi olan bir insanın namaz kılması gereksizdir, şeklinde yorumlamak bâtınîlîktir.

KUVVET—İ FAİLİYYE (Akl—ı küll): Bk. Akıl.

KÜFÜR: Küfr, örtmek anlamına gelir. Dinde, nimet ihsan eden Tanrının nimetini, lûtfunu, onu ve buyruklarını inkâr suretiyle örtmek demektir. Tanrıyı, dinin hükümlerini inkâr küfürdür. Karşıtı imandır ki, Tarının varlığına, birliğine inanmak, buyruklarını kabul etmektir.

LOKMAN. Eyüp Peygamberin kızkardeşinin veya teyzesinin oğlu olduğu, Hâbeşi bir köle bulunduğu rivâyet edilmiştir. 30. sûre Lokman sûresi adını taşır. Peygamber yahut bir eren olduğu da söylentiler arasındadır.

MAHZAR: Resmi olmayan tutanak. Halk tarafından hazırlanıp imzalanarak veya mühürlenerek herhangi bir dilek, şikâyet veya durumu bildirmek için devlet merkezine gönderilen kâğıt, mektup.

MÂÜ'Ş—ŞAİR: Bukrat'ın yazdığı hâd hastalıklara ait bir kitaptır, Kitab—ı Mâe'ş—Şair de denilir.

MÂNA: Bk. suret.

MATBUH EFTİMUN: Kan, safra, balgam ve sevdadan ibaret olan ahlat—ı erbaanın her birini gidermek için bir ilâç vardır. Bu da sevdayı (deliliği) giderici bir ilâç olarak kullanılmıştır.

MAVERAÜNNEHR: Türk musikisinde eski bir bileşik makamın adı. Biri devr—i kebîr, öteki fahte usûlünde, iki tane müellifi olmayan peşrev ile bir tane yine müellifi bilinmeyen saz semaisi bu makama örnektir.

MÂYE: Mâye—büzürg, mâye—dâr, mâye—hicaz gibi birçok türleri olan bir bileşik makam. Nûmunesi yoktur.

MECAZ: Kelimelerin anlamlarında söze daha hoşluk, canlılık, kuvvet vermek için yapılan değişiklikler. İki çeşittir: Kelime mecazları, istiare, allegori, mecaz—i mürsel v.b. Fikir mecazları, kelimelerde bir değişiklik yapmadan fikrin edâsında başkalık göstermeğe yarayan mecaz çeşitleri, teşbih, tezat, telmih gibi.

MEDH—MEDHİYE: Kasidenin konu olarak herhangi bir kişiyi yüceltmek için yazılmış olanlarına denir. Bir örnek,

Âferin şast—ı hümayununa kim oklarının
Mumdan olsa yine taşı deler peykânı

Nef'i

MEKÂN: Var olan şeye tâbidir. Bir şey, varlık âlemine gelmedikçe mekânı da yoktur. Alem, tanrı ilmindeki hakikatlerin tecellisidir, mekânı bu tecelli meydana getirmiştir. Başlı başına var olmayan bu âlemin hakikatı, Tanrı bilgisidir, orada mekân olmadığı gibi bu hakikatların lâtif bir surette tecellisi olan mücerretler ve mânalar âleminde de mekân yoktur. Bu suretle mekân âlemini izhar eden, mekânsızlık âlemidir, bu âleme Lâmekân âlemi denir.

MENŞUR: Genellikle serdarlık, hanlık, vezaret, valilik gibi önemli ve büyük görevlere atanma dolayısiyle yazılan padişah fermanı. (Bk. Berat, Ferman)

MENZİL: Bir tarikate girmiş kişinin (salik), şariatten hakikate ulaşabilmek için yaptığı manevî yolculukta uğradığı konakların her birine menzil denir.

MERSİYE: Ölen birinin yiğitliğini, cömertliğini, iyiliğini, yaptıklarını överek, ölümünün vakitsizliğini belirten ve bu ölümden duyulan acıyı dile getiren bir manzum türü. Bakî'nin, Kanunî Süleyman ve Abdülhak Hamit'in eşi için yazdığı Makber ünlü mersiyelerdendir. Ayrıca Kerbelâ olayı üzerine yazılan manzumelere de mersiyye denilir. Halk edebiyatındaki ağıtla eş anlamlıdır.

MEZHEP: Gidilecek yol. Özellikle Kur'an'la sünnete, yani hadise dayanan, bazılarınca Peygamber'i görenlerin reyde birleşmelerini, akıl veya kıyası delil sayan, dinin temellerini, inanca ait olan esaslarını, ibadet ve muamelât kısmını düzenleyen yol.

MİSKAL: Yirmidört kıratlık bir ağırlık ölçüsü. Bk. Dirhem.

MUHİP: Seven anlamına Arapça bir söz. Tarikate girmiş, ama çile çıkarmamış dervişe denir. Derviş şeyhe vücuduyle, muhip ise malı ile hizmet eder. Muhibin şeyhe tam bir sevgi, inanç göstermesi, boyun eğmesi ve gönlü ile dervişlere bağlanması gerektir. Derviş her halini şeyhe söyleyebilir, ama muhip söyleyemez, şeyhi hakkındaki övmeye, kötülemeye karışmaz, inancını bozmaz.

MURAKABE: Sûfîler murakabe yaparlarken, sağ dizlerini dikip sol dizlerini yere korlar ve sol ayaklarının üstüne otururlar. İki ellerini sağ dizlerinin üstüne kavuşturup başlarını ellerine dayarlar.

MÜÇTEHİD: Âyet ve hadislerden şer'i hükümler çıkaran din âlimi.

MÜREDDEF: Redifli manzume. Bk. Kafiye.

MÜSELLES: Üç defa imbikten geçirilmiş bir çeşit şarap.

MÜSTEAR: Bk. İstiare.

MÜTEŞABİH: Birbirine benzeyen iki kelimenin kullanılması.

MÜTEZAD: Birbirine zıt olan iki kelimeye denir.

NABZ—I KEBİR —NABZ—I SAGİR: İbni Nedim, Sitte Aşere'de Nabz adında iki kitaptan sözetmektedir. Kitap ilâ Tavseren fi'n—Nabz ve Kitabü'n—Nabzi'l—Kebîr, Nabz—ı Sagir'in hangisi olduğu belli değildir.

NAİP (Kadı naibi): Vekil anlamına gelen bu kelime herhangi bir durumda birinin yerine geçen kişiler için kullanılırdı. Ayrıca bir yere atanan kadıların kendileri gitmedikleri takdirde, yerlerine gönderdikleri, kadı olmadığı zaman dâvaya bakan, yardımcı olan kimseye denirdi.

NEFS: Can, ruh, öz, zât. İnsanın iç dünyasını anlatan Arapça bir sözdür, çoğulu enfüs'tür. İnsanın içi kötülüğe ve dünyaya düşkün olursa ruh, gerçek âleme, iyiliğe yönelirse nefis diye anılır. Sûfilerden esmâ ile, yani Tanrı adlarını anarak Tanrıya ulaşmayı kabul edenler, arınması açısından nefsi yedi tavıra, yedi dereceye ayırmışlardır. Nefs—i emmare, kötülüğe zorlayan nefis; nefs—i levvâme, kötülük yapınca kendini kınayan nefis; nefs—i mülhime, iyilik ilham eden nefis; nefs—i mutmainne, inancı tam ve olgun hale gelen nefis; nefs—i raziyye, Tanrıdan razı olan nefis; nefs—i

marziyye, Tanrının rızasını kazanmış nefis; nefs—i zekiyye yahut sâfiyye, arınmış nefis.

NEFS KİTABI VE HİS VE MAHSÛS: Calinus'un kitapları arasında Kitabü'n—Nefs adlı bir kitap yoktur. Ama Sitte Aşere dışındaki risalelerinden, Kitap fi İnne Kuvae'n—Nefs Tabiatün li—Mizaci'l—Beden adında bir kitaptan İbnî Nedim söz ediyor. Yazarın sözünü ettiği Nefs kitabının bu olması muhtemeldir. Yalnız Kitabü'n—Nefs, Aristo'nun üç makalelik müstâkil bir eseridir. Kitabü'l—Hiss ve'l—Mahsus ise Aristo'nun yine üç makalelik başka bir eseridir.

NEVÂ—Yİ HUSREVANÎ: Meşhur Barbed'in, Husrevî Pervîz'in meclisinde okuduğu bir şarkı.

NEVRUZ: Yeni gün demektir. Güneşin Hamel (kuzu) burcuna girdiği, eskilerin Mart dokuzu dedikleri (21 Mart) gün. Bu bahar başlangıcı Farslarda güneşe tapma geleneğinden kalmadır. Nevruz törenle karşılanır, özellikle yiyecek, içecek hazırlanırdı.

NEVVAB: Bk. Naip.

NÛŞİREVÂN: İran'da Sasanî hükümdarlarından ve o sülâlenin yirmincisi bulunan hükümdar. 531'de hükümdar olmuş, 579'da ölmüştür. Adaletiyle ün salmıştır. Hz. Muhammed, bu hükümdarın zamanında doğmuştur. «Ben, âdil bir padişahın çağında doğdum.» dediği rivâyet edilmiştir.

RAİYYET (Reaya'nın çoğulu): Kelime anlamı güdülen, yönetilen kişiler. Özel olarak toprağa bağlı, vergi ödeyen üretici sınıf anlamında kullanılmıştır. Osmanlı toprak düzeninde reaya toprağı kiralar, kendi

araçlariyle işlerdi. Toprağın mülkiyetine sahip değildi. Resm—î muaccele denilen tapu resmini ödedikten başka elde ettiği üründen başlıca iki türlü vergi daha ödemek zorundaydı. Bunlardan biri çift akçesi, ötekisi öşürdü. Çift akçesi topraklar üzerine konulmuş, örfi bir vergiydi, miktarı değişmezdi. Öşür ise alınan ürüne göre onda birden yarıya kadar değişebiliyordu. Hukukî statülere gelince... Raiyyetler defterlere kaydedilir, bulundukları toprağı terkedemezlerdi. İşlediği toprağı satamaz, başkasına kiralayamazdı, ancak bu işletme hakkı babadan oğula miras olarak kalırdı. Bu toprak üzerinde irsî ve ebedî bir kiracılıktı. Köylülerin bu yükümlülükten kurtulmalarını önlemek için raiyyet oğlu raiyyettir kuralı da konmuştu.

RAST: Türk müziğinin en eski makamlarındandır. dört numaralı basit makam olan rast, rast beşlisi ile rast dörtlüsünden mürekkeptir. Makam çıkıcıdır. Çok kullanılmıştır.

RÂY—I BUKRAT ve EFLÂTUN: Bundan amaç Kitab—ı Arâ—i Bukrat ve Eflâtun'dur. Bu da Calinus'un Sitte Aşere'den ayrı yazdığı kitaplardandır.

REDİF: Beyit sonlarında kafiyeyi meydana getiren revi harfinin ardından tekrarlanan bir ya da birden çok harf ya da sözcüğe redif denir.

Bir safâ bahş edelim gel şu dil—i naşâda
Gidelim serv—i revanın yürü Sâdabâd'a

beytinde naşâd—Sâdabâd sözcüklerinden sonra gelen a'lar rediftir. Muallim Naci redifli nazmın Arapça'da

olmadığını, bize Farslardan geldiğini söyler. Meclis, kadeh, aşk gibi sözcükler redif olarak kullanıldığında, şairi bu sözcükler çevresinde beyit kurmağa zorladığı için mekanik bir konu birliği doğmaktadır.

REHÂVİ: Türk müziğinde bir bileşik makam. En eski bileşik makamlardandır. Beyati ve rast dizilerinden mürekkeptir. Dizisi inici — çıkıcıdır.

RÜBAİ: Belli vezinlerde yazılan dört mısralık manzûme. Kafiye düzeni genellikle a—a—b—a biçimindedir. Kafiyelerin hepsi aynı olursa rübai—i musarra adı verilir.

Bir merhaleden güneşle derya görünür
Bir merhaleden her iki dünya görünür
Son merhale bir fasl—ı hazandır ki sürer
Geçmiş gelecek cümlesi rüya görünür.

Yahya Kemal

RÜKÛ VE SÜCUD: Rükû, namazda tutunarak vücudun belden yukarısını paralel olarak eğme hareketi. Bu harekete rükûa varma denilir. Rükûda iken ellerle diz kapakları tutulup sırt ve bel dümdüz yapılır, topuklar biribirine yanaştırılır. Bu durumda iken üç defa subhâne rabbiye'l—azîm dedikten sonra Semîa'llâhu limen hamideh diyerek baş kaldırılır ve rabbenâ leke'l—hamd, allâhü—ekber denilerek secdeye kapanılır. Sücud'da önce dizler, sonra eller yere konur, alın ve burun ellerin arasında yere dokundurulur. Secdede el ve ayak parmakları Kıble'ye doğru çevrili olmalıdır. Dirsekler yandan açılıp, karın içe çekilmeli, kollar yere

yapıştırılmamalı, ayak parmakları Kıble'ye doğru yere yapıştırılıp yerden kaldırılmamalıdır. Secdede üç defa Sübhâne Rabbiye'l—a'la dendikten sonra Allahü—ekber diyerek baş yerden kaldırılır. Bu durum bir daha tekrarlanır. Her rekâtta iki secde vardır.

OLUŞ (kevn): Bk. Tevhit.

SABUH: Sabahleyin içilen şarap.

SECİ: Eski nesirde sözler arasında yapılan kafiye demektir. Nesirde ustalık gösterebilmek, seci kullanmakla ölçülmüştür. Secinin birçok çeşitleri vardır. Şu örnekte altı çizili kelimelerle seci yapılmıştır. «Sevk—i **rüzgâr** eczâ—yi vücudunu **tarmâr** ettiğinden...»

SEFER BİTİSİ: Eskiden yola çıkmadan önce alınan izin belgesi. Bu belge o bölgenin yetkilisinden alınırdı.

SEFER DİREZESİ: Kur'an'da, Kur'an'a «ip» denmekte ve «Tanrı ipine sımsıkı yapışın ayrılığa düşmeyin» diye anılmaktadır. (Al—i İmran Su. Ayet 103) Hz. Muhammed de «Ben sizin aranızda iki halife bırakıyorum: Tanrı'nın gökten yere sarkıtılan ipi, yani Kur'an'la Ehli Beytim. Bunlara yapışırsanız yoldan çıkmazsınız» demiştir. Metînde yolun ipe benzetilmesi bundan olsa gerektir.

SEKBAN: Sözlük anlamı av köpeklerine bakan kimse. Metinde de bu anlama geliyor. Bunun dışında bir anlamı daha var, yeniçeri ocağında hafif asker. Tâbiidir ki bu anlamda kullanıldığı söylenemez. Çünkü sekbanlar 1451 yılına kadar padişahın av maiyeti olarak teşkilâtlanmıştı. Fatih Karamanoğlu İbrahim Bey'le yaptığı savaştan dönünce yeniçerilerin kendisinden

bahşiş istemesine kızarak, kendisine daha yakın olan beş—altı bin sekbanı yeniçeri ocağına sokuyor, yalnız beş yüzünü av hizmeti için alıkoyuyor. Sonra da yeniçeri ağaları Sekbanbaşılardan seçiliyor. Yavuz bu usûlü terkediyor, bütün sekbanları bir yeniçeri ortasında topluyor. Sekbanlar barışta padişahla birlikte yine ava gidiyorlar, savaşta ise yeniçeriler gibi dövüşüyorlardı.

SELMEK: Türk müziğinin en eski bileşik makamlarından biri. Az kullanılmış, son asırlarda hiç rağbet görmemişken Refik Fersan makamının mahiyetini Sadettin Arel'den öğrenerek bir saz semaisi düzenlemiştir, elde başka örneği yoktur. Selmek hüseyni geçkili bir rast makamdır.

SEMA'—RAKS: Semâ' ve simâ, işitmek, güzel ve iyi şöhreti, anılmayı duymak anlamlarına gelmektedir. Terim olarak musiki nağmelerini dinlemek, dinlerken kendinden geçerek oynamak, dönmek demektir. Müslümanlıkta müzik, raks ve bu ikisinin bir bakıma temeli olan şiir hakkında tartışmalar İslâm dininin intişarıyla birlikte başlamıştır. Tartışmalar bir yana, aşırı şeriatçilerin dışında, İslâmda hemen her mezhepte şehvete ait olmamak şartiyle Kur'anı, naatı, mersiyeyi güzel sesle okumak ve insanları vecde getirmek yasaklanmamıştır. Sûfîler, Hz. Peygamberin, Medine'ye göçtüğü zaman, kadınların ve kızların onu defler çalarak karşılaması gibi kimi olaylara dayanarak oldukça ileri gitmişler, zamanına göre, müzik âletleriyle, ilâhî konularla ilgili bir şiir okunduğu zaman vecde gelmeye raks etmeye, hırkalarını atarak dönmeye başlamışlardır. Nakşibendîlerden başka bütün tarikatlerde bu hoş görülmüştür. Mevlevîlerde ise semâ', adâbı ve erkânı olan, mev-

levî mukabelesi denilen bir durum almış, estetik bir hüviyete bürünmüş, başlıbaşına bir dinî müziğin doğmasına yol açmıştır.

SEMÂÜL—ÂLEM: Bu da Aristo'nun kitaplarındandır ve dört makaleden meydana gelmiştir.

SİPAHAN (Isfahan): Türk müziğinin en eski bileşik makamlarından. Puselik beşlisi, dügâh perdesine nakledilmiş bir rast dörtlüsü ve beyatî makamından meydana gelmiştir. Isfahan'ın dizisi inici çıkıcıdır.

SİPAHİ: Atlı asker anlamına gelen bu kelime Osmanlı mîrî toprak sisteminde Timar'ın gelirinin verildiği kişiye takılan addır. Sipahiler kendi timarlarında yerleşmek, aldıkları her iki veya üç bin akça karşılığı bir atlı asker (cebeli) yetiştirmek, donatmak, padişah emredince askerleriyle savaşa gitmek zorundaydılar.

SİPAHŞALAR: Askerlerin en büyük rütbelisi, serasker.

SİTTE AŞERE—İ CALİNUSÎ: Calinus'un (Galenos) tıpla ilgili on altı kitabı.

SURET—MÂNA: Sûret, her şeyin görünen şekli, daha doğrusu zahirî duygularımızla idrak ettiğimiz tezahürdür. Ancak idrakimizle anlayabildiğimiz hakikatına ise Mâna deriz. Bu suret âlemi, mâna âleminin tecellisidir.

TÂBHANE: Ocak veya soba ile ısıtılan kışlık yer. Ayrıca nekahathâne anlamında da kullanılmıştır. Darüşşifa diye anılan eski hastanelerin yanında nekahat devrini geçirmek için bir tâbhane bulunurdu...

Bu kullanış herhalde tâb sözcüğünün, «güç, kuvvet» anlamını taşımasından gelmektedir.

TAHARET (temizlik): Müslümanlığın aslı temizliktir. Temiz olmayan insanın imanı yarı yarıya eksiktir. Müslümanın her şeyi temiz olmalıdır. Taharet (temizlik) iki türlü olur: Yalnız bedene özgü hükmî pislikten temizlenmek (cünüplük, lohusalık, âdet hali gibi), din açısından pis sayılan görünür şeylerden temizlenmek (elbisede, bedende olan pislik gibi).

TAHİYYETÜ'L—MAKAM (tahiyyetü l — mescit): Tahiyye'nin üç anlamı var: «Allah ömür versin» deme, selâm verme, hayır dua etme; mülk malikiyyet. Burada bir ve ikinci anlamlar söz konusu. Ayrıca, mescide girince oturmadan, sevap niyetiyle kılınan iki rek'at nafile namazı anlamına geliyor.

TAKDİMETÜ'L—MARİFE: Takdimetü'l—Marife, Calinus'un Sitte Aşere dışındaki bir kitabıdır. Bukrat'ın da bu adda bir kitabı vardır ve Calinus yorumlamıştır.

TAKVİM ÇIKARMAK: Bk. Nücum ilmî.

TANRI: Tanrı vardır, kendi varlığını ve kudretinin kemalini bildirmek için bütün eşyayı yoktan var etmiştir. Kemal sıfatlariyle muttasıftır. Her türlü noksandan münezzehtir. Biz onu ancak (Sıfat—ı İlâhiye) sile tanıyabiliriz. Sıfât—ı İlâhiye ikiye ayrılır: Selbî sıfatlar, sübutî sıfatlar. Bunun dışında kalanlar (câiz) sıfatlardır.

Selbî sıfatlar: (Kıdem) evveli olmamak, (baka) sonrası olmamak, (hâdis olan şeylere muhalefet) mahlû-

kattan hiç birine benzememek, (nefsiyle kıyam) bizzat kaim olup varlığı için başkasına ve ayrıca mekâna muhtaç olmamak, (vahdaniyet) bir olmak, ortağı ve benzeri bulunmamaktır. Bu sıfatların zıtlarının ademi zarurîdir.

Bunların zıtları: (hudus), (fena), (hâdis olan şeylere mümaselet), (gayr ile kıyam) ve (şirk) tir.

Sübutî sıfatlar: (hayat), (ilim), (irade), (kudret), (semi'), (kelâm) ve (tekvin) dir ki, bunların da vücudu zarurîdir. Bu sıfatların kâinata taallûku yoktur.

Esma—yı ilâhiye: Tanrı'nın bir çok (esma—yı hüsna) sı vardır. Bunlar muhtelif surette taksim edilebilir. Vücuda delâlet eder: Şey ve zat gibi. Vücudun keyfiyetine delâlet eder: Kadîm, ezelî, ebedî, dâim gibi. Hakikî sıfatlara delâlet eder: Alîm, kadîr, hay, semi', basîr gibi. İzafî sıfatlara delâlet eder: Evvel, âhîr, zâhir, bâtın gibi. Selbî sıfatlara delâlet eder: Kuddûs, selâm gibi: Ef'ale delâlet eder: Halik ve rezzak gibi.

Bizde, şeriat bilginleriyle tasavvuf yolunda olanların inanışları arasında farklar vardır. Bu ayrılıklar, zâhir—bâtın bilgiler, medrese—tekke... ikiliklerinin çıkmasına yol açmış; edebiyatta da kendini göstermiştir. Şeriat bilginleri, Kur'an'ın yazdıklarını tevile kalkışmadan, açıklamaya sapmadan olduğu gibi kabullenmişlerdir. Âlem bir çokluk düzenidir, her «var» ın Tanrı'dan ayrı ve yoktan meydana gelmiş bir varlığı vardır. Âlemin varlığı ile Tanrı'nın varlığı hiç bir vakit bir değildir. Tanrı, «ezelî» ve «ebedî» dir. Âdem ise sonradan «oluş» (hudus) ile «yokolma» (fena) arasında başlı başına ve sorumlu bir varlığa sahiptir. Âlem'i kaplayan

ve kavrayan Tanrı'nın ne zatıdır, ne de sıfatlarıdır; hükmü, kudreti, kuvveti ve bilgisidir. Tanrı zatı bakımından her şeyden münezzehtir. «Bir» dir; ortağı ve benzeri yoktur; yeme, içme, uyuma, giyinme, ehl ü evlâttan münezzehtir. Gökte, yerde değildir, «mekân» dan münezzehtir. Sağda, solda, önde, artta, üstte, altta değildir, «cihet» ten münezzehtir. Sûretten, şekilden, renkten, uzuvdan münezzehtir. Hep aynı haldedir, korku, keder, hastalık ve benzerleri «değişmeler» den, eksiklik sıfatlarından münezzehtir. Bütün âlemler yokken o vardı: Hiç bir kimseye ihtiyacı yoktur, âciz olmaktan münezzehtir. İstese, bütün âlemleri bir anda yok eder, yine istese baştan var eder. Ona hiç bir iş güç gelmez. Bir sivrisinek yaratmakla gökleri ve dünyayı yaratmak onca birdir. Ona kimse hükmedemez, o herkese hükmeder. Ona hiç bir nesne vacip değildir. Bir kimseden fayda görmekten veya zarar çekmekten münezzehtir. Bunlar Tanrı'da olmayan (selbî) sıfatlarıdır. Tanrı'nın varlık (sübut) sıfatları: Tanrı «hayy» dır, «alîm» dir. Her nesneyi yahut meydanda olanları bilir. Ağaç ve yaprakların sayısını bilir; en ufak şeyleri, en büyük şeyleri, geçmişleri, gelecekleri bilir. Adamın gönlüne gelen şeyleri, diliyle söylediklerini, içini dışını hep bilir. Hazır olanlarla kayıp olanları o bilir. Ondan başka hiç bir kimse kaybı bilemez. Diriliği ve bilgisi ezelîdir. «İşidici» dir; gizli olsun, açık olsun her nesneyi görür, kara gecede karıncanın kara taş üzerinde yürüdüğünü görür. Lâkin işittiği bizim gibi kulakla değildir, gördüğü gözle değildir. Gözden ve kulaktan münezzehtir. «Mürit» tir, murat eylediğini işler, murat etmediği nesne vücude gelmez. Dünyada vücut bulmuş olan her nes-

ne, iyi olsun, kötü olsun, hep onun muradiyle meydana gelir. «Kaadir» dir, her mümkün olanı yaratır. İstedikçe ölüyü diriltir; taşı, toprağı söyletmeye, yürütmeye kaadirdir. «Mütekellim» dir, lâkin sözü bizim gibi dil ile değildir. Bazı kullarına doğrudan doğruya söyler, Musa Peygambere ve Muhammed Peygamber'e Miraç gecesi söylediği gibi; bazı kullarına da Cebrail aracılığiyle söylemiştir. Kur'an, Tanrı kelâmıdır, ezelîdir, ebedîdir, mahlûk ve fâni değildir. «Hâlik» tir, âlemi bütün parçalariyle yaratan odur, ondan gayrı yaratıcı yoktur. Bütün canlıların hareketlerini, insanların davranışlarını, iman ve küfürlerini, hayır ve şerlerini yaratan odur. Cümlenin rızkını veren, hasta yahut sağ edip dirilten odur.

Sûfîler, âlemde tek «bir» vücut vardır, o da «vücud—i mutlak» tır, derler. Ezelî kudret ondadır, ondan başka hiç bir vücut yoktur; tek varlık «Tanrı» dır. Gördüğümüz bütün eşya, gerçek ve başlıbaşına bir varlık sahibi değildir. Bunlar Tanrı'nın birer suretle «tecellî» etmesidir. Vücut—i mutlak olan Tanrı, aynı zamanda «Kemal—i» ve «Cemal—i mutlak» tır. Bu yüzden, Tanrı «aşk—i zatisi» yüzünden kendini görmek ve göstermek istemişti. Bunun için de kâinatı ve insanı yaratmıştır. İnsan, her an kendi aslına ulaşmak ister. Sûfîler bu ulaşmanın dünyada yaşarken de mümkün olduğuna inanırlar.

TARD VE AKİS: Bir sözü, tersiyle veya altüst ederek, salt şeklî olarak aynı anlamı verebilecek biçimde söyleme. Bu edebiyatta da bir sanat olarak kullanılmıştır. Ziya Paşa'nın şu beyti buna örnektir:

Gelse dergâhına ikrâm görürler küremâ
Kürema dergehine gelse görürler ikrâm

yahut,

Eskiden vardım ben, şimdi hiçim ben
Şimdi bir hiçim ben, eskiden vardım.

TATBİK: Birbirine karşılık olan iki kelimenin kullanılması. Cinas yapmanın bir şekli.

TECNİS—CİNAS: Cinas yapma. Söylenişleri bir, anlamları ayrı kelimelerin bir sözde toplanmasına tecnis, o kelimelere de cinas denir.

Sen beni terk eyledin, gittin nihâyet yâd ile
Dilde kaldı sevdiğim; yâd—ı—hazinin yâdigâr.

beytindeki birinci yâd yabancı, ikincisi hatıra demektir. Şair söylenişleri aynı olan bu iki kelimeyle cinas yapmıştır. Cinas, Divan edebiyatının en önemli kelime sanatlarından sayılmıştır, bu sebeple de birçok bölümler yapılarak çeşitleri çoğaltılmıştır. Cinas yapılabilmesi için dört nokta önemli sayılmıştır. Bu, cinas olan iki kelimenin tür, sayı, sıra ve heyet bakımından birleşmesiydi. Böylece bunlardan birinde yapılan küçük bir değişiklik cinasın adını değiştirmiştir. Sözgelimi ayn kelimesinin iki anlamıyla (göz—pınar) yapılan cinas bu dört noktaya da uyduğu için buna cinas—ı tam denilmiştir. Cinasın yaygınlığı, halk edebiyatında da kullanılmasından bellidir. Şu örnekte olduğu gibi,

Çay kuru, çeşme kuru nerden içsin kuzusu
Beni yakıp bitiren bir ananın kuzusu.

TECNİS—İ MÜKERRER: Bir cinas türü. Cinasın tekrarlanması denilebilir. Sözgelimi cinas kelimelerinden birinin başına bir harf ekleyerek yapılan bir cinasla (cinas—ı mutarraf) bir başka cinasa daha gitmek. Dem ve âdem kelimeleriyle bir beyitte cinas yapıldığını düşünelim. Aynı beyitte dem—a—dem kelimesi de kullanılırsa tecnis—i mükerrer olur.

TEFERRUK—I İTTİSAL: Herhangi bir sebeple cildin yarılması sonucu meydana gelen yara.

TEFSİR: Yorumlama. Anlamı açıklamak, bildirmek. Kur'ân âyetlerini, neden indiği, niçin ve nerede indiği, hükmünün kesin yahut geçici olduğu, anlamının neye delâlet ettiği gibi hususları birçok bakımlardan açıklamaya çalışan ilim. Bu konuda yazılan kitaplara tefsir kitabı, bu işi yapanlara müfessir veya müfessirîn denilir. Müfessirlerin Arapçanın gerektirdiği lügat, nahiv gibi ve din ilminin gerektirdiği din usûlü, fıkıh gibi on dört çeşit bilgiyi bilmeleri ve on beşinci olarak da Tanrı vergisine sahip olmaları gerekir.

TERESSÜL: Bir kelimeyi meydana getiren harflerin mahreçlerine, kısaltılıp uzatılmalarına dikkat etme.

TEŞRİH—İ BÜZÜRG: Bununla anlatılmak istenen Calinus'un Sitte Aşere'sinde bulunmayan Teşrihü'l—Kebir—i Calinus'dur.

TEŞRİH—İ KUÇEK: İbni Nedimin, Calinus'un eserleri arasında saydığı, bu adda veya buna benzer bir kitap yoktur. Belki de bu Sitte Aşere'ye dahil, Kitâb el—Makalâtü'l—Hams fi'i—Teşrih» dir. Çünkü, Kitâbü't—Teşrihi'l—Kebîrden ayırmak için Kitab et—Teş-

rihi's—Sagir diye tanınmıştır ve yazar buna Têşrih—i Kûçek adını vermiştir.

TEVHİT (bir bilmek): Sözlük anlamı bir bilmek, birlemek. Dinde Tanrının varlığını, birliğini, kemâl sıfatlarının bulunduğunu, noksan sıfatlardan arınmış olduğunu, eşi, benzeri ve ortağı bulunmadığını bilmek ve buna inanmaktır. Tevhidin ikinci temeli Hz. Muhammedin Peygamberliğini ve son Peygamber olduğunu kabul etmektir. Bu sebeple tevhit kelimesi (kelime—i tevhid) «Lâ ilâhe illâllâh Muhammedü'r—Râsûl'ullah. Tanrıdan başka yoktur tapacak, Muhammed onun elçisidir.» sözüdür. Sûfîlere göre ise Tanrıdan başka var bilmemek, bütün varlıkları onun varlığında yok bilip onun varlığıyla var olmaktır. Buna göre tevhidin üç mertebesi, üç merhalesi vardır: Tevhid—i ef'al, her yapılan işin, Tanrının işi olduğunu gerçek olarak bilmek, bunu görüş ve oluş haline getirmektir. Kul buna inanmakla ona ortak koşmaktan kurtulur. Tevhid—i sıfat, bütün sıfatları Tanrı sıfatları bilmek, bu bilgiyi görüş ve oluş haline ulaştırmaktır. Çünkü işler sıfatların bir sonucudur. Söz gelimi lûtfetmek, diriltmek ve öldürmek, lûtuf sahibi, diriltici ve öldürücü oluş sıfatlarının tecellisidir, o sıfatlar olmasaydı bu işler ortaya çıkamazdı.

Tevhid—i zât ise, her şeyin izafî bir varlığı olduğunu, gerçek varlığın ancak Tanrının varlığı bulunduğunu ve bütün varlıkların onun varlığından ortaya çıktığını bilmektir.

TİMAR: Osmanlı mirî toprak düzeninde, geliri 1.000 — 20.000 akçe arasında olan toprak biriminin adı-

dır. Timarın geliri sipahilere ve savaşta yararlık gösterenlere verilirdi. Bk. Sipahi.

TİRYAK: Zehirlenmeye ve bazı hastalıklara karşı kullanılan iyi edici afyonlu macun.

YAKİN (kesin olarak bilme): Sözlük anlamı, kuşkusuz bilgidir. Kavram olarak da, bir şeyi, başka türlü olmasına imkân bulunmadığına inanarak olduğu gibi bilmektir. İlm'el—yakin, bilgi yoluyla; ayn'el—yakin görerek bir şeyi öğrenmek, hakkal—yakin ise kulun Tanrıda yok olması, Tanrı bilgisiyle birleşmesi demektir. Hacı Bayram—ı Velî, bu üç merhaleyi bir şiirinde, bilmek, bulmak, olmak olarak Türkçeleştirmiştir:

Bayram özünü bildi, bileni onda buldu
Bulan ol kendi oldu, sen seni bil sen seni.

YILDIZ İLMİ: M.S. II. yüzyılda yaşayan Batlamyus'un (Ptolemaios) sisteminden çıkarılan düşünüşe göre, dünya evrenin merkeziydi ve yedi gök dünyayı tıpkı bir soğan zarı gibi sarmıştı. Bunlar sırasiyle Ay (Kamer) Utarit, Zühre, Şems (Güneş), Merih, Müşteri ve Zühal'di. Bunlara Seb'a—i seyyare, yani yedi dönen ve yürüyen yıldız, denirdi. Bu yedisini saran göğe ise sâbiteler göğü denirdi ki burçlar burada bulunurdu. Dokuzuncu kat olan Atlas göğünde ise hiç bir şey yoktu.

Hattâ bu dokuz göğün dönmesinden dört unsurun (hava, su, ateş, toprak) ve bunların dört tabiatının (soğukluk, yaşlık, sıcaklık, kuruluk) meydana geldiği sanılır, sonra göklerle unsurların birleşmesinden Mevalid—i selâsenin, yani üç çocuk denilen cansızların,

bitkilerin ve hayvanların doğduğuna inanılırdı. Böyle olunca da dokuz gök insana nispetle baba, dört unsur da ana sayılırdı. Bu sebeple olacak, yedi yıldızın ve yedi göğün insan üzerinde kimi etkileri olduğu sanılmıştı. İşte yıldızların hareketinden ve durumundan hüküm çıkarmaya yıldız ilmi (ilmi tencim, ilmi nücüm, ihkâm ilmi, astroloji) denirdi.

Sekizinci gökte bulunduğuna inanılan, bugün takım yıldız dediğimiz on ki burç (burûc—i isnâ aşer) şunlardı: Hamel (kuzu) sevr (boğa), Cevzâ (ikizler) Şeretan (yengeç), Eset (aslan), Sünbüle (başak), Mizan (terazi), Akrep (akrep), Kavs (yay), Cedi (oğlak), Delv (kova), Hût (balık).

Her burç bir yıldızın evi sayılır, bu yüzden de insan için on iki talih olduğuna inanılırdı. Bir çocuk doğunca müneccimler, o anda gökyüzünün haritasını yaparlar yıldızların yerlerini, durumlarını, hareketlerini, doğrultularını hesaplarlar, bunu gösteren cetveller hazırlarlardı (zîcat, zayiçe). Yıldızların durumuna göre hangisinin hakim olduğunu bulurlar ve hakim yıldız çocuğun yıldızı sayılır, o yıldızın vaziyetine göre, o insanın hayatında değişiklikler olacağı sanılırdı. Buna takvim çıkarmak denirdi.

Bununla da yetinilmez, yedi seyyarenin dışında ikinci dereceden (Saneviyyat) yıldızların da insan hayatında etkisi olduğuna inanılır, yıldızların boylam dereceleri arasında bağlılıklar kurarak yeni dereceler elde edilir ve bu derecelerde olan hayali yıldızlar (sehim) bile hasaba katılırdı.

Eskiler her yıldızın biner yıl devrettiğini söylerlerdi. Bu devirler Zühal'le başlamıştı ve bu devir, devr—i Âdem'di. Bu sebeple de ebced hesabında Zühal ve Âdem kelimelerinin sayıca aynı olmasına dikkat edilirdi. İçinde bulunduğumuz devir, kamer (Ay) devriydi, Hz. Muhammed bu devirde peygamber olmuştu, öyleyse bu devrin adı aynı zamanda devr—i Muhammedi idi.

Devirlerin her biri yedi bin, yıldızların devirlerinin tutarı da kırk dokuz bin yıl olduğuna göre, devr—i kamerin sonunda bir çok fitneler, karışıklıklar çıkacak kıyamet kopacaktı. Hz. Muhammed'e âhır zaman peygamberi denmesinin sebebi budur.

Ayrıca yedi kat gökte bulunan yedi yıldızın her birinin, çocuğu daha ana rahmine düştüğü andan itibaren birer ay terbiye ettiğine, yetiştirdiğine inanılırdı. Dördüncü ay, sıra güneşe gelince çocuk canlanır, yedinci aydan sonra tekrar Zühal terbiye eder ve dokuzuncu ayda çocuk Müşterinin etkisi altında doğardı.

Her yıldızın tıpkı insanlar gibi bir tabiatı, bir mizacı olduğu söylenir ve çocuğun doğumu sırasında hakim olan yıldızın tabiatının çocuğun hayatını etkilediğine inanılırdı. Söz gelimi, Zühalin tabiatı sevdavî idi, mizacı ise soğuk ve kuruydu. Yıla hakim olduğunda sıcak ülkelerde bile ısı düşer, yer çoraklaşırdı. Merih'in tabiatı ise ateşli ve kuruydu, neşe, yiğitlik, kızgınlık, sefâhat, önderlik gibi huylar onunla açıklanırdı.

Ayrıca bu yedi yıldızın her biri haftanın bir gününe hakim olduğu gibi, yirmi dört saatten her birine de bir yıldızın hakim olduğu kabul edilir, bir saate hangi yıldız hakimse o saatte o yıldızın tabiatına uygun olan

iş rast gelirdi. Sözgelimi Salı ve Cumartesi geceleri Merih'indi ve uğursuz sayılırdı. Pazar ve Çarşamba ise Utarit'indi, uğurlu sayılırdı.

Zaten yıldızlar uğurlu ve uğursuz olarak ikiye ayrılmışlardı. Merih ve Zühal uğursuzdu, ikisine birden nahseyn (iki uğursuz yıldız) denirdi. Zühal, Nahs—ı ekber, yani en büyük uğursuz yıldızdı, Merih ise nahs—ı asgardı, yani küçük uğursuz. Müşteri ve Zühre, uğurlu yıldızlardı tabiî biri sad—ı ekber (Müşteri), öteki sad—ı asgar (Zühre). Bunların dışındakiler hangi yıldız hakim ise onun taibatına uyarlardı. Uğurlu olan Müşterinin etkisi, iyi huyluluk, utangaçlık, yumuşaklık, cömertlikti. Yıldızı Utarit olanlar ise, hatip ve sanatçı olurlardı. En büyük uğursuz Zühal, hakim olduğunda gam, kaygı verir, yıldızı bu olanlar ise ahmak, cahil, pinti, yalancı, kötü olurlardı.

Yıldızların hareketleri, birbirleriyle kavuşmaları, aynı derecede bulunmaları başka başka şeylere eşitti. Sözgelimi bir insanın yıldızı arza en yakın noktada bulunursa o insan öfkeli ve hiddetli olur, tersine en uzak noktada bulunursa iyi sayılırdı. Yıldızların aynı burçta ve aynı derecede bulunmalarına kıran denilirdi ve kıranda uğurlu veya uğursuz yıldızın bulunması önemliydi. İhtirak, ayın dışında olan yıldızların güneşle aynı derecede bulunmalarıydı ve kötüydü. Sonra eğer, aynı burçta ve aynı derecede bulunan iki yıldızın arasındaki uzaklık gökküresinin dörtte biri (90°) olursa, o saat uğursuz bir saatti.

YOKSULLUK: «Yoksulluk benim öğündüğüm şeydir. Öbür Peygamberlere onunla öğünürüm» diye bir

hadîs rivayet edilmiştir. Dervişlerin yoksulluğa önem vermemelerinin sebebi bu olsa gerek.

ZAHÎT: Züht sahibi. Züht, yalnız haramdan değil, şüpheli olan şeylerden de sakınmaktır. Bunlardan sakınıp çekinen kimseye zahit denir. Bir bakıma zahit Tanrı buyruğunu tutan kişidir ve fasık'ın karşıtıdır. Sonradan edebiyatta, dünyaya önem vermeyip ibadetle meşgul olması yüzünden ve bu aşırılığın kimilerince kötüye kullanılmasından kaba sofu, riyakâr anlamlarında ve rind sözünün zıddı olarak kullanılmıştır. Fuzûlî'nin şu rübaisi bu kullanılışa örnektir:

Sada—yı ney haram olsun didün ey sûfî—i salus
Yele virdün hilaf—ı şer'ile namusun İslamun
Bu endâm ile vecdîyyatdan dem urmak istersin
İlâhî ney gibi surah surah olsun endamun.

ZÎREFKENDE: Türk müziğinin en eski bileşik makamlarından. Son yüzyıllarda ya çok kullanılmış ya da hiç kullanılmamıştır. Gazi Giray Han'ın bir peşrevi ile bir saz semaisi bu makamın örneklerindendir. Genellikle inici bir makamdır, bileşik seslerden yararlanarak geçkiler yapar.

İçindekiler

29. Bölüm : Düşmandan sakınmanın tedbirini beyan eder 9—18
30. Bölüm : Bir suçluyu affedip bağışlamak mı yeğdir, yoksa cezalandırmak mı, onu beyan eder 19—23
31. Bölüm : İlim talep etmeyi, fakihlik, müderrislik ve kadılık ahvalini beyan eder 25—38
32. Bölüm : Bezirgânlık yolunu ve alıp satmak töresini beyan eder. 39—52
33. Bölüm : Tabiplerin yolunu beyan eder . 53—66
34. Bölüm : Yıldız ilmini nice bilmek gerek onu beyan eder 67—72
35. Bölüm : Şairlerin terbiyesini beyan eder 73—77
36. Bölüm : Çalgıcıların töresini beyan eder 79—83
37. Bölüm : Padişahların hizmetinde olanların yolunu beyan eder 85—90
38. Bölüm : Padişaha nedim olanların töresini beyan eder 91—94
39. Bölüm : Yazıcıların töresini beyan eder 95—105
40. Bölüm : Vezirlik töresini beyan eder 107—115
41. Bölüm : Çeribaşı olanların töresini beyan eder 117—120
42. Bölüm : Padişahlık töresini beyan eder 121—133
43. Bölüm : Ekincilik ve geri kalan sanatların şartını beyan eder 135—137
44. Bölüm . Civanmertlik şartını beyan eder 139—161
AÇIKLAMALAR : 163—205

İNCİ Yİ İSTEYİNİZ
Halkın Tercüman
ESMA'UL-HUSNA
İŞÇİ YEVMİYESİ EN AZ 22-25 LİRA
Başbakan
1001 TEMEL ESER
İLK KİTAP 1 KASIM'DA ÇIKIYOR
TÜRKAN ŞORAY DA TEMEL ATTI

FİYATI: 10 TL.